

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK **XXIX. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM**

1956 Szegeden és a nagyvilágban

THE SPARK, THE FLAME, AND THE FIRE OF FREEDOM
(HUNGARIAN REVOLUTION 1956)

nka

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság SZEGFŰ LÁSZLÓ (elnök), JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE, RÁCZ LAJOS

Tanácsadó testület ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, BANGÓ JENŐ, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, PAPP SÁNDOR, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZELÉNYI IVÁN, TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, VERES VALÉR, UTASI ÁGNES

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA,
MIKLÓS PÉTER, NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, SZŐTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak DÁVID BENJÁMIN, FLOUTIER JEREMY, GATTI BEÁTA, GAUSZ ILDIKÓ,
KISPÁL RICHÁRD, KEI KURAGANE, SÁNTA TAMÁS, SZABÓ SÁNDOR

Számunk az EIKKA Alapítvány, az EMKE Kft., a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriaiért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, az SZTE Történettudományi Intézet, az SZTE JGYPK HŐK és a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36 62/546-252
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu
Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.
ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

Tartalomjegyzék — Contents

TANULMÁNYOK — STUDIES

- SZAKOLCZAI ATILA
- Közvetlen és képviseleti demokrácia 1956-ban* {5}
 — The direct and parliamentary Democracy in 1956 —
 DOI 10.14232/belv.2017.1.1
- OSVÁTH ZSOLT
- 1956 a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán egy eddig ismeretlen forrásanyag tükrében* {24}
 — 1956 as yet unknown documents in the College of Horti- and Viticulture —
 DOI 10.14232/belv.2017.1.2
- VAJDA TAMÁS
- A DISZ működése a felsőoktatási intézményekben* {43}
 — Activity of Association Working Youth's in the Hungarian universities —
 DOI 10.14232/belv.2017.1.3
- PÁL ZOLTÁN
- Az 1956-ot követő megtorlás a mezőgazdasági akadémiákon* {55}
 — Retorsions in the agricultural academies after 1956
 DOI 10.14232/belv.2017.1.4
- JANCSÁK CSABA
- Voices of the Revolution. The History of Scroll No. MR D565* {63}
 DOI 10.14232/belv.2017.1.5
- MIKLÓS PÉTER
- A szegedi egyetemről az emigrációig – Putnik Tivadar* {68}
 — From the University of Szeged to the emigration – Tivadar Putnik —
 DOI 10.14232/belv.2017.1.6
- BENCsik PÉTER
- Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban, illetve a CSKP reakciói a magyar forradalomra* {77}
 — Czechoslovakia and Hungary in 1956. Reactions of the CPCz to the Hungarian Revolution
 DOI 10.14232/belv.2017.1.7
- FERWAGNER PÉTER ÁKOS
- Szuez és Budapest: válságjelenségek a birodalmakban* {93}
 — Suez and Budapest: Symptomes of Crisis in Empires —
 DOI 10.14232/belv.2017.1.8
- ZALAI ANITA
- Franco és az 1956-os magyar forradalom* {102}
 — Franco and the Hungarian Revolution in 1956 —
 DOI 10.14232/belv.2017.1.9

SZÉNÁSI ÉVA
Magyar 56 – francia szemmel {112}
— The Hungarian Revolution of 1956 through French Eyes —
DOI 10.14232/belv.2017.1.10

S Z E M T A N Ú — E Y E W I T N E S S

LEJTENYI, CATHERINE {122}
The Private and the Political: Moments in the Endless Struggle for Freedom
DOI 10.14232/belv.2017.1.11

HAÁG ZALÁN ISTVÁN
„Magam előtt látom a rémült arcokat...” {127}
1956. október 26., Szeged – A Takaréktár utcai sortűz egy egykori gimnazista szemével
— “I see the scared faces before me”. 26 October 1956, Szeged – The Salvo in the Takaréktár Street
in the Eyes of a Student —
DOI 10.14232/belv.2017.1.12

T É K A — R E V I E W

ZEMAN FERENC {131}
A forradalom mindennapjai Csongrád megyében
— The Everyday of Revolution in County of Csongrád—
10.14232/belv.2017.1.13

ERDŐS ISTVÁN {133}
„...nem volt internetre szükség, hogy megértsük egymást”
— “... we didn’t have to use internet to understand each other” —
10.14232/belv.2017.1.14

SZAKOLCZAI ATTILA PHD

szakolczai56@gmail.com
történész (Budapest)

Közvetlen és képviseleti demokrácia 1956-ban

— *Direct and parliamentary Democracy in 1956* —

ABSTRACT Recently, it has been argued by many that what happened in Hungary in 1956 may not be defined as a revolution, as the intention was not to create something new but to restore (with modifications) an earlier state. However, the present paper argues that in 1956 (along with – and, to be more precise, also closely related to – a war of freedom for national independence and sovereignty) there was a revolution in Hungary. It was a socialist revolution, which aimed at workers' taking power in their own hands and exercise power themselves. At the same time, the Hungarian October was a return to the era of labor movement before Bolshevik expropriation. This co-existence of direct and representative democracy was to accompany the dual (or rather triple) nature of ownership structure. The nationalization of mines, banks and industries (and the restoration of large estates) was not an issue in 1956. However, serious changes started to occur in the ownership structure of the means of production. Consequently, 1956 is to be considered a revolution.

KEYWORDS democracy, 1956 revolution, parliamentary democracy, direct democracy, dual ownership

DOI 10.14232/belv.2017.1.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Szakolczai Attila (2017): Közvetlen és képviseleti demokrácia 1956-ban. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 5–23. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Úgy látom, a rendszerváltozás idején tévúton indult el az 1956-os forradalom és szabadságharc megismerését célul tűző történelmi kutatás. (Azt megelőzően pedig – a források többségének hozzáférhetetlensége miatt – lehetőség sem volt rendszeres, vagyis tudományos kutatásra.) Az ellenforradalom tévútján, amit a megtorlás idején fabrikált dokumentumok, és az azokra, azokból építkező kádárista narratíva jelölt ki. Pedig ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy a forradalom történetének legfontosabb forrásaként használt peres iratok nem az 1956-ban történtek elbeszéléseit tartalmazzák, hanem jobb esetben a történeteknek a valóban történetekre alig hajazó torzításait, a történetek büntethető elemeit, gyakran pedig légből kapott konfabulációkat. Nem is lehet másként, hiszen az igazságszolgáltatási szervek feladata nem a történetek rekonstrukciója, hanem a pártvezetés kiszolgálása, a még a rendőrségi vizsgálatok érdemi megkezdése előtt, 1956. december 5-én a történeteket ellenforradalomnak deklaráló párthatározat igazolása és utólagos adatolása volt.¹ Ezekből a szándékoltan torz vagy hamis dokumentumokból rakták össze az „1956-os ellenforradalom” történetét a Kádár-kor udvari történetírói, akik közül többen már a források keletkeztetésében is meghatározó szerepet játszottak, leginkább a politikai rendőrség egyik osztályvezetője, Hollós Ervin. Kártékony tevékenységüket nem volt képes korrigálni az emigráció, amely el volt zárva a források nagy többségétől, így a Nyugatra kijuttatott néhány iraton kívül csak saját emlékezetére és mások emlékezéseire, valamint a kádárista irodalom által feltárt és dokumentumokkal alátámasztott „tényekre” hagyatkozhatott, amikor megpróbált szakszerű, egyben demokratikus igényű rekonstrukciót szembeállítani a reszovjetizált Magyarországon hivatalossal. A rendszerváltozáskor ezek az akkor nagy példányszámban kiadott munkák, elsősorban Gosztonyi Péter, Méray Tibor és Molnár Miklós könyvei² adták azt az alapot, amelyen a forrásokhoz, többnyire és legfontosabbnak tartottként a peres iratokhoz végre egyre inkább hozzáférő kutatómunka elindulhatott. Mivel a „puszta tényeket” tekintve az emigráns szerzők írásai egybecsengtek a kádárista szövegekkel, valamint a végre hozzáférhetővé lett peres iratok kínálta információkkal és a veteránok visszaemlékezéseivel, egy-két korrekciót leszámítva elégnék tűnt az addigi narratívának a demokratikus normákhoz (és elvárásokhoz) igazítása: az ellenforradalmi bűncselekmények forradalmi tettként való bemutatása. Akaratlan cinkossággal átvettünk olyan kádárista „történelmi tényeket”, mint hogy októberben fegyveres csoportok vették fel a harcot a szovjet csapatokkal; az ő sikerük eredménye a forradalom október 28-i győzelme; belőlük alakult meg a nemzetőrség, amelynek célja a várható szovjet támadással szembeni honvédelem volt. Hogy október 30-án a Köztársaság téren a budapesti pártbizottság székházát ostromolták meg; hogy a munkástanácsok tevékenysége november 4. előtt kimerült a forradalmi követelések sztrájkjal támogatásában stb. Ezek mindegyike tartalmaz egy-egy vagy akár több valódi elemet, a József Attila-i értelemben mégsem igaz egyik sem.

Másfelől a rendszerváltozás idején, érthetően, a klasszikus hidegháborús kontextus határozta meg az ötvenhatos kutatásokat. Azok annak feltárására, pontosítására törekedtek, hogy milyen szerepe, milyen hatása volt a magyar forradalomnak a bipoláris világra, hogyan viszonyult, hogyan reagált a nagyvilág a forradalomra, az milyen helyet foglalt el a két szuperhatalom küzdelmében. A kutatások horizontját meghatározta – egyben behatárolta, leszűkítette – a történeteknek a XX. század dichotómiáján alapuló, diktatúrák és demokráciák szembenállására koncentrált vizsgálata. Annál is inkább, mert ötvenhat fontos eszköz volt a szovjet típusú diktatúra lebontásában. A megtorlás áldozatainak ünnepélyes temetése mutatta meg leghitelesebben és közérthetőbben a rendszer embertelenségét, amely egyben népszavazás volt a demokrácia, a

¹ ZINNER 2001. 52.; TAKÁCS 2010.; HÓDOS 2005. 140.

² GOSZTONYI 1989.; MÉRAY 1989.; MOLNÁR 1991.

jogállam, az emberi normák helyreállítása mellett. Ezen a téren nem lehetett forradalmian új eredményekre jutni: már az 1990 előtt (Nyugaton) született munkák egyértelműen kijelölték a magyar forradalom helyét a szovjet típusú (totális) diktatúra ellenfeleinek demokratikus táborában. A bipolaritás azonban nemcsak demokrácia és diktatúra, hanem egyben a kapitalista piacgazdaság és a szocialista (magát szocialistának állító) tervutasításos rendszer között feszült. Nem ismerek olyan tudományos munkát, amely kellően adatoltan azt bizonyítaná, hogy ötvenhat a kapitalista gazdasági-társadalmi rend restaurációjára irányult – de olyat sem, amely ennek ellenkezőjét állítaná, hogy a cél a szocializmus megőrzése lett volna, természetesen a rendszer alapjait hatoló korrekciókkal. Ennek következtében a forradalom kétségtelenül demokratikus volta mindenesztül a demokráciák táborába vonta ötvenhatot, amely így a hidegháborús logika alapján nem csupán diktatúraellenesnek, hanem a szocializmust is elutasítónak, antikommunistának tűnik. Máig eleven, sőt, a hatvanadik évfordulón kiemelt helyet kapott a forradalomnak ez az antikommunista hagyománya. Pedig egyetlen olyan, 1956-ban ismert és elismert szervezet sem ismeretes, egyetlen illet nem tudott felmutatni sem a forradalom utáni megtorlás, sem a kádárista irodalom, sem a rendszerváltozás óta folyó kutatások, amely a piacon és a termelőeszközök magántulajdonán alapuló, vagyis kapitalista társadalmi-gazdasági rend visszaállítását követelve a szocializmust támadta volna. Ötvenhat esetleges kapitalista orientációjának feltételezése nem az 1956-ban történteken, nem azok beható elemzésén, hanem egyfelől a történetek hibás leegyszerűsítésén alapul. Kétségtelen, hogy a megmozdulás a magát kommunistának állító párt diktatúrája ellen irányult, ellenfelei magukat kommunistának tekintették, de ez nem jelenti, hogy ötvenhat táborá, vagy annak meghatározó része magát a kommunista eszmét, a kizsákmányolástól és szükségtől mentes, egyenlőségre törekvő társadalmi berendezkedést is elutasította volna. Jól mutatja ezt, hogy akkor nem bíbelődtek volna a párt demokratikus átalakításának követelésével; nem tárgyaltak volna a helyi és országos pártszervekkel, hanem igyekeztek volna akadályozni, megakadályozni, netán betiltani a működését. Ezzel szemben a városokban alig találni olyan forradalmi testületet, amelyben, sokszor annak vezetőségében ne lettek volna kommunista párttagok.

Másfelől ötvenhat kapitalista orientációjának feltételezése a XX. század bipoláris világán alapul, ahol egyik táborban sem létezett kakukktojás: a nyugati demokratikus világban nem volt szocialista ország, a keleti blokkban pedig kapitalista. Ez volt a nyilvánvaló és egyértelmű vízvonal, hiszen az egyes országok kapitalista vagy szocialista rendjét alaptörvény és törvények sokasága szabályozta, míg a hatalomgyakorlás tekintetében voltak különbségek az egyes táborokon belül: Nyugaton egy ideig léteztek jobboldali diktatúrák, Keleten pedig sztálinista diktatúrák vagy annál enyhébbek, ha úgy tetszik: a társadalomnak egy kevés szabadságot meghagyók. Végül az ötvenhatos antikommunista hagyomány azon a valós tényen alapul, hogy soha nem létezett olyan ország, amely egyszerre lett volna demokratikus és szocialista. (Talán Salvador Allende Chilétét leszámítva, de a chilei kísérlet tragikus sorsa is azt mutatja, hogy a hidegháború nem adott teret efféle külön utaknak.) Ha tehát ötvenhat demokratikus volt, akkor, úgy tűnik, nem lehetett szocialista.

A rendszerváltozás óta folyó kutatások tehát nem hoztak újat azon túl, hogy megállapították (amit már 1990-ben törvénybe is foglaltak, vagyis hasonlóan kanonizáltak, mint tette 1956 decemberében az MSZMP IKB): 1956-ban nemzeti szabadságharc és forradalom zajlott. Bár ezt a második megnevezést szakmai alapon többen vitatják,³ azt csupán néhány szakmai súllyal nem rendelkező szerző, hogy a változásért küzdők táborá a szovjet típusú egypárti diktatúra

³ GYÁNI 2007. 48.

felszámolására törekedett, annak felváltására egy többpárti, demokratikus modellel, ami az ország politikai berendezkedését tekintve forradalmi jellegű változást: a társadalom szabadságának nagymérvű növekedését eredményezte volna. Ötvenhatot pedig elsődlegesen azért tekintik demokratikusnak, mert már a műegyetemi pontokban, amit a forradalom általánosan elfogadott programjának lehet tekinteni, szerepelt a több párt részvételével tartott szabad választások követelése, ami mellett november 4. előtt és egy ideig még utána is kiállt majdnem minden forradalmi szervezet. Ebből fakad a következtetés, miszerint ötvenhat célja, győzelem esetén akart vagy akaratlan eredménye a nyugati típusú, képviseleti demokrácia visszaállítása lett volna, hiszen „a demokrácia egyetlen lehetséges formája a szabad, éspedig több párt közötti szabad választáson alapuló parlamentáris demokrácia”.⁴ Valami olyasmi, ami a háború vége és a fordulat éve között volt. Már 1992-ben úgy látta Szabó Miklós, hogy ötvenhat politikai modellje a „nyugati demokráciák pluralista, többpártrendszeres, parlamenti modellje lett volna.”⁵ Így látja Nagy Imre és ötvenhat legtekintélyesebb kutatója, Rainer M. János is: „A forradalom politikai programja alapvetően nyugati mintájú demokráciát tartalmazott, annak intézményes és jogi kellékeivel együtt.”⁶ (Azt többen jelezték, hogy a munkástanácsok, az öngazgatás jelenléte valamelyest átírta ezt a nyugati modellt.⁷ Eddig a leghangsúlyosabban Ripp Zoltán figyelmeztetett arra, hogy ötvenhat trendjébe a képviseletin túl a közvetlen demokrácia is beletartozott.⁸) Amennyiben viszont a forradalom célja vagy akaratlan eredménye a polgári demokrácia restaurálása lett volna, akkor igaza van Gyáni Gábornak, hogy ötvenhat „nem minősíthető tehát minden további nélkül forradalomnak a kifejezés modern (ideologikus) értelmében, legföljebb *revolúciónak*.”⁹

Úgy látom azonban, hogy nem kellően megalapozott a pártok szabad működésének követeléséből levont következtetés. Egyfelől azért, mert a nyugati típusú demokrácia polgári demokrácia, amely eddig sehol nem létezett magántulajdona révén egzisztenciális önállósággal rendelkező polgárság nélkül, márpedig 1956-ban Magyarországon nem létezett polgárság. Az egyetlen, termelőeszközt tulajdonló, létszámát tekintve jelentősebb társadalmi réteg, a kisbirtokos parasztság életmódját, hagyományait, politikai kötődéseit tekintve aligha nevezhető annak, miközben az eddigi kutatások nem tártak fel olyan speciális paraszti célokat, amelyek érdemben különböztek volna a városi értelmiség vagy munkásság által összeállított pontoktól.¹⁰ Ellenkezőleg. A falvak valamely közeli nagyváros programját fogadták el, azt toldották meg néhány helyi vonatkozással, a parasztság speciális követeléseinek hangot adó ponttal. Ezek az appendixek azonban soha nem irányultak a falu határain túlra. Helyi sérelmek orvoslását célozták, közülük sem volt az ország társadalmi vagy politikai rendjéhez. A polgári demokráciát tehát csak egy legfeljebb majdan megszülető polgárság vívhatta volna ki – a jól szervezett, és politikailag öntudatos, magabiztos munkásság, és az azt támogató baloldali meggyőződésű értelmiség ellenében. Mert annak számtalan nyoma van a korabeli dokumentumokban, hogy a munkások nemcsak a rákosista, hanem a kapitalista restaurációt is határozottan elutasították.

Másfelől úgy látom, hogy a többpárti szabad választások követelése nem feltétlenül azonos a polgári demokrácia, mint a kapitalista piacgazdaság politikai-hatalmi formája megteremtésének (netán visszaállításának) szándékával. Elméletileg lehetséges többpárti szocializmus (szocialista

⁴ BIBÓ 1990a. 159.

⁵ SZABÓ 199.2 93.

⁶ RAINER 2002.

⁷ LOMAX 1989.; RAINER 2002.; SALAMON.

⁸ RIPP 2002 271.

⁹ GYÁNI 2007. 48.

¹⁰ VARGA 2006.

vagy munkás demokrácia) akkor is, ha a Kreml csak olyan többpártrendszereket tűrt meg, ahol a legkisebb esély sem volt parlamenti váltógazdálkodásra, a kommunista párt hegemoniája ezekben az országokban hasonlóan teljes volt, mint azokban, ahol csak egyetlen párt létezett. Nagy Imre, a jól képzett marxista snagovi feljegyzéseiben tagadta, hogy a szocialista állam csak és kizárólag egypártrendszerre épülhetne: „A szocializmus nem ismer olyan elvet, amely az egypártrendszert a népi demokrácia vagy a szocializmus ismérvévé mondaná ki, mintha a népi demokrácia csakis egypártrendszer mellett létezhetne”.¹¹ Nagy szerint tehát létezhetnek és működhetnek különböző politikai pártok a népi demokráciában is, vagyis a polgári demokrácia mellett elméletileg létezhet szocialista vagy munkás demokrácia is. (Ez volt a chilei út lényege: felépíteni a szocialista társadalmat a demokrácia, a pluralizmus és a szabadság alapelvei szerint).¹²

Abból pedig, hogy ötvenhat alapvető és általános követelése a demokratikus pártok működésének visszaállítására irányult, nem következethető több, mint hogy a szovjet típusú egypárti zsarnokság ellen fellépők a diktatúra ellen fontos biztosítéknak látták politikai pártok szabad működését: „a többpártrendszer úgy jelent meg és joggal, mint a szabad politikai élet jelképe és biztosítéka”.¹³ Hogy a szovjet típusú egypárti diktatúránál jobbnak látták a pluralista képviselői demokrácia Nyugaton bevált formáját. A programalkotás idején mást nem is állíthattak szembe azzal, amit elutasítottak: nem volt más ismert alternatíva. Ráadásul az egyetemi gyűléseken felszólalók nem akartak forradalmat csinálni. Ők csak azoknak a reformoknak a következetes folytatását akarták, amelyeket 1953-ban a Nagy Imre vezette kormány indított el, amelyeket ezért Nagy Imre neve fémjelzett, de amely demokratizálás elől a Rákosi helyébe lépő Gerő sem zárkózott el, sőt, noha kétségtelenül kevesebb hitellel, mint Nagy Imre tette, maga is a rendszer demokratikus reformját hirdette.¹⁴ A pártok működésének követeléséből tehát nem vonható le több következtetés, mint hogy a diákok (és az október 23-án melléjük kiállók, ahogy este a Kossuth téren magukat definiálták: egész Budapest, a nemzet¹⁵) elutasították az egypárti diktatúrát, demokratikus ellenőrzés alá akarták vonni a politikai hatalmat, és ilyen kontroll szerepre alkalmasnak látták a pártokat. De már október 23. előtt sem elégedtek meg azzal, hogy kizárólag pártok gyakoroljanak ellenőrzést a politikai hatalom felett. Teljes vélemény-, szólás- és sajtószabadságot követeltek, és követelték a nem intézményesült nyilvánosság ellenőrzési jogának biztosítását: *nyilvános* tárgyalást Farkas Mihály és társai bűnügyében, a külkereskedelmi szerződések *nyilvánosságra* hozatalát. A diákok nemcsak az egypárti diktatúrát utasították el, hanem az azt különösen jellemző titkosságot, zártságot, a kamarillapolitikát. Erre érzett rá a *Szabad Nép* vezércikkírója, amikor kiemelte: „Az egyetemi ifjúság széles *nyilvánosság* [kiemelés tőlem – Sz. A.] előtt adott hangot politikai állásfoglalásának.”¹⁶ Ezek szerint már a programalkotási szakaszban kettős ellenőrzés alá akarta vonni a politikai hatalmat a változást akarók tábora. A pártok révén szakszerű, intézményi ellenőrzés, a szólás- és sajtószabadságon keresztül pedig egy nem intézményesült társadalmi ellenőrzés alá – noha az, ami a pontokban helyet kapott, még nem különbözött a nyugati demokráciák hatalomellenőrzési elméletétől és gyakorlatától.

De ötvenhatot nemcsak a pártok szabad működésének követelése jellemezte, hanem a nyilvánvaló pártellenesség is.¹⁷ Ez jellemző volt ötvenhat minden szegmentjére: a diákokra, a

¹¹ NAGY 2006 137.

¹² GARCES 1973. 140.

¹³ BIBÓ 1990b. 199.

¹⁴ BENCsik 2009.

¹⁵ Litván György személyes közlését idézi: RAINER 1999. 244.

¹⁶ *Szabad Nép*, 1956. október 23. Új, tavaszi seregszemle.

¹⁷ BIBÓ 1990b. 199.; BIBÓ 1990c. 207.

fegyveresekre, a munkástanácsokra egyaránt. Kezdetől rossz szemmel nézték, akadályozták, leplezetlen gúnnyal, sok esetben megvetéssel figyelték szervezkedésüket, amit úgy tekintettek, mint tülekedést a hatalomért. A november 4. előtti pártellenességre (mert most erre az időszakra koncentrálok) két magyarázat létezik. Az egyik szerint generációs ellentét volt a győzelem kiküzdői és a pártoknak a győzelem után megjelenő szervezői között: előbbieket fiatalok voltak, huszonévesek, a pártokat pedig egy idősebb korosztály, a negyvenesek és náluk is idősebbek szervezték. Ezt azonban nem igazolja a források beható elemzésére alapuló kutatás. Az október 28. előtti harcokban részt vevő fegyveres felkelők többségét valóban huszon- és tizenévesnek mutatják az eddigi kutatások, de egyfelől nincs nyoma, hogy ők alapvetően más célokat képviseltek volna, mint a diákok vagy a forradalmi (munkás)tanácsok mögött állók, másfelől az októberi harcok résztvevőiről annyira esetleges információink vannak, amelyek csak nagyon bizonytalan megállapításokra adnak alapot – életkoruk vonatkozásában is. A diákok értelem-szerűen húszas éveik elején jártak, ám kezdetől együtt voltak velük oktatóik, még hozzá nem csupán fiatal tanársegédek és adjunktusok, hanem „idősebb” tanárok is (a szegedi professzor, Perbír József 1908-ban született; az október 25-én Budapesten életét veszítő I. Tóth Zoltán 1911-ben; a Borsod Megyei Munkástanács elnökségébe beválasztott Fekete László 1918-ban). A munkástanácsok esetében pedig számos nyoma van, hogy november 4. után *helyet biztosítottak* a fiataloknak,¹⁸ vagyis azt megelőzően jobbra nélkülük működtek a tanácsok, azok tagjai tehát nem voltak fiatalabbak a pártok szervezőinél. A generációs különbség tehát nem indokolhatja a pártok eltérő megítélését.

A másik magyarázat szerint a pártok versengésének megindulását azért törekedtek későbbre halasztani, nehogy az megbontsa a nemzeti egységet a győzelem, vagyis a szovjet csapatok kivonulása előtt, de ez sem tűnik meggyőzőnek. A nemzeti egység két általánosan támogatott követelésre épült: nemzeti függetlenség és demokrácia. Ezekről a számottevő politikai befolyás reményében induló pártoknak nem volt egymástól és a magyar társadalom artikulált akarától eltérő véleményük, más téren folytatott versengésük tehát nem bonthatta volna meg az ezekre alapuló nemzeti egységet.

A forradalom táborában megmutatkozó pártellenességnek, úgy tűnik, más fontos okai voltak. Ilyennek tekintem a pártok hitelvesztését, hiteldeficitjét, ami általános érvényűnek tekinthető: nem csak Magyarországra és nem csak 1956-ra jellemző tendenciának, amit jól mutat napjainkban a pártellenes pártok sikere Spanyolországtól Izlandon és Csehországon át Magyarorszáig. 1956-ban azonban a pártokkal szembeni bizalmatlanság legfőbb oka az ország 1945 utáni elbolszevizálása volt. Azt a nem kommunista pártok a maguk eszközeivel nem tudták megakadályozni, jóllehet benne voltak a hatalomban: 1946–47-ben kizsákmányolási miniszterelnöke és köztársasági elnöke volt az országnak. De számos kommunista és baloldali csalódott a kommunista pártban is, ami egészen mást hozott, mint amit programjában ígért. A kizsákmányolástól és szükségtől mentes lét helyett a munkásmozgalom 1945-ig elért eredményeinek visszanyesését vagy teljes felszámolását, nagyobb védtelenséget a kizsákmányolással szemben, és nagyobb szegénységet. Az ígért szabadságból pedig csak üres köszönési forma lett. Úgy látom, 1956-ra (vagy talán már korábban) megrendült a társadalom bizalma a pártokban. A nem kommunista pártokban azért, mert nem tudták megakadályozni a diktatúra kiépítését, a kommunista pártban pedig azért, mert kiépítette a diktatúrát. Kézenfekvő volt a következtetés: a pártok a képviselői demokrácia keretei között képtelenek megvédeni a demokráciát, a jog-

¹⁸ PIL, IX. 290. fond 40. ő. e. Lámpagyár, Az ideiglenes munkástanács második ülésének jkv., 1956. október 30.

államot. Eszerint a műegyetemi programba nem azért került be a pártok szabad működésének követelése, mert azt jónak, hanem azért, mert az egypárti diktatúránál jobbnak tartották, mert „jobbat eddig még nem találtak fel”.¹⁹

Másfelől az egypárti diktatúra, amely – hatalmi szempontból kevésbé fontos, ámde látványos pozíciókban – megtartott egy-egy nem kommunista párti politikust, kriptokommunista-gyanússá tett minden pártpolitikust, noha 1956-ban nem tudhatták, hogy milyen nagy mértékű volt a kommunista infiltráció a koalíciós pártokba, elsősorban azok vezetésébe. Ha a beépülés mértékével és mélységével a pártok exponensei nem is voltak tisztában, magával a dologgal igen, amely tudás igencsak megnehezítette, hogy az ahhoz szükséges önbizalommal lépjenek a politikai küzdőterre. Arra a küzdőterre, amelyen nem létezett, pontosabban nem működött a pártpolitizálás hagyományos terepe, a parlament. Amely küzdőtéren a pártok bevett, hagyományos tömegkommunikációs fórumát, a nyomtatott sajtót háttérbe szorította egy annál gyorsabb, spontán nyilvánosság: a plakátoké, a röplapoké és a házak falán, üzletek kirakatain és a különböző járműveken megjelenő feliratoké – némiképp megelőlegezve a mai közösségi híráramlást. És amely közéleti terepen a pártok megjelenésekor már olyan szereplők voltak jelen, akik közmegelegedéssel látták el a felmerülő feladatokat, köztük az emberek politikai képviselőjét – nem, vagy alig hagyva betöltetlen teret a pártok számára.

Mert amikor október 24-én az ország rendkívüli helyzetre és rendkívüli eseményekre ébredt, még sehol sem voltak a pártok. Mert amikor 26-ára nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet csapatok a 23-24-i forgatókönyv alapján nem tudják megoldani a helyzetet, még sehol sem voltak a pártok. Mert amikor 28-án a Nagy Imrétől a rádióba beolvasott kormánynyilatkozatot győzelemnek hallotta a változást akarók tábora, még sehol sem voltak a pártok. Ami az ő színre lépésük előtt, a forradalom első hetében történt, az hatalmas tekintélyt, bizalmat és erőt adott az októberi harcok résztvevőinek

A követelések között sehol sem szerepelt az ország közigazgatásának, a tanácsrendszernek a gyökeres átalakítása, és a munkahelyek közül is kizárólag a termelő üzemek vezetésébe javasolták csak bevonnai a dolgozókat. Október 23. után azonban ezen a téren spontán módon váratlan és radikális változások történtek, miután megbénult, majd napok alatt összeomlott minden igazgatási szervezet: a közigazgatás, a munkahelyi irányítás, elsőként és legfontosabbként a kor szakrális helyeinek, a hivatalos ideológia és az alkotmány szerint a hatalmat gyakorló munkásokat tömörítő gyáraknak az irányítása. Mert azokat érték az első támadások, hiszen a Rádió ostroma a gyárak megrohanásával kezdődött, ahonnan fegyvereket lehetett szerezni. Az első felkelők nem akartak mást, csak ami a harchoz kellett: fegyvert és lőszert. Nem szállták meg az üzemeket, amelyekbe sikerült bejutniuk, csak felfegyverkeztek, és visszatértek a Rádióhoz, hogy kifüstöljék onnan az ávosokat. A felkelésnek az első éjszakán még nem volt más célja. Az éjszakai támadásokat követően pedig október 24-én mindenhol megerősítették a gyárőrségeket: legalább az addig rendszeresített kispuskáknál nagyobb tűzerjű fegyverzetrel, de a stratégiailag vagy más szempontból fontosabb helyeket hivatásos fegyveres erővel: elvéve a magyar néphadsereg alakulataival, jobbára azonban azoknál megbízhatóbbnak tekintett magyar államvédelmi vagy szovjet egységekkel.

Az eltérő megoldások ugyanazt a következményt vonták maguk után: mindenütt megkezdődött a munkások spontán szerveződése, új, hamarosan munkástanácsnak nevezett szervezetek felállítása. Mert az üzemeket addig irányító hármast, ha a helyén maradt, képtelen volt megoldani

¹⁹ BIBÓ 1990b. 200.

a felmerült feladatokat. De október 25-étől (24-én kijárási tilalom volt érvényben) közülük egyre kevesebben mentek be az üzemekbe. Volt, akit a fegyveres harc és a közlekedés leállása riasztott vissza. Volt, aki nem akart szembesülni azzal az ellenséges hangulattal, ami a gyárban várta, és nyilván többen voltak, akiket pártfeladatként máshova (leggyakrabban a pártházak védelmére) rendeltek, ahol, fegyverrel, inkább érezték magukat biztonságban, mint a gyárakban. Ott pedig valamire szükség volt, ami felügyeli és ellenőrzi a megnövelt gyárőrséget. Ami képviseli a gyárat, a dolgozókat az oda telepített fegyveres erővel szemben; közreműködik a fegyveresek elhelyezésével, elszállásolásával kapcsolatban óhatatlanul felmerülő feladatok megoldásában; és igyekszik elhárítani a fegyveres erő tekintetében egyenlőtlen felek összeütközését. Ami intézkedni tud a gyár és a dolgozók legszükségesebb ügyeiben. Mert egy termelőüzemben a munka leállítását is meg kell szervezni, a leállítás nem pusztán azt jelenti, hogy a dolgozók leteszik a kalapácsot. Biztonságos helyre kell elzárni a tűz- vagy robbanásveszélyes eszközöket. Biztosítani kell, hogy a gyárban lévő értékeket, elsősorban a gépeket és a kész- vagy félbehagyott termékeket ne érje kár. Le kell állítani a kazánokat vagy a minimálisan szükséges fűtéshez igazítva csökkenteni kell a hőtermelésüket. És a rendkívüli, a történelmi helyzettől függetlenül továbbra is léteztek (sőt megszapordtak) a mindennapi problémák: gondoskodni kellett arról, akinek megrongálódott a lakása vagy más ok miatt kényszerült azt elhagyni; arról, aki hivatalos ügyben érkezett a gyárba, de a harcok miatt nem tudott hazamenni; arról, aki valamilyen okból képtelenné vált önmagáról gondoskodni. Másfelől pedig szükség volt valamire, ami hangot tud adni a munkások véleményének és akaratának, felvállalja annak képviselőtét, és továbbítását a nyilvánosság vagy valamilyen felsőbbnek tekintett fórum elé. Ami az adott kollektívát a munkabeszüntetés sztrájkjává emelésével bevonja a nemzeti függetlenségért és a szabadságért folyó harcba, ezzel bizonyítja nemzeti elkötelezettségét, hogy méltó az irányításhoz szükséges bizalomra. Ami feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy fenn tudja tartani a rendet, meg tudja akadályozni az indulatok elszabadulását. Nem a munkástanácsok vonták magukhoz az igazgatói, a szakszervezeti jogkört és a dolgozók politikai képviselőtét. Ellenkezőleg. A feladatok megoldásának szüksége hívta életre a munkástanácsokat.

De feltehetően hiába lettek volna a feladatok, nem, vagy nem olyan munkástanácsok alakultak volna, mint amilyenek alakultak, ha 1956 őszének tisztító vihara nem éri el a gyárakat. De a nyomtatott sajtón (elsősorban az Irodalmi Ujságon), a Petőfi Kör vitáin és az országossá terebélyesedő diákmozgalmon keresztül elérte.²⁰ Nyilvánvaló, hogy október 6-án a Rajk-temetésre összegyűlt százezres tömegben nem csak értelmiségiek és hivatalnokok voltak. A Csepel Művek majdani munkástanácsa elnökének, Nagy Eleknek a visszaemlékezése szerint tőlük körülbelül ezren vettek részt a szertartáson, biztosan ott volt a munkástanács majdani vezetőségének egy másik tagja is.²¹ A gyári értelmiségből, elsősorban a műszakiak közül többen részt vettek a Petőfi Kör ülésein. Nagy Elek nemcsak részt vett, hanem fel is szólalt az október 10-i vitán, tagja lett a körnek, és kezdeményezte csepeli Petőfi Kör alakítását.²² A Petőfi Kör vitáin elhangzottak vidékre is eljutottak, ahol azokat tovább vitatták, műszaki értelmiségiek ott is részt vettek a helyi fórumokon, a Petőfi Kör mintájára alakult helyi szervezetek vitáin. Az egyik debreceni gyár majdani munkástanácsának elnöke 1956 nyarán egy szakszervezeti rendezvényen szólalt fel Rákosi ellen, majd részt vett a Kossuth Kör első nyilvános ülésén.²³ De október 23. előtt már

²⁰ KOZÁK-MOLNÁR 1993. Bácsi József visszaemlékezése, 1989. 61.

²¹ KOZÁK-MOLNÁR 1993. Nagy Elek visszaemlékezése, 1986. 16.; Bácsi József visszaemlékezése, 1989. 61.

²² KOZÁK-MOLNÁR 1993. Nagy Elek visszaemlékezése, 1986. 15. Nógrád Megyei Levéltár 16.

²³ KOZÁK-MOLNÁR 1993. Mervó Zoltán visszaemlékezése, 1992. 310.

a kétkezi dolgozók is igényt formáltak rá, hogy saját kezükbe vegyék ügyeik intézését, beleértve az egész országot lázban tartó kérdéseket. Napokkal a forradalom kitörése előtt olyan kérdéseket szegeztek az üzembe meghívott Marosán Györgynek a Kábel- és Sodronykötélgár dolgozói, amiket a pártvezér a szocialista tábor rágalmazásának, az ellenség hangjának minősített, és azzal fenyegette munkás hallgatóságát, hogy jelentést tesz róluk a Politikai Bizottságnak.²⁴ Október 22-én a miskolci DIMÁVAG-ban fiatal mérnökök és közvetlen termelésirányítók kezdeményezték munkás nagygyűlés összehívását a feltornyosult gondok megvitatása, megoldása érdekében. Ehhez „kezdték aláírásokat gyűjteni a dolgozók között olyan sikerrel, hogy az első kibocsátott ívek szinte azonnal vissza is tértek hozzájuk, nevekkel sűrűn teleírva.”²⁵ A budapesti Lámpagyárban (amely nevével ellentétben fontos fegyvergyártó üzem volt), október 23-án jelent meg a faliújságon egy azonnali változásokat követelő szöveg.²⁶

Munkástanácsok alakítása azért is volt kézenfekvő, mert a rendszernek az öngazgatás bizonyos formáin keresztül megvalósuló demokratizálása már a forradalom kitörése előtt a közbeszéd tárgya volt. Nemcsak a szakszervezet tanulmányozta a jugoszláv munkástanácsokat, de az őszi diákmozgalomnak is fontos követelése volt például a diáktothonok önkormányzattal rendelkező kollégiummá emelése. Nem előzmények nélkül került az írók október 23-i kiáltványába a követelés, hogy „Az üzemeket a munkások és a szakemberek vezessék.”²⁷ Megalakításuk nemhogy ellenkezett, de összhangban volt az Alkotmánnyal, amely kimondta: „A Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó parasztok állama. A Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé. [...] A Magyar Népköztársaság feladatainak ellátásában az öntudatos dolgozók szervezeteire támaszkodik.”²⁸ A fordulat éve óta a munkások hatalmáról szónokoltak a hatalom valódi birtokosai, azt hirdette a hivatalos propaganda: „nem szorulnak magyarázatra az ipari munkásság elévülhetetlen érdemei, amelyekkel a felszabadulás óta eltelt száz és száz alkalommal beigazolta, hogy Pártunkkal az élén kiérdemli a vezetést.”²⁹ A „szocializmus által felfokozott munkásöntudat”, ami nélkül Garton Ash szerint nem lett volna a gdanski hajógyári munkások 1970. decemberi megmozdulása,³⁰ nyilván ott munkált ötvenhatos magyar kartársaikban is. Ha le is lepleződött előttük a rendszer hazug volta, a maguk politikaformáló szerepét, sőt, történelmi küldetését mégis elhitték. És ez „az óriás, akit maga a szocialista rendszer teremtett” nem a huszonharmadika előtti rend védelmében lépett sorompóba, ahogy a hatalmat addig birtoklók remélték. Maga is mást akart, mint ami addig volt, így a változásért küzdők mellé került.

Több helyen a hatalmat addig birtokló vezetők kezdeményezték valamilyen új szerv alakítását abban a hitben, hogy annak segítségével a munkásokat szembe tudják fordítani az ellenforradalommal. Október 26-án Újpesten már kerületi munkástanácsot szerveztek, amely jelentősebb fegyveres erő felett rendelkezett.³¹ A Ganzban a funkcionáriusok a munkások távollétében magukat deklarálták munkástanácsnak, de kénytelenek voltak meghátrálni a dolgozók elől: a 27-én újjáalakított munkástanácsba egyikőjük sem került be, sőt, mindannyiukat eltávolították

²⁴ SZAKOLCZAI 2006. A Kábel- és Sodronykötélgár munkásainak kérdései Marosán Györgyhez, 1956. október 18. 79–80.; Marosán György válasza a Kábel- és Sodronykötélgár munkásainak, 1956. október 18. 81–83.

²⁵ SZAKOLCZAI 2003. 130.

²⁶ ÁBTLL, V-150361/1. 1956-os Monográfia. Jelentés a Lámpagyárban működő munkástanácsok tevékenységéről, 1959. augusztus 8. 183.

²⁷ SZAKOLCZAI 2001. 130. A Magyar Írók Kiáltványa, 1956. október 23.

²⁸ BALOGH 1986. 123., 132. A Magyar Népköztársaság alkotmánya.

²⁹ BALOGH 1986. 63. Rákosi Mátyás beszámolója az MDP KV 1949. május 31-i ülésén.

³⁰ ASH 1990. 21. A következő idézet is innen.

³¹ PIL, 1956-os gyűjtemény, 19. ő. e. Sándor újpesti PB-titkár jelentése a pártközpontnak, 1956. október 26.

a gyárból.³² Akár ellenállással, akár együttműködéssel próbálkozott, ugyanaz lett a sorsa: az addig vezető hármas (párttitkár, igazgató, szakszervezeti bizalmi) mindenhol megbukott, csak alig néhányan tudtak – a korábban mutatott szakmai vagy emberi érdemeik alapján kivívott személyes bizalom alapján – valamilyen formában benne maradni az új vezetőségben. Természetes, hogy az egypárti diktatúra elleni felkelés megfosztotta hatalmuktól a párt munkahelyi exponenseit. Hozzá nem értésük, képzetlenségük, és/vagy basáskodó magatartásuk miatt valamilyen formában eltávolították az igazgatókat (és azokat a közép-kadereket, akik ellen súlyos kifogások merültek fel): általában szabadságolták vagy felfüggesztették őket a munkavégzés alól, amíg ügyükben nem születik döntés, de általában ügyeltek arra, hogy „kenyértelenül senki nem maradhat”.³³ Rosszabb esetben elkergették őket. És hivatalát vesztettnek tekintették a szakszervezeti bizalmikat, mivel nem a dolgozók választották meg, hanem felülről nevezték ki őket.

Általában akkor jön létre valami új, ha az addig használatban volt már nem alkalmas a célra. A munkástanácsokban testet öltő alternatív munkásmozgalom talán legfőbb teoretikusa, Anton Pannekoek abban látta a munkástanácsok létrejöttét eredményező szükséghelyzetet, hogy a munkásmozgalom hagyományos szervezetei, a szociáldemokrata párt és a szakszervezet az első világháború idején, sőt részben már előtte, elszakadtak választóiktól, eltértek a rájuk rótt feladatoktól: a kapitalizmus megdöntése helyett annak megszelídítésére törekedtek. Ezzel elvesztették a dolgozók bizalmát, akik új formát kerestek és találtak, hogy megpróbálják elérni céljukat.³⁴ Ha megállapításai érvényesek a német szociáldemokráciára és a német szakszervezeti mozgalomra, akkor még inkább érvényesek 1956 szovjetizált Magyarországra, ahol a harc éppen az egypárt diktatúrája ellen folyt, azt tehát nem vezethette a csak nevében dolgozók pártja vagy az annak kiszolgálására kényszerített szakszervezet. Ezért született új szervezet: a munkástanács.

Október 26-ától – amikor hirtelen mindenhol feltűntek – a munkástanácsok hármas legitimitást élveztek. Az MDP KV nyilatkozata és a SZOT felhívásai a hivatalosság részéről biztosították törvényességüket. Előbbi kinyilvánította, hogy „helyesnek tartja az üzemi munkástanácsok választását”,³⁵ egyben megpróbálta azokat a szakszervezeten keresztül ellenőrzése alá vonni. Befolyása maradékanak megőrzése érdekében támogatta a szakszervezet „munkás-ifjúsági” szervezet alakítását.³⁶ Esti felhívásában igyekezett részletesen szabályozni a munkástanácsok megalakításának módját és a szervezet jogait – inkább a rend helyreállítása, a munka felvétele érdekében, mint a munkások követelésének valóra váltásáért.³⁷ És a munkástanácsok megalakítása összhangban volt azokkal az ötletelésekkel, amelyeket 1956 nyarától hallottak és olvastak öngazgatásról, munkás-öngazgatásról, a tanulmányozandó jugoszláv modellről.³⁸ Másfelől a dolgozók, munkatársaik bizalma, a lehetőséghez képest demokratikus megválasztásuk alulról legitímálta létüket. A választások általában titkosak voltak, a munkások a szavazás előtt összeállított jelöltlista alapján választhattak, és ügyeltek arra is, hogy mivel az első választás idején nem volt ott mindenki, ezeket a testületeket eleve ideiglenesnek tekintették, kijelentve, hogy a

³² KOZÁK–MOLNÁR 1993. 80. Lukách Tamás visszaemlékezése, 1992.

³³ CSOMOR – KAPILLER 1996. 157. A Zalaegerszegi Pedagógus Bizottság Elnökségétől távmondat a Járási Pedagógus Bizottsághoz, 1956. október 30.

³⁴ PANNEKOEK 1947.

³⁵ SZAKOLCZAI 2006. 147. Az MDP KV nyilatkozata, 1956. október 26.

³⁶ SZAKOLCZAI 2001. 158. A SZOT kibontakozási javaslata, 1956. október 26.; VARGA 1989. 83–84.

³⁷ VARGA 1989. 86. Kossuth rádió, 1956. október 26.

³⁸ BERÁNNÉ NEMES – KAJÁRI 1989. 300–311. A SZOT Elnökségének javaslata az üzemi szakszervezeti szervek önállóságának, hatáskörének növelésére, a munkáellenőrzés gyakorlati megvalósítására, 1956. augusztus 24.

végleges tanácsot akkor fogják megalakítani, amikor már a dolgozók többsége bent lesz a munkahelyen. Legfontosabbként pedig: létüknek és működésüknek erős, forradalmi legitimitációt adott, hogy összhangban tudták magukat a változásért más formában vagy más szervezetben küzdőkkel, és tudatában voltak annak, hogy ezt a küzdelmet nagy szimpátiával, ahogy ők látták: csodálattal figyelik a nagyvilág.

A munkástanácsok három feladatnak igyekeztek megfelelni. Irányították a gyárat, mint az üzem gazdáit. Ellátták a dolgozók politikai képviselőit, mint a munkások forradalmi, harci szervezete. És a szakszervezet helyébe lépve betöltötték érdekvédelmi feladatokat. De miközben nem törekedtek a szakszervezet megszüntetésére (feladatait csak ideiglenesen, az üzemi bizottságok demokratikus megválasztásáig vették át), ragaszkodtak a dolgozók politikai képviselőihez helyi és országos szinten, és ahhoz, hogy ők a gyár gazdáit, irányítóit.³⁹

A munkás-önigazgatásnak a munkástanácsokon keresztül történő megvalósításával az 1945 után államosított üzemek állami tulajdonból társadalmi tulajdonba kerültek: „Ez betetőzése a gyárak népi tulajdonba vételének.”⁴⁰ Az irányítást a felülről kinevezett és kizárólag felfelé felelős igazgatótól (illetve a párt- és a szakszervezeti vezetőtől) a közvetlenül a munkások által választott és közvetlenül nekik felelős munkástanácsok vették át. A munkás-önigazgatást úgy értelmezték, hogy az üzemi kollektíva készíti el a termelési tervet, dönt a termeléssel kapcsolatos általános kérdésekről, rendelkezik az adózás utáni nyereséggel: a munkások irányítják a termelést. (A termelés irányításának saját kézbe vételét Pannekoek fontosabbnak tartotta, mint a tőkés megfosztását a profittól.)⁴¹ A munkástanácsok révén tehát társadalmi tulajdonná vált az addigi állami tulajdon, és demokratikussá az addig hierarchikus termelésirányítás. Ez pedig forradalmi jelentőségű változás, bárha visszatérés az 1917. október előtti Oroszország autonóm munkásmozgalmához. Amikor az üzemi tanácsokba szerveződött munkások azért támogatták a bolsevik hatalomátvételt, hogy a hatalomra segített párt betetőzze azt a folyamatot, amelynek révén kezdetben ellenőrzési jogokhoz jutottak, ami a későbbiekben az irányításban való részvétellel (participációvá) szélesedett. Hogy végre a gyár igazi gazdáivá válhassanak, megteremtve egy autentikusan demokratikus társadalmat.⁴² (Ami helyett egy autoriter, antidemokratikus állam létrejöttét segítették.)

Az ötvenhatos munkástanácsok vállalatirányítási tevékenységének szisztematikus feltárásával még adós a történettudomány. Ennek több oka lehet. Magyarán, hogy a hidegháborúra koncentráló politikatörténeti kutatások számára a kérdésnek nem volt különösebb jelentősége. És magyarázhatja, hogy a főként forrásként használt peres iratokban alig van nyoma, hiszen, ahogy azt Takács Tibor megfogalmazta: a perekből csak a bűncselekmények valósága írható meg, nem a történeti valóság,⁴³ márpedig a vállalatvezetésbe való beleszólást a bűnüldöző szervek láthatóan nem tekintették büntetőjogi eszközökkel üldözendő cselekménynek, különös tekintettel arra, hogy e téren 1957 tavaszáig megmaradtak a munkástanácsok – jóllehet megnyírbált – jogai. Nem illett az ellenforradalmi szervezkedés sablonjába, hogy munkások, mérnökök és termelésirányítók saját kezükbe veszik egy-egy üzem irányítását. Ennek pedig az lett a sajnálatos következménye, hogy a forradalom idejéből viszonylag kevés munkástanács dokumentum maradt meg, leginkább azok, amelyek alkalmasnak látszottak egy-egy vádlott bűncselekménynek

³⁹ BFL, XXV.4.f. 7104/1957. Nagy Elek és társai pere. Nagy Elek egyéni feljegyzései, 1957. január 17.

⁴⁰ VARGA 1989. Kossuth Rádió, 1956. október 27.

⁴¹ PANNEKOEK 1947.

⁴² MANDEL 2011. 117–119.

⁴³ TAKÁCS 2010.

bizonyítására. A perekben fel nem használt (és így az államvédelmi és a bírósági irattárakban nem megőrzött) iratok zöme vélhetően elkallódott, bár szisztematikus kutatással nyilván többet fel lehetne tárnai a különböző vállalatok levéltárba került irattömegéből.

Az azonban az eddigi kutatások alapján is jól kirajzolódik, hogy a munkástanácsok nagyon komolyan vették ezt a szerepkört. Általában a személyi kérdések álltak az első helyen. Nem azért, amivel a megtorlás idején vádolták őket, hogy üldözték az elvhű kommunistákat (ahogy akkor nevezték a rákosista kádereket), hanem éppen ellenkezőleg, az ő védelmükben: a hivatalos eljárással akarták elejét venni a személyes leszámolásnak, önbíráskodásnak. A győri vagongyárban is elbocsátották vagy felfüggesztették azokat, akik szaktudásával vagy emberi magatartásával szemben kifogások merültek fel, mindenekelőtt azokat, akiket az ávo besúgóinak tartottak. November 4. előtt és után is felmondtak az igazgatónak, kinyilvánítva ezzel, hogy a munkástanács a gyár legfontosabb szervezete, fölötte áll az igazgatónak, közvetlen felettese a minisztérium. A vagongyári munkástanács már megalakulásakor magához vonta az irányítási jogokat: „A munkástanács irányítja a vállalatot a távlati tervek, a műszaki fejlesztési tervek elkészítésében, a belső költségvetések elkészítésében, a vállalat üzleti tevékenységében.”⁴⁴ Tanácskoztak az export átstrukturálásáról, a csak importból beszerezhető alapanyagok biztosításáról, a feleslegesnek tartott szervezeti egységek megszüntetéséről, az ötvenes években Csepelhez csatolt csavargár visszafogadásáról, és megszabadították a gyár nevét a német kommunistától Wilhelm Piecktól.

Mivel a munkástanácsok kezdettől az üzem irányítójának tekintették magukat, okafogyottá vált a hagyományosan legfőbb szakszervezeti feladat, a bérharc, a munkástanács, mint érdekvédelmi szerv nem követelhetett béremelést a munkástanácstól, mint az üzem irányítójától. A klaszikus szakszervezeti feladatok közül azonban többet felvállaltak. A győri vagongyár munkástanácsa – értelemszerűen már november 4. után – például intézkedett arról, hogy a kisgyermekes anyák, akiknek a férjük is dolgozik (vagyis lényegében az összes), igazoltan otthon maradhattak, mivel a gyár bölcsődéje nem üzemelt. Lakásbizottságot állítottak fel, hogy biztosítsák a szükséghelyen vagy egészségtelen körülmények között élők lakáshoz jutását. Felvállalták a dolgozók kislakás-építésének segítségét, amit addig a szakszervezet koordinált. Nagyrészt azonban olyan kérdésekkel foglalkoztak, amelyek a Kádár-kori szakszervezet jellegzetes feladatai lesznek majd: a dolgozók munkaruhájának biztosítása, üdültetés vagy kulturális programok szervezése stb.

Nehéz a szakszervezeti, érdekvédelmi feladatoktól megkülönböztetni a dolgozók mindennapi problémái megoldásának a segítségét. Ide tartozik a törekvés, hogy biztosítsák számukra mindazon javakat, amelyek a mindennapokhoz szükségesek. A vagongyári munkástanács közreműködött a november 4. után elszabaduló piaci élelmiszerárak és a feketepiac megfékezésében; hogy biztosítva legyenek az alapvető közszükségleti cikkek: a kenyér, a krumpli, a téli tüzelő. (Fentiekén túl még a cigaretta biztosítását tekintették fontosnak.) Bevezetni javasolták a kereskedelemben a déli sziesztát, hogy délután akkor is nyitva legyenek a boltok, amikor a munkások haza indulnak. Hogy az ilyen kérdéseket mennyire (és joggal) fontosnak tekintették, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy erről november 5-én is tárgyaltak.⁴⁵ Talán a leginkább ez jelzi, hogy a munkástanács mennyire nem idegenedett, nem távolodott el a dolgozók valós problémáitól. A nagy gazdasági és politikai ügyek nem vonták el figyelmét a mindennapok kevésbé látványos kérdéseitől.

A munkástanácsok három különböző, de egymással összefüggő szinten politizáltak, kap-

⁴⁴ SZAKOLCZAI 2007. 62. A vagongyári, hajtóműgyári és csavargári munkásság szolidaritást vállal Budapest népével.

⁴⁵ SZAKOLCZAI 2007. 97–98. Feljegyzés a vagongyári munkástanács részleges üléséről, 1956. november 5.

csolódtak be a rendszer demokratizálásáért indított küzdelemben, ami jelentős részben éppen az ő megjelenésük és tevékenységük révén vált forradalommá. Részt vettek helyi szinten az új, forradalmi hatalom kiépítésében és annak működtetésében. Győrött is a gyárak küldötteinak kezdeményezésére alakult meg a forradalmi szerv, a Győri Nemzeti Tanács (GYNT).⁴⁶ Az ő segítségükkel sikerült robbanásveszélyes helyzeteket megoldani: a megyei rendőrkapitányság elfoglalása után (a honvédséggel együttműködve) munkásküldöttek akadályozták meg a fegyverek széthordását és a leszámolást az ávósokkal. Nagyrészt az ő segítségükkel sikerült semlegesíteni Somogyvári Lajos ellenkormányt alakítani akaró puccskísérletét. A GYNT-be a vagongyár hét főt delegált. Ezzel egyfelől erősítették a győri forradalom vezetőségét (azt megtámogatták a vagongyár társadalmi és politikai súlyával), másfelől biztosították, hogy a városházán ne születhessen olyan döntés, amellyel a vagongyári (általában a győri) dolgozók nem értenek egyet. A GYNT vezetői közül senkinek sem voltak ellen-forradalmi, vagyis a munkáshatalom elleni tervei, de érthető a munkástanács gyanakvása: a városban többször elterjedt az utóbb mindig hamisnak bizonyult hír, hogy a városházán úri restaurációra készülnek. Nincs nyoma, hogy alapvető kérdésekben ellentét lett volna a GYNT vezetői és a munkások képviselői között, de annak igen, hogy érdemi vitákat folytattak, például a Nagy Imre-kormány elismeréséről vagy a munka felvételéről.

A munkástanácsok politikai tevékenységének másik szintje a központi hatalommal folytatott küzdelem volt. Október 26-án Győrött hatfős küldöttséget alakítottak, hogy juttassa el a követeléseket a kormányhoz: abba a tanács és a pártbizottság egy-egy funkcionáriusa mellé négy munkásküldött került be. Október 29-én a vagongyári munkástanács indított küldöttséget a kormányhoz, amelyet másnap fogadott Nagy Imre. Legfőbb követelésük a gazdasági csődért felelősnek tartott miniszterek leváltása volt, annak alátámasztására még november 2-án is az egész Dunántúlra kiterjedő sztrájkot helyeztek kilátásba. A politizálás harmadik szintjének, formájának tekintem a kapcsolatok felvételét (inkább a meglévő gazdasági kapcsolatok megfejlesztését) győri, valamint távolabbi üzemek munkástanácsaival. Ezek elsődleges célja a tájékozódás volt, hiszen a bizalmatlanul fogadott rádió- és sajtóhíreknél hitelesebb volt a küldöttek személyes tapasztalaton alapuló beszámolója. A tájékozódás és a tájékoztatás pedig nem korlátozódott a gyáron kívüli (helyi és országos) politikai eseményekre, hanem beletartozott a munkástanács szervezeti struktúrája, tevékenysége és természetesen a követelései. A vagongyári munkástanács már megalakulása napján tárgyalt győri üzemek, illetve a Szőnyi Kőolajipari Vállalat munkástanácsának küldöttségeivel. De még november 4. előtt kapcsolatba kerültek olyan gazdaságilag és politikailag jelentős üzemekkel, mint a Csepel Művek, a DIMÁVAG és a Lenin Kohászati Művek, amelyek társadalmi súlya, presztízse október 23. előtt is nagy volt, a forradalomban vitt szerepük pedig azt még tovább növelte.

A vagongyár munkástanácsa, a térség legnagyobb ipari üzeme két helyet kapott az október 30-án alakult Dunántúli Nemzeti Tanácsban, november 11-étől pedig a megyei és a városi tanács végrehajtó bizottságában is ott voltak küldöttei. Sőt, november közepén egyikük a városi tanács elnöke, egy másik pedig december elején a megyei elnökhelyettese lett. A hagyományosan nagyobb szerepet betöltő megyei tanácsot – hozzávetőleg a forradalom végéig, vagyis december közepéig – a munkásküldöttek irányították, együttműködve a megyei tanácson alakult munkástanáccsal. Mert nem csak a termelő üzemekben alakultak munkástanácsok. De míg a munkástanácsok november 4. előtti tevékenysége is nagyon aludokumentált és kevésbé kutatott, ez hatványozottan igaz a különböző elnevezésű munkahelyi forradalmi tanácsokra. Célzott

⁴⁶ SZAKOLCZAI 2006b. 161–162.

kutatás híján csak véletlen nyomok vannak, de azokból úgy tűnik: még november 4. előtt lényegében minden munkahelyen forradalmi tanácsok vették át az irányítást, vagy váltak tanácsadó testületként az igazgatóval egyenlő jogú vezetővé. Forradalmi tanácsok vették át a minisztériumok irányítását. Forradalmi tanácsok alakultak az igazságszolgáltatásban a járásbírókól a Legfelsőbb Bírósáig. Forradalmi vezetőséget választottak az ügyvédi kamarák. Forradalmi tanács alakult a Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ budapesti területi bizottságán.⁴⁷ Forradalmi tanács alakult az akadémia történettudományi intézetében. Forradalmi tanácsok alakultak az iskolákban és más nevelési intézményekben (például a zalacsányi fiúnevelő otthonban⁴⁸), illetve megalakultak az ezeket összefogó járási, városi és megyei oktatási tanácsok és/vagy pedagógus forradalmi tanácsok. Forradalmi tanács alakult Zalaegerszezen a megyei villanszerelési vállalatnál, a vendéglátó-ipari vállalatnál és az Országos Takarékpénztárnál.⁴⁹ Forradalmi tanácsot alakítottak Vácott a kisiparosok, a tűzoltók és a zenészek.⁵⁰ Forradalmi tanácsok alakultak a kórházakban. Általában munkástanácsnak nevezett testületek alakultak a járási, városi és megyei tanácsokon az apparátus irányítására.

Ezek egy része azért alakult meg, mert az ott dolgozók közül többen egyetértettek az október 23-i követelésekkel, és a maguk módján és eszközeivel, a maguk területén csatlakozni akartak a harchoz: el akarták távolítani a bűnös, rákosista vezetőket, le akartak számolni a múlt hibáival, olyanná akarták tenni munkahelyüket, hogy az képes és alkalmas legyen ellátni feladatát. És mindenekelőtt ki akartak állni a harcot folytatók mellett: amnesztiát, tűzszünetet, a szovjet csapatok kivonását, függetlenséget, szabadságot, demokráciát követelve. A megalakulás másik fontos motivációja a munkahely védelme volt. Felkelés idején szükséges volt, hogy olyan grémium álljon az élén, amely képes és tud tárgyalni ilyen vagy olyan küldöttségekkel. Amely alappal hivatkozhat a maga forradalmiságára. A Legfőbb Ügyészségről például nemcsak azért kellett eltávolítani Non Györgyöt, mert október 23. után szorgalmazta az „ellenforradalom” elleni harcot, a statárium alkalmazását, hanem azért is, hogy őt keresve felkelők ne hatoljanak be az épületbe, és ne dúlják fel azt. Ezek a munkahelyi forradalmi tanácsok a lényegét illetően megegyeztek a munkástanácsokkal: ugyanazt a hármas feladatot vállalták fel, és látták el. Egyszerre voltak a munkahely irányítói (noha nem követeltek maguknak tulajdonosi jogokat, mint a munkástanácsok), az ott dolgozók érdekképviselői szerve és politikai, harci szervezete. A munkavégzés hagyományosan hierarchikus, irányítókra és irányítottakra tagolt világát napok alatt felváltotta a dolgozók autonóm öngazgatásának demokratikus rendszere.

Jelenlegi ismereteink szerint úgy tűnik, hogy elsősorban Budapesten kívül a munkahelyi forradalmi tanácsok alakulásának legfőbb motorja maga a helyi közigazgatást átvevő forradalmi szerv megalakítása volt. Miután a tanácsokat elsöpörték vagy megbénították a tüntetések, vagy maga az október 28-i fordulat, a nagyobb települések (valamint a járások és a megyék) irányítására, a folyó és a rendkívüli ügyek vitelére szükségessé vált egy új szerv létrehozása. A falvakban ezeket az október-27-28-i nagygyűlések, tüntetések után rögtön, közvetlen, nyílt szavazással állították fel, ez azonban egy városban nem volt lehetséges, hiszen az emberek nem ismerték egymást. Ezeken a helyeken tehát a forradalmi testület megalakítását meg kellett előznie olyan küldöttek megválasztásának, akik aztán meg tudják megalakítani saját soraikból a forradalmi tanácsot. A pártok még nem működtek, és a pártok általi jelöltállítás amúgy is olyan

⁴⁷ BFL, XXV.4.f. 9213/1961. Pásztor Géza pere.

⁴⁸ MNL-ZML, XXV.1.b. 485/1957. Csaba Antal és társa pere.

⁴⁹ MNL-ZML, XXV.1.b. A Zala Megyei Bíróság büntető iratai.

⁵⁰ BÖÖR–GYARMATI–HORVÁTH M. 2006.

hosszadalmas lett volna, amilyenre október utolsó napjaiban nem volt idő. A Hazafias Népfront helyi szervezetei ugyan 1956 őszén kezdtek magukhoz és visszatérni a közéletbe, de sem olyan társadalmi beágyazódottságuk, sem olyan tekintélyük nem volt, ami alkalmassá tette volna őket jelöltállításra (noha ez néhány területen mégis megtörtént). Ebben a vákuumban értelem-szerűen azoknak a közösségeknek kellett küldötteket választaniuk, amelyek tagjai a leginkább ismerték egymást, vagyis a munkahelyeknek. (Ha egy kistelepüléseken választás volt, ott utcák szerint választottak küldötteket.) Ilyen küldöttgyűlések alakították meg a területi forradalmi tanácsokat. Ahol valamilyen rendkívüli ok miatt a küldöttek megválasztása előtt szükségessé vált a forradalmi tanács megalakítása, ott a következő napokban vagy kiegészítették az első, ideiglenes forradalmi tanácsot, vagy teljesen újat alakítottak. De a területi forradalmi tanács megválasztásának tipikus ötvenhatos formája az volt, amikor a munkahelyeken megválasztott küldöttek alakították azt meg. Így történt Baján, Békéscsabán, Gyöngyösön Szolnokon stb. A területi forradalmi tanácsok közül talán a legjobban feltárt (és a Kádár-korban a legjobban összekuszált) a Borsod Megyei Munkástanács megalakítása.⁵¹ Miskolcon már október 24-én egymásra talált a forradalom táborának négy legfontosabb komponense: a diákok, a munkások, a kommunista reformerek és az őket támogatni hajlandó fegyveres erő. Együttműködésüknek köszönhetően sikerült aznap több robbanással fenyegető helyzetet megoldani. Október 25-én azonban már sehogy sem lehetett megakadályozni a diósgyőri nagyüzemek dolgozóinak kivonulását, amit az államvédelmi erőkkel (vagy a városon átvonuló szovjet csapatokkal) való összeütközés elkerülése érdekében kivittek a város szélén lévő Egyetemvárosba. Ott azonban a sokaság már nem érte be szavalatokkal és beszédekkel: eredményt akart, elsősorban a sztrájk meghirdetését, hogy azzal támogassák a Budapesten fegyverrel harcolókat. Hogy a felmerült legfontosabb kérdésekben határozni tudjanak, a tüntetők munkahelyek szerint két-két küldöttet választottak. Ők a sztrájkról hozott határozat után is együtt maradtak, kezdetben sztrájkbizottságnak, délután már ideiglenes megyei munkástanácsnak nevezték magukat. Október 29-ére pedig összehívták a megyei munkástanácsot megválasztani hivatott küldöttgyűlést, egyben felszólították a munkahelyeket, hogy addig válasszák meg delegáltjaikat. Az október 26–27-i véres és tragikus események következtében a megyei munkástanács érdemben már október 27–28-án megalakult, de az egyeztető tárgyalásokon kialakult grémium az október 29-i küldöttgyűléstől nyerte el a felhatalmazást.

A területi forradalmi tanácsok megválasztásával egy sajátos struktúra épült ki. A választáson minden dolgozó részt vehetett, noha természetesen csak azok tudtak választani, akik bent voltak (bár sokszor távollévőket is beválasztottak a forradalmi tanácsba). Nagyobb létszámú munkahelyeken többlépcsős volt a választás: az egyes műhelyek (irodák, osztályok stb.) megválasztották saját küldötteiket, akik aztán maguk közül megválasztották azokat, akiket a területi forradalmi tanács megválasztására delegáltak. Ezeket a helyeken a választásra delegáltak alkották az adott munkahely gyakran munkástanácsnak nevezett forradalmi tanácsát, amely a maga kebeléből választotta meg tisztviselőit: általában elnököt, elnökhelyettest és az adminisztrációért felelős titkárt. A területi forradalmi tanácsba delegáltak pedig a területi forradalmi tanács tágabb testületének a tagjai maradtak.

Ezek a területi forradalmi tanácsok sok szempontból hasonlítanak a képviseleti demokráciák önkormányzataira, de néhány nagyon fontos dologban különböznek is azoktól. A legfőbb hasonlóság a helyi ügyek intézése, de a forradalmi tanácsok többsége jóval tágabb hatáskört vindikált magának, mint ami egy képviseleti demokráciában, legyen az bármennyire is ke-

⁵¹ SZAKOLCZAI 2000, SZAKOLCZAI 2003.

véssé központosított, megilleti a helyhatóságokat. Szigethy Attila például már október 26-án felosztottnak nyilvánította Győr-Sopron megyében az államvédelmet, fennhatósága alá vonta a határvédelmet és a határon való ki- és belépés engedélyezésének a jogát. Ezt még indokolhatta a rendkívüli helyzet: az államvédelem azonnali leszerelésének, a határ ellenőrzött megnyitásának a szükségessége, de számos egyéb intézkedés jelzi, hogy a területi forradalmi szervek az általánosan bevettnél sokkal szélesebb jogkört gyakoroltak. A balassagyarmati forradalmi tanács például november 2-án a város és a járás területére érvényesen módosította (szigorította) a terhésség-megszakításról hozott minisztertanácsi és miniszteri rendeleteket,⁵² amit nyilván nem a rendkívüli, forradalmi helyzet tett szükségessé.

A másik fontos különbség, hogy a területi forradalmi tanácsok fennhatósága alá kerültek a fegyveres erők. Ezt magyarázhatja, hogy ez a megoldás mindkét fél számára előnyös volt: a fegyveres testületek így és ezért kevésbé voltak támadásoknak kitéve, a forradalmi tanács legitímálta működésüket. A forradalmi tanács pedig közvetlen rendelkezést nyert a fegyveres erő felett, amire szüksége is volt olyan időben, amikor rejtőzködő és menekülő ávosok, valamint börtönökből szökött fegyencek garázdálkodásairól terjedtek – utóbb kevés kivétellel valótlannak bizonyuló – rémhírek. A november 4-i szovjet katonai támadás következtében csak találgatni lehet, hogyan alakult volna a forradalom konszolidációja után a fegyveres testületek feletti fennhatóság, az azonban valószínűtlennek látszik, hogy a területi forradalmi tanácsok teljes mértékben átengedték volna az azok feletti rendelkezést a központi hatalomnak. Erre mutat, hogy a forradalmi tanácsok a (tágra értelmezett) helyi ügyek intézésén túl még egy feladatot felvállaltak: a lakosság politikai képviselőit, azzal együtt a központi hatalom ellenőrzését, szükség esetén nyomás alá helyezését. Október 28-án a GYNT ultimátumot adott Nagy Imrének a harcok aznap történő befejezésére, megfenyegetve a miniszterelnököt, hogy különben „Dunántúl lakossága a budapesti szabadságharcosok segítségére siet”.⁵³ Más tanácsok a kormány azonnali átalakítását, a rákossista miniszterek leváltását, Magyarország ENSZ-képviselőjének a hazarendelését stb. követelték. Ez arra mutat, hogy miként a munkahelyi forradalmi tanácsok kettős feladatot vállaltak fel, hasonlóan cselekedtek a területi forradalmi tanácsok is: az adott terület irányításán túl ellenőrzést akartak gyakorolni a központi hatalom és a fegyveres testületek fölött. Miként az 1918-1919-es német forradalom tanácsai, és miként 1917-ben a kronstadti és egy ideig a pétervári szovjet.⁵⁴

Eszerint 1956-ban egy olyan új rendszer sarjadt, amelyben az irányítás a közvetlen demokrácia szabályai szerint működő forradalmi tanácsoknak és a képviselői demokrácia hagyományos intézményeinek, a parlamentnek és a kormánynak az együttműködésére épült. Ezért fért össze a pártokra alapuló szabad választások követelése a pártellenességgel: mert a forradalom akarta a pártokat, de egyben leszűkítette terrénumukat, minimalizálni törekedett a központi szervek szerepét, és azokat közvetlen, szoros ellenőrzés alatt akarta tartani, miként folyamatos volt a forradalmi tanácsok ellenőrzése és elszámoltatása megválasztóik részéről. A forradalmi tanácsok megelégedéssel és megnyugvással fogadták a többpártrendszer, a koalíciós kormányzás visszaállítását. Mert ez a forma látszott alkalmasnak az országos ügyek intézésére. Nem törekedtek a többpárti kormányt felváltani valamilyen tanácskormányra. Annak azonban

⁵² Á. VARGA – PÁSZTOR 2001. 227–230. A Balassagyarmati Városi és Járási Forradalmi Nemzeti Tanács módosítja a terhésség megszakításáról szóló minisztertanácsi és miniszteri rendeletet. Balassagyarmat, 1956. november 2.

⁵³ BANA-BORBÉLY-SZAKÁL-SZAKOLCZAI-VÖRÖS 1996. 111. Az ideiglenes Győri Nemzeti Tanács felhívása, 1956. október 28.

⁵⁴ HAFNER 2007.; BROUÉ 2005.; SZAKOLCZAI 2013. 85.; GETZLER 1983. 69–152.

számos nyoma van, hogy jogukban állónak tartották a kormány ellenőrzését és befolyásolását olyan kérdésekben, amelyekben egyetértés volt különböző forradalmi szervek között, amelyekben tehát meggyőződésük szerint az országos akaratot képviselték – akár ideiglenesen a kormánnyal is szemben.

Más okból, de a forradalmi tanácsokat Bibó ugyanúgy csak a forradalmi időszak, az átmenet intézményeinek tartotta, mint Lenin az orosz forradalom szovjetjeit (amelyeket hatalomra jutása után alá is rendelt a bolsevik pártnak).⁵⁵ Általános a vélemény, miszerint a tanácsok olyan átmeneti forradalmi szervek, amelyek feladata a régi rend lebontása. Szerepük arra az időre korlátozódik, amíg az ancien regime leveri a forradalmat, vagy a forradalom kiépíti a maga új struktúráját. De ötvenhat egy olyan ritka történelmi pillanatnak látszik, amely esélyt adott közvetlen és képvisleti demokrácia, autonóm forradalmi tanácsok és parlamentarizmus együttműködésére. Mert a kormány élén álló Nagy Imre a forradalmi tanácsokban arra a modellre ismert rá, amelyet 1954-ben az MDP III. kongresszusán tartott beszédében, mint a szocialista demokrácia közigazgatásának, egyben népi hatalmi szervének ideális formáját írt le. 1954-es szövege szerint, amit Rainer János a miniszterelnök elméleti, tudományos igényű programalkotásának nevezett,⁵⁶ azt várta a tanácsoktól, hogy függetlenek és szuverének, a dolgozók tömegszervezetei legyenek. Hogy közvetlenül a lakosságra támaszkodjanak, és képesek legyenek annak mozgósítására.⁵⁷ Azt tekintette feladatának, hogy „az állami tevékenységbe a dolgozók legszélesebb tömegeit, elsősorban a hatalom letéteményesét, a munkásosztályt” vonja be, tegye a hatalom cselekvő részévé.⁵⁸ Mert demokrácia csak ott lehet, ahol a nép gyakorolja a tényleges hatalmat.⁵⁹ Az a vezetőség, amely a nép nevében gyakorolta a teljhatalmat, az „antimarxista, antileninista volt, klikk volt, amely a pártban diktatúrát valósított meg, elszakította a párttagságot a vezetéstől, a pártot a néptől, amely szembe fordult a néppel, terror-uralmat teremtett, a törvénytelen ségek tömegét követte el, elárulta az ország elemi érdekeit, függetlenségét stb. – magyarán mondv a hazaáruló volt.”⁶⁰ Úgy látta – legalábbis Snagoból visszatekintve –, hogy „a régi bürokratikus államigazgatási szervezet szétesésével párhuzamosan a széles néptömegek öntevékenysége” azonnal betöltötte a hatalmi-közigazgatási vákuumot, és úgy látta, a forradalmi tanácsok megmutatják, hogy „a bürokráciával terhelt közigazgatás átszervezése terén milyen irányba kell haladni”. Ezeket „a forradalmi harcok során kialakított új hatalmi és kormányzati formákat” október vívmányainak tekintette, és Kádár egyik nagy hibájának tartotta felszámolásukat (illetve a munkástanácsok visszaszorítását). „A forradalmi vívmányok hasznosításának kérdésében nem volt helyes a munkástanácsok, továbbá a forradalmi és nemzeti bizottságok erőszakos felszámolása, az állami és gazdasági szervezet új szerveinek elfojtása”.⁶¹

De nemcsak azért ismerte el a forradalmi tanácsokat, és törekedett azokat beépíteni az államigazgatásba, mert elméletileg úgy látta, hogy általuk valósítható meg a szocialista demokrácia. A szocialista vívmányok és a hatalom megtartására is nagyobb esélyt látott a tanácsok segítségével, amelyek nem támadták a szocialista demokráciát, sőt, ellenkezőleg, annak megvalósításáért küzdöttek, amiről elegendő tapasztalatot szerezhetett az október 28. után a különböző küldöttségekkel folytatott megbeszélésein. Mert 1956-ban általános volt a félelem az ellenforra-

⁵⁵ BIBÓ 1990b. 202.

⁵⁶ RAINER 1999. 40.

⁵⁷ NAGY 1954. 488., 512., 514., 515., 517., 519., 527.

⁵⁸ NAGY 1954. 499.

⁵⁹ NAGY 1954. 512.

⁶⁰ NAGY 2006. 130.; LUXEMBURG 1983. 501.

⁶¹ NAGY 2006. 157.

dalomtól, amitől egyaránt óvott Kéthly Anna, Kovács Béla és Németh László. Nyilván Nagy Imre is félt az ellenforradalmat, és igyekezett minden lehetséges módon biztosítani, hogy a hatalom olyan emberek és intézmények kezében legyen, akik és amik garantálják az elért eredmények megtartását, sőt, továbbfejlesztését. A kormányban mindvégig többségben voltak a marxista alapon álló, szocializmust akaró munkáspárti miniszterek. Sőt, a paraszti szocializmus alapján álló Petőfi Párttal biztosítva volt a szocialista tagok kétharmadnál is nagyobb többsége. De csak remélhette, hogy a kormány politikájával kedvezően tudja befolyásolni a majdani szabad választások eredményét. De ha a választáson mégis olyan demokratikus erő győz, amely polgári, kapitalista fordulatot akar végrehajtani, annak útját állhatják a forradalmi tanácsok, amelyekben meghatározó, sok esetben döntő erőt képviseltek a szocializmus mellett kiálló munkástanácsok. Véleményem szerint ezért (is) akarta azokat Nagy Imre beilleszteni az államigazgatásba.

Így állt elő az a helyzet, amelyben a közvetlen demokrácia intézményei, a forradalmi tanácsok nem támadták, ellenkezőleg, támogatták a képviseleti demokrácia intézményeit, a politikai pártokat, mint az országos ügyek intézőit, mint a központi hatalom letéteményeseit, miközben ragaszkodtak a forradalomban elért eredményeik megtartásához: a helyi ügyek intézéséhez és a központi hatalom ellenőrzéséhez. Annak vezetője pedig szövetségesként tekintett a tanácsokra, amelyeknek nemcsak elismerte demokratikus és szocialista jellegét, függetlenségét és szuverenitását, hanem megtartandó értéknek tekintette őket. Ötvenhat nem egy már volt rendszer visszaállítására irányult, hanem valami sosem volt újat hozott volna létre, ha november 4-én nem gázolják le a szovjet csapatok. Olyan újat, ami nem szerepelt a programokban, mert azok összeállítóinak fogalmuk sem volt róla. Olyan újat, ami a rendkívüli válság legkézenfekvőbb megoldásaként spontán merült fel. Ezért volt ötvenhat forradalom. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Á. VARGA, LÁSZLÓ – PÁSZTOR, CECÍLIA (szerk.) (2001): *Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára, II/1. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár.*
- ASH, TIMOTHY GARTON (1990): *A lengyel forradalom. A Szolidaritás.* Budapest, AB-Beszélő.
- BALOGH SÁNDOR (1986) (szerk.): *Nehéz esztendőkrónikája, 1949–1953. Dokumentumok.* Budapest, Gondolat.
- BANA, JÓZSEF – BORBÉLY, JÁNOS – SZAKÁL, GYULA – SZAKOLCZAI, ATTILA – VÖRÖS, JENŐ (1996) (szerk.): *Győr, 1956. I. Dokumentumgyűjtemény.* Győr, Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata.
- BENCSIK, PÉTER (2009): Feledésre ítélt reformok? Az MDP KB 1956. júliusi ülése és a „tisza lap” politikájának néhány történeti problémája. *Acta Historica (Szeged)*, 129. 111–137.
- BERÁNNÉ, NEMES ÉVA – KAJÁRI, ERZSÉBET (1989): *A magyarországi szakszervezeti mozgalom dokumentumai, 9. kötet. Útkeresés, 1953–1958.* Budapest, Népszava.
- BIBÓ, ISTVÁN (1990a): A politikai és alkotmányjogi kibontakozás útja. [Fogalmazvány, 1956. október 30-31.]. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Magvető Kiadó. 4. kötet. 157–164.
- BIBÓ, ISTVÁN (1990b): A pártok és a forradalmi szervezetek viszonyáról. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Magvető Kiadó. 4. kötet. 197–203.
- BIBÓ, ISTVÁN (1990c): A munkástanácsok és a többpártrendszer. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Magvető Kiadó. 4. kötet. 205–212.
- BÖÖR, LÁSZLÓ – GYARMATI, GYÖRGY – HORVÁTH, M. FERENC (2006) (közreadja): *Vác '56. Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában. Forrásgyűjtemény.* Vác, Vác Város Levéltára.
- BROUÉ, PIERRE (2005): *The German Revolution, 1917–1923.* Leiden, Brill.
- CSOMOR, ERZSÉBET – KAPILLER, IMRE (1996): *'56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai, 1956–1958.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.
- GETZLER, ISRAEL (1983): *Kronstadt, 1917–1921. The fate of a Soviet democracy.* Cambridge University Press.
- GOSZTONYI, PÉTER (1989): *Föltámadott a tenger... 1956. A Magyar Október története.* Budapest, Népszava.

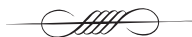
- GYÁNI, GÁBOR (2007): Forradalom, felkelés, polgárháború. 1956 fogalmi dilemmáiról. *Budapesti Könyvszemle*, 2007. tavasz. 41–49.
- HAFNER, SEBASTIAN: *Az elárult forradalom – Németország, 1918–1919*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- HÓDOS, GYÖRGY (2005): *Tettesek és áldozatok. Konceptiók perек Magyarországon és Közép-Kelet Európában*. Budapest, Noran Könyvkiadó.
- KOZÁK, GYULA – MOLNÁR, ADRIENNE (1993) (szerk.): „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!” *Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezésiből*. Budapest, Századvég Kiadó.
- LOMAX, BILL (1989): *Magyarország 1956*. Budapest, Aura.
- LUXEMBURG, ROSA (1983): *Marxizmus, szocializmus, demokrácia. Tanulmányok, cikkek, beszédek*. Budapest, Gondolat. Az orosz forradalomról. 468–504.
- MANDEL, DAVID (2011): The Factory Committee Movement in the Russian Revolution. In Ness, Immanuel – Azellini, Dario (szerk.): *Ours to master and to Own. Workers’ Control from the Commune to the Present*. Chicago, Haymarket Books. 104–129.
- MÉRAY, TIBOR (1989): *Nagy Imre élete és halála*. Budapest, Bibliotéka.
- MOLNÁR, MIKLÓS (1991): *Egy vereség diadala*. Budapest, Educatio Kiadó.
- NAGY, IMRE (1954): *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások (1948–1954). II.* Budapest, Szikra.
- NAGY, IMRE (2006): *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések, 1956–1957*. Szerk.: Szántó László – Vida István. Budapest, Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány.
- PANNEKOEK, ANTON (1947): *Workers’ Councils*. <http://marxists.org/archive/pannekoe/1947/workers-councils.htm>
- RAINER, M. JÁNOS (1999): *Nagy Imre. Politikai életrajz, II. 1953–1958*. Budapest, 1956-os Intézet.
- RAINER, M. JÁNOS (2002): 1956 a 20. század történelmében. http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:tanulmanyok/1956/xx_szazad
- RIPP, ZOLTÁN (2002): *1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Budapest, Korona Kiadó.
- SALAMON, KONRÁD: *A harmadik út forradalma*. http://archiv.xxszazadintezet.hu/rendezvenyek/1956_os_megemlekezes/salamon_konrad_a_harmadik_ut_f.html
- SZABÓ, MIKLÓS (1992): Demokratikus szocializmus vagy restauráció? Gondolatok 1956 programjáról. In *Évkönyv I.* Budapest, 1956-os Intézet. 93–96.
- SZAKOLCZAI, ATTILA (2000): Tömegmozgalmak Miskolcon, 1956. október 25–26. In Kőrösi Szusanna – Ständeisky Éva – Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv, 2000. VIII. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 1956-os Intézet. 303–322.
- SZAKOLCZAI, ATTILA (2001): *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Budapest, 1956-os Intézet.
- Szakolczai, Attila (2003): Borsod–Abaúj–Zemplén megye. In Szakolczai Attila – Á. Varga László (szerk.): *A vidék forradalma, 1956. I.* Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára. 121–198.
- SZAKOLCZAI, ATTILA (2006): 1956. Budapest, Osiris Kiadó.
- SZAKOLCZAI, ATTILA (2006b): Győr–Sopron megye. In Szakolczai Attila (szerk.): *A vidék forradalma, 1956. II.* Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára. 141–210.
- SZAKOLCZAI, ATTILA (2007) (szerk.): A győri vagongyár munkástanácsa. Győr, 1956. IV. Dokumentumgyűjtemény. Győr, Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata.
- SZAKOLCZAI, ATTILA (2013) Budapest – Berlin. In Kovács Attila – Romsics Ignác (2013) (szerk.): *Sipos ’65. Tanulmányok Sipos József 65. születésnapjára*. Szeged, 2013.
- TAKÁCS, TIBOR (2010): Történeisz a kihallgatósobában. *Betekintő 2010/2*. http://epa.oszk.hu/01200/01268/00014/takacs_tibor.htm
- VARGA, LÁSZLÓ (1989): *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások, 1956. október 23.–november 9.* Bp., Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub.
- VARGA, ZSUSZANNA (2006): Paraszti követelések 1956-ban. In Estók János (szerk.): *1956 és a magyar agrártársadalom*. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 81–104.
- ZINNER, TIBOR (2001): *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, Hamvas Intézet.

OSVÁTH ZSOLT

Osvath.Zsolt.Jozsef@ib.szie.hu

főlevéltáros, levéltárvezető (Szent István Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)

1956 a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán egy eddig ismeretlen forrásanyag tükrében¹

— *1956 as yet unknown documents in the College of Horti- and Viticulutre* —

ABSTRACT Signed in the title of the treatise „as yet unknown documents” is the documentation of inpeachments which refers to the events which happened or respected the University. These documents are beeing present in legacy of Prof. Dr. Imre Ormos (Budapest, 27. may 1903. - Budapest, 26. february 1979.). Imre Ormos was dipl. garndener (1926), professor (1946), doctor of agricultural sciences (Dsc., 1960), head of the Department of the Landscapearchitect of the College of Horti- and Viticulutre and then University of Horticulture (1946-1969). He has got the Kossuth Price in the. 1962. Documents legacy of Professor Ormos the present standing sentinel in the Entz Ferenc Library and Archives of the Szent István University.

KEYWORDS College of Horti- and Viticulutre, 1956 revolution, documents

DOI 10.14232/belv.2017.1.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Osváth Zsolt (2017): 1956 a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán egy eddig ismeretlen forrásanyag tükrében. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 24–42. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

¹ A Szegeden „Az 1956-os forradalom és szabadságharc tudományos kutatása, valamint helye az oktatásban” című konferencián 2016. október 15-én elhangzott előadás szerkesztett, átdolgozott és bővített változata.

1 Bevezető

A címben jelzett „eddig ismeretlen forrásanyag”² a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola³ igazgatója, Dr. Ormos Imre egyetemi tanár irathagyatékának az 1956-os forradalom és szabadságharcnak a Főiskolán zajló vagy azt érintő eseményeit és döntően a forradalom és szabadságharc bukását követő főiskolai felelősségre vonási eljárásokat⁴ dokumentáló irategysége.

Ormos professzor hagyatékának egy része, még a levéltári jogelőd egykori Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Levéltárának alapításakor (1993) került jelenlegi őrzési helyére, a Szent István Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár levéltári egységébe⁵. Ez azonban még nem tartalmazta az „1956-os” irategységet⁶. Ennek az irategységnek levéltári őrizetbe történő átadása, csak 2009-ben történt meg. Ki is volt Ormos Imre?

2 Ormos Imre (Életrajz)⁷

Ormos Imre (Budapest, 1903. május 27 – Budapest, 1979. február 26.) okleveles műkertész (1926), egyetemi tanár (1946), a mezőgazdasági tudományok doktora (1960), Kossuth-díjas kerttervező (1962).

Oklevelének elnyerése után, 1926-ban az Unghváry László Faiskolai Rt-nél kezdett dolgozni. A következő évben tanulmányútra indult: 1927-1932 között Törökországban, Ausztriában, Franciaországban gazdagította szakismereteit.

Beiratkozott a Bécsi Műszaki Egyetem (Technische Universität Wien) Építésztechnológiai Karára. Egykori tanára Rerrich Béla, 1932-ben hazahívta a M. Kir. Kertészeti Tanintézetbe és megbízta a kerttervezési ismeretek oktatásával.

Önképzését folytatva, 1939-ben a Gazdasági Tanárképző Intézetben kertészeti szaktanári oklevelet szerzett. Néhány esztendő múlva, 1944-ben, pedig a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán doktorált.

Az 1939-ben alakult M. Kir. Kertészeti Akadémia Kertművészeti és Kerttervezési Tanszékének illetve – 1969-es nyugdíjba vonulásáig – valamennyi jogutódának vezetője. A Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán (1968-tól Kertészeti Egyetem) az 1963/64 tanévtől a kezdeményezésére létrejött önálló kertépítészeti szak szakvezetője.

² Az iratanyagban vannak ugyan olyan iratok, amelyekről a téma iránt érdeklődők már eddig is tudtak, de az irategység több eddig nem ismert dokumentumot is magába foglal. Ormos Imre hagyatékának ez a része az 1956-os forradalom és szabadságharcnak a Főiskolán zajló eseményeit és az ezek nyomán indult felelősségre vonási eljárásokat dokumentáló és – jelen tudásunk szerint – a legnagyobb terjedelmű és legteljesebb körű forrásbázisa. Ezekre tekintettel érzem jogosnak használni „az eddig ismeretlen forrásanyag” megnevezést. Megjegyzendő, hogy a már ezelőtt is ismert iratoknak sem mindegyike került eddig közzétételre.

³ Az önálló Kertészeti és Szőlészeti Főiskola az Elnöki Tanács 1953. évi 17. törvényerejű rendeletével 1953 szeptemberében alakult meg. A Főiskola átszervezése nyomán jött létre 1968-ban a Kertészeti Egyetem, a világ első ilyen jellegű önálló felsőoktatási intézménye.

⁴ A Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt zajló események és az ezt követő felelősségre vonási eljárások történetéről lásd: BECK 1994; BECK 1998; ZSIDI 2003; OSVÁTH 2006; OSVÁTH 2007; OSVÁTH 2009.

⁵ Levéltári jelzete: Szent István Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban: SZIE EFKL) 165. fond Ormos Imre iratai.

⁶ Levéltári jelzete: SZIE EFKL 165. fond Ormos Imre iratai 2. doboz. Értelemszerűen valamennyi az alábbiakban – az Ormos irathagyatékából – ismertető iratnak ez az őrzési helye.

⁷ Ormos Imre életéről, munkásságáról a legteljesebb összefoglaló CSEMEZ 2003.

Az 1948/1949. tanévben a Magyar Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaság-tudományi Karának dékánja, 1954-1960 között, a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola igazgatója, majd 1963-1966 közt az egyetemi rangú Kertészeti és Szőlészeti Főiskola rektorhelyettese.

Jelentős szerepet játszott a kertészeti és ezen belül kiemelten kertépítészeti, kertművészeti⁸ szakoktatás háború utáni fejlődésében.

Munkássága elismerésül 1962-ben Kossuth-díjjal tüntették ki, 1970-ben, pedig a Kertészeti Egyetem a kertészeti tudományok tiszteletbeli doktorává (doctor honoris causa) avatta.

Ormos Imrere ma a táj- és kertépítészeti tudományok művelői és a tájépítész szakmai közösség, mint iskolateremtő professzorára tekint, akinek tiszteletére az egykori Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, 1988-ban Ormos Imre emlékérmét alapított

3 Az „1956-os” iratok megőrzésének lehetséges személyes indítékai

Mielőtt rátérnék az irategységben lévő iratok, -csoportok irattani és történeti elemzésére, fel kell tennem a következő kérdést: Mi indította Ormos Imre professzort arra, hogy „magánirattárban” megőrizze az 1956-os forradalom és szabadságharcnak Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán zajló eseményeit és a forradalom és szabadságharc bukását követő főiskolai felelősségre vonási eljárásokat dokumentáló iratokat?

Annak az igénye, hogy az útókor tisztán, politikai célzatosság nélkül láthassa, mi történet a Főiskolán 1956 forradalmi napjaiban és azok elmúltával?

Annak torzításmentes dokumentálása, hogy kik és milyen szerepet játszottak a forradalmi eseményekben és az azokat követő megtorlásban? A megtorlásban játszott saját szerepét világossá tevő elsődleges források megőrzése?

Rövid válaszom a fenti kérdéseimre, hogy mind ezek egyszerre. Válaszomat részben az 1956-os forradalom és szabadságharcnak a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán zajló esemény-történetét feldolgozó tudományos munkára⁹, egy Ormos Imrét közelről ismerő az ő szellemi örökösének és munkássága tovább vivőjeének számító tanítvány visszaemlékezésére¹⁰, ifj. Beck Tibor kutatómunkájának idevágó eredményeire, valamint a jelen tanulmány tárgyát képező „eddig ismeretlen forrásanyag” általam végzett áttekintésére alapozom. Válaszom alátámasztáshoz felhasználtam tovább egy a jelen tanulmány egyik lábjegyzetében már hivatkozott korábbi tanulmányomban leírtakat is.¹¹

Az említett az 1956-os forradalom és szabadságharcnak Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán

⁸ A kertművészeti és kertépítészeti oktatás szolgált az 1990-es évek elején a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem (KÉE) induló egyetemi szintű tájépítészképzés alapjául. Így közvetetten Ormos professzor érdeme is, hogy 1992-ben KÉE-n megalakulhatott Magyarország első és mindmáig is egyetlen tájépítészképzésre és kutatásra szakosodott szervezeti egysége a Tájépítészeti, -védelemi és -fejlesztési Kar, jelenlegi hivatalos nevén Szent István Egyetem Tájépítészeti és Területtervezési Kar.

⁹ BECK 1998. 226–227.

¹⁰ Mócsényi 2003. Mócsényi Mihály (Mócsényi, 1919. november 9. –) Kossuth-, Széchenyi- és Sir Geoffrey Jellicoe-díjas kertészmérnök, tájépítész, egyetemi tanár, a tájrendezés magyarországi oktatásának megalapozója, az önálló Tájépítészeti Kar létrehozója. 1991 és 1993 között a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem rektora. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején tagja volt a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola ideiglenes és végleges forradalmi bizottságának is.

¹¹ OSVÁTH 2009. Lásd ehhez a 3. lábjegyzetpontot.

zajló eseményeit, valamint a bukását követő főiskolai felelősségre vonási eljárásokat elsőként – a jelen tanulmányban már hivatkozott munkáiban – ifj. Beck Tibor dolgozta fel.¹²

Az 1956-os Intézet évkönyvében közétett tanulmányában Beck, amennyire azt az eseménytörténet értékelése indokoltta teszi, vizsgálja Ormos Imrének a forradalmi eseményekhez való viszonyulását is.

Ormos professzort a Főiskolán alakult forradalmi szervek (Ideiglenes Forradalmi Bizottság, Forradalmi Bizottság) egyike sem mentette fel tisztségéből. Eddigi ismereteink szerint a forradalmi bizottságok tagjaiban eltávolításának lehetősége sem merült fel. Azaz a forradalom napjaiban is ő volt a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola igazgatója.¹³

Beck Tibor fentebb hivatkozott tanulmányában ugyanakkor megjegyzi¹⁴, hogy Ormos Imre nem járt be a Főiskolára, hanem otthonában meghúzódva várta ki az eseményék végkifejletét. A döntések meghozatalának jogát és ebből következően az azokért viselt felelősséget átengedte a fentebb említett forradalmi szerveknek. Elsősorban is az azokat elnöklő Okályi Iván¹⁵ tanszékvezető egyetemi tanárnak¹⁶.

Ez az otthonában való visszahúzódás nem gyávaságnak¹⁷, hanem a professzor közismert apolitikusságának (a politikai események és a politikai életben való részvétel iránt érzett iszonyodásának) tudható be.

Igazolja ezt Mőcsényi Mihály Ormos Imrere, ahogyan ő nevezte mentorára való visszaemlékezéseinek alább idézett részlete: *„Ormos Imre amennyiben elintéződik ügye – szociáldemokrata párttagnak kell lennie. Viszolygott, szinte irtózott a politikától, párttól, de nem volt*

¹² Beck mivel elsődleges céljának a forradalmi időszak eseménytörténetének lehető legszélesebb körű vizsgálatát tekintette, a megtorlásokról csak egy rövid összefoglalást és egy névjegyzéket közölt. (Lásd Beck 1998.). Magam 2009-ben a felelősségre vonási eljárásokhoz alapul szolgáló két dokumentumot ismertettem. A legteljesebb képet ezekről az eljárásokról azonban a legpontosabb és legalaposabb ismeretekhez, éppen Ormos Imrének a jelen tanulmányba bemutatandó „1956-os irathagyatékában” fennmaradt források elemzése vezethet el. (Lásd: OSVÁTH 2009.)

¹³ Ehhez OSVÁTH 2009. 163.

¹⁴ BECK 1998. 219.

¹⁵ Okályi Iván (Gáboros, 1900. ápr. 10. – Bp., 1968. nov. 16.): okleveles kertész, egyetemi tanár, a mezőgazdasági tudományok doktora (1954). 1924-ben a Kertészeti Tanintézetben műkertészi oklevelet szerzett. A pécsi tudományegyetemen 1940-ben államtudományi doktori fokozatot kapott. 1927-ben a Kertészeti Tanintézetben Mohácsy Máttyás mellett gyakornok. 1928-ban az akkor létrejött Országos Pomológiai Bizottság titkárává nevezték ki. 1930-ban a növényvédőszergyárak bérgyümölcsöseinek megszervezésével és irányításával bízták meg. 1932-ben a Földművelésügyi Minisztérium, saját kérésére Szegedre helyezte, ahol – többek között – a homoki őszibaracktermelés kérdéseivel foglalkozott. 1936-tól Balatonfüreden az első hazai kertészeti felügyelőség vezetője. Megszervezte a Balatoni Gyümölcsstermelők Egyesületét, vezetésével megindult a Balaton-felvidéki mandulafásítása. 1940-től a Kertészeti Akadémia, 1942-től Kertészeti és Szőlészeti Főiskola tanára. 1942-től a Gyümölcsstermelők Országos Egyesületének igazgatója, 1947-től a Magyar Agrártudományi Egyetem (MAE) nyilvános rendes tanára. Az 1947/48. tanévben a MAE Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Karának dékánja. 1953-54-ben a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola igazgatója. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején egyaránt elnöke a Főiskola ideiglenes és végleges forradalmi bizottságának is. A forradalom és szabadságharc leverése után, ezért fegyelmi úton eltávolították a Főiskoláról. 1958-tól a Kertészeti Kutatóintézetben dolgozott. Az MTA Kertészeti Bizottságának első elnöke (1951–1954), a későbbiekben tagja volt. 1960-ban vonult nyugdíjba. 1992-ben a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem posztumusz rehabilitálta.

¹⁶ A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Magyar Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaság-tudományi Karának jogutódként egyetemi rangját megőrizte és ezért vezethették egy tanszékei egyetemi tanárok.

¹⁷ Ormos professzornak ez a megtorlások mérséklésére irányuló határozott törekvése is bizonyítja személyes bátorságát, ami egzisztenciális félelmeit – felelősége és gyermeke iránti rajongó szeretete zárkóztottsága dacára is közismert volt – felülírta. Ennek bizonyítására a későbbiekben példát is fogok hozni.

más választása. (...) Amitől Ormos professzor azonban kezdettől fogva tartott, az bekövetkezett, a szociáldemokrata párt egyesült a kommunista párttal. És persze mindenki „önakaratián” lett az új, az egyesített párt tagja. Igen kevesen voltak, lehettek, akik ellenkeztek. Ormos Professzor sem vállalhatta az „öngyilkosságot”, családjára való tekintettel. Az 1956-os forradalom után, a kommunista párt újjáélesztésekor Ormos professzor nem „jelentkezett” párttagsága megújítására. Nem kellett többet olyan gyűléseken, rendezvényeken részt vennie, amelyeknek témája alapvetően idegen volt számára.”¹⁸

Az Ormos Imre „1956-os irathagyatékában” megőrzött dokumentumok és korábbi kutatások következtetései alapján is feltételezhető, hogy a forradalmi időszakban azért tanúsított passzivitását, hogy ha a forradalom elbukik – ennek lehetőségével számolni lehetett/kellett – módja legyen „menteni a menthetőt”.

Meglátásomat alátámasztja egy újabb Mőcsényi Mihálytól vett idézet Ormos Imréről: „Nem „született politikusnak, de kényszerből olyan „diplomáciai” jártasságra tett szert, amely párját ritkította. Fontos feladatának tekintette, hogy értékesnek tartott munkatársait „megmentsé”, az intézményben tartsa.”¹⁹

Már eleddig is többször hivatkozott tanulmányában Ifj. Beck Tibor is utal Ormos Imre professzor beosztottjait védő magatartására és arra, hogy ezért az MSZMP főiskolai alapszervezete hevesen támadta is: „A pártszervezet nem tud együttműködni vele, mivel széles körű családi és egyéb kapcsolatai vannak a főiskola osztályidegen elemeivel.”²⁰

4 Ormos Imre „1956-os” irathagyatékának irattani szempontú megközelítése

A jelen tanulmány bevezetőjében említett Ormos professzor irathagyatékában megőrződött „1956-os” irategység egy A/4 méretű szabványos iratgyűjtőben²¹ elhelyezett szálásiratok (egyedi iratok) és tematikusan csoportosított iratok együttese²².

Az iratokat Ormos Imre helyezte az iratgyűjtőbe. Ezt bizonyítja, hogy az iratgyűjtőn a professzor kezével írt „Ef. biz” felirat olvasható. A rövidítés feloldása: Ellenforradalmi Magatartás Kivizsgálására Alakított Bizottság²³.

Az iratok összterjedelme 375 oldal (több mint 2/3-a A/4 nagyságú lapra, a fennmaradó kb. 1/3-a ennél kisebb B/5 nagyságú lapra íródott). Írásmódjukat tekintve vannak köztük gépiratok és kéziratok.

A gépiratok között, fennmaradásuk módjára nézve található eredeti irat és korabeli másolat. A 375 oldalnyi irategységben található több másod (vagy többedik) példány is²⁴.

¹⁸ MŐCSÉNYI 2012.

¹⁹ MŐCSÉNYI 2003 21.

²⁰ BECK 1998. 227.

²¹ Szabványszáma: MNOSZ 5617.

²² Az irategyüttesben egyaránt vannak főiskolai iktatószámmal ellátott iratok és iktatószám nélküli iratok.

²³ A Bizottság működésével a későbbiekben kívánok foglalkozni.

²⁴ Azon az iratok egy részének, amelyeknek az irategységben nincs duplikátumuk, más az Entz Ferenc Könyvtár és Levéltárban őrzött fondban (SZIE EFKL 3/f. 2. doboz: az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéhez kapcsolódó iratok illetve SZIE EFKL 50/o. Kisebb személyi gyűjtemények: Dobray Endre iratai), vagy esetleg más Levéltárban van duplikátuma. Ezekről a későbbiekben teszek említést. A más Levéltárakban őrzött

Ormos professzor irathagyatékában megőrződött és fentebb már említett A/4 méretű iratgyűjtőben elhelyezett „1956-os” iratoknak iratgyűjtőn belüli rendjét vélhetően, de nem bizonyíthatóan maga Ormos Imre alakíthatta ki.

Az irathagyatékában megőrzött iratok három nagyobb tematikai csoportra – a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán alakult forradalmi szervek működést dokumentáló hivatalos iratok illetve Ormos Imrének forradalmi eseményekről készült saját kezű feljegyzései, a forradalom leverését követő ellenállás idején nem a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán keletkezett iratok, valamint a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán az Ellenforradalmi Magatartás Kivizsgálására Alakított Bizottság működésének iratai – oszthatók.²⁵

5 Eddig ismeretlen dokumentumok Ormos Imre „1956-os irathagyatékában”

Jelképesnek tekintem, hogy amikor először nyitottam ki a dossziét az iratsomók tetején egy kézzel rajzolt színes, kettéhajtott „forradalmi címert” az úgynevezett Kossuth-címert találtam²⁶. Ez volt az első „eddig ismeretlen dokumentum”²⁷.

Az Ormos-féle „1956-os” irathagyatékban a Főiskolán alakult forradalmi szervek működést dokumentáló hivatalos iratok csoportjában található egy „*Feljegyzés a főiskolai önkormányzat lényegére vonatkozólag*” (a továbbiakban: „*Feljegyzés*”) címet viselő irat.

Ez a dokumentum ugyan más a főiskola 1956-os történére vonatkozó iratanyagban is fennmaradt²⁸, tehát ismertnek kell tekintenünk, azonban csak az Ormos irathagyatékban megőrzött példányból derül ki, hogy keltezésének időpontja 1956. december 20-a, szerzője, pedig

másodpéldányokra példa a Budapesti Műszaki Egyetem teljes tanári kara, a Veszprémi Vegyipari Egyetem és az Mezőgazdasági Gépészmérnöki Főiskola képviselői által, 1956. november 20-án, budapesti keltezéssel írt és Kádár János miniszterelnöknek, az egyetemi hallgatók személyi biztonságának védelmében írt levél. Ennek egy példánya megtalálható a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárában is. Ugyanígy máshelyről is ismert a MEFESZ 1956. december 19-én kelt Ideiglenes Szervezeti Szabályzata vagy szintén a MEFESZ-nek 1957. január 10-én kelt, a „MEFESZ Országos Ideiglenes Intézőbizottságának Nyilatkozata” című dokumentuma. Lásd még ezekhez a 2. lábjegyzetpontban leírtakat. Mindkettőt közli Vida 2007. A 1956. december 19-én kelt Ideiglenes Szervezeti Szabályzatot lásd: Vida 2007. 402–404., az 1957. január 10-én kelt Nyilatkozatot lásd: Vida im. 442–445. Ez utóbbinak a kötet szerkesztői „*A MEFESZ Országos Ideiglenes Intézőbizottságának vitalevele politikai programjáról és az egyetemisták szociális, tanulmányi követeléseiről*” címet adták, de szövege teljesen megegyezik az Ormos Imre hagyatékában lévő említett dokumentum szövegével.

²⁵ Az irathagyaték tematika rendje az iratanyag Ormos Imre csoportosítást szem előtt tartó levéltári rendezés eredménye.

²⁶ Szerintem a Kossuth-címer megőrzése, újabb bizonyítéka Ormos Imre személyes merészségének és egyúttal a „forradalmi eszmék” iránti csendes rokonszenvének. A Kossuth-címer a forradalom és szabadságharc bukását követően ellenforradalmi jelképpnek minősült és megtartása büntetendő cselekménynek számított.

²⁷ A Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán 1957. október 1-ig használták a hivatalos iratokon (így pl. a Főiskola által kiadott képesítő okleveleken is) a Kossuth-címet. Erről lásd: Dr. Ormos Imre igazgató és dr. Divényi László igazgatói hivatalvezető Tamássy Istvánnak az Földművelésügyi Minisztérium szakoktatási és kísérletügyi főigazgatójának írott, 1957. november 8-án kelt igazoló jelentését. (Főiskolai iktatószáma 46/1957. Biz. Őrzési helye: SZIE EFKL 3/f. 2. doboz: az 1956-os forradalom és szabadságharc történethez kapcsolódó iratok.)

²⁸ A SZIE EFKL 3/f. 2. doboz: az 1956-os forradalom és szabadságharc történethez kapcsolódó iratok őrzési egységben található a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola 1956. évi december 28-án tartott üléséről készült jegyzőkönyv II. sz. melléklete (címe: „A főiskolai önkormányzat fő vonásairól.” szövegét tekintve teljesen azonos a „*Feljegyzés a főiskolai önkormányzat lényegére vonatkozólag*” című dokumentummal. Keltezés és szerzői név azonban nem olvasható a jelzett mellékleten és a jegyzőkönyv sem utal rájuk.

az ekkor már a Főiskola igazgatója mellet tanácsadó testületként működő egykori Forradalmi Bizottság elnöke, Dr. Okályi Iván.

A „*Feljegyzéssel*” teljeskörű forráselemzése önálló tanulmány témája lehetne. Ezen helyen csak annyit jegyeznék meg, hogy a jogász precizitással készült tervezet több olyan az autonómia keretébe utalt hatásköri kitétel is szerepel benne (pl.: meghatározott beosztásig oktatók és bizonyos tisztségviselők kinevezése)²⁹, amelyik megtalálható a felsőoktatási intézmények új szervezeti és működési rendjét meghatározó 3/1969. sz. MM. rendeletben is.³⁰

Arra már ifj. Beck Tibor kutatásai fényt derítettek, hogy a Forradalmi Bizottság 1956. november 12-i ülésén mondta ki, hogy igazgatási jogkörét átadja a Bizottság által Főiskola „igazgatási szerveire ruházza át”.

Ezen az ülésen részt vett Ormos Imre is, aki ekkor mondott köszönetet „az államigazgatás nevében” a Bizottságnak.³¹ Azt a forrást is közli, amelyre megállapítást alapozza³². Ez a forrás az előbb említett ülés jegyzőkönyve.³³

A jogkör átadásáról és ezzel egyidejűleg a Forradalmi Bizottság megszűnésének bejelentéséről szóló 1956. december 4-i Okályi által Ormosnak írt levelet, ugyanakkor csak a Dobray illetve az Ormos-féle „1956-os” irathagyatékokból ismerjük³⁴.

Ormos Imrének forradalmi eseményekről készült saját kezű feljegyzései közé két dokumentum tartozik az egyik egy naptár, melynek kezdőnapja 1956. október 21. vasárnap, zárőnapja, pedig 1956. november 4. (a második szovjet beavatkozás, Budapest szovjet csapatok általi megtámadásának napja).

A másik, szintén egy naptárszerű felsorolás a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán zajló forradalmi eseményeinek (egy kivétellel a két Forradalmi Bizottság üléseinek) a történések főbb mozzanatait is rögzítő listája. Kezdőnapja 1956. október 31. (az Ideiglenes Forradalmi Bizottság megalakulásának időpontja), zárőnapja 1956. december 4. (a Forradalmi Bizottság fentebb már említett megszűnésének időpontja)³⁵.

Ez utóbbi irat bizonyítéka, hogy noha a forradalmi napokban – mint arra fentebb már utaltam – Ormos Imre nem tartózkodott a Főiskolán a későbbiekben (feltehetően november 4. után) visszatérve igyekezett minél pontosabban tájékozódni arról, mi is történt az intézményben, amelynek igazgatói tisztségét viselte.

Ormos „1956-os” irathagyatékának terjedelmére nézve legtekintélyesebb egysége az 1956-os forradalom és szabadságharcban részt vettek ellen indított megtorló eljárások iratanyaga. Idesorolhatók a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán az Ellenforradalmi Magatartás Kivizsgálására Alakított Bizottság (a továbbiakban röviden: Ef. biz.)³⁶ megalakítását elrendelő iratok, valamint

²⁹ Az oktatók esetében adjunktusig, a tisztségviselőknél a rektorhelyettesi szint alattiakig.

³⁰ A rendeltről lásd KARDOS–KELEMEN–SZÖGI 2000. 158.

³¹ BECK 1998. 219.

³² BECK 1998. 235.

³³ A jegyzőkönyvet lásd: SZIE EFKL 50/o. Kisebb személyi gyűjtemények: Dobray Endre iratai illetve Beck: 1998. 235.

³⁴ A Forradalmi Bizottság megszűnését a december 4-i dátum megadásával együtt említi ifj. Beck Tibor (Beck 1998. 219.) csak a forrást nem közöl hozzá, mivel a Dobray hagyatékot nem ismerhette, ugyanis az tanulmánya megjelenését követően került levéltári őrizetbe.

³⁵ Ormos Imre feljegyzésének szövege: „XII. 4. Levél: Forr. Biz. megszűnik.” Ez a levél, amire a feljegyzés utal a fentebb említett a Dobray irathagyatékából is ismert és Ormos Imre által is megőrzött Okályi Iván írta levél.

³⁶ Jelen tanulmány első soriban már említést tettem róla, hogy az Ef. biz. rövidítést Ormos Imre használta az igen

az ugyancsak ennek a Bizottságnak a munkájához „háttéranyagául” szolgáló iratok is.

Az irategység része az Ef. biz. működése során keletkezett iratok duplumpéldányainak sorozata. Tartamát nézve ebbe az iratcsoportba illeszkedik az Ef. biz. üléseiről készített 103 oldalnyi – félbe hajtott A/4 lapokra – kézzel írt feljegyzésgyűjtemény, ami tulajdonképpen az üléseken elhangzottak jegyzőkönyvszerű leirata.

Az 1956-os forradalom és szabadságharcban részt vettek ellen indított megtorló eljárásokkal már foglalkozott – többször idézett tanulmányában – ifj. Beck Tibor³⁷ és ugyancsak már hivatkozott munkájában érintőlegesen Vida István³⁸ is.

Magam a Pécsi Tudomány Egyetem Levéltára által 2006-ban „Forradalom és megtorlás a magyar egyetemeken” címen megrendezett levéltári napi tudományos tanácskozásán tartottam a témába vágó előadást „Az 1956 résztvevői elleni megtorlások a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán” címmel.

Az Ormos Imre „1956-os” irathagyatékának tárgyalt tematikai csoportjaiba sorolható iratok azonban a fent említett kutatások eredményeit számos ponton gazdagítják, illetve új megvilágításba helyezik.

Mielőtt ezekre kitérnék, szükségesnek tartom, ha csupán felsorolás szerűen is bemutatni milyen típusú iratok találhatóak Ormos Imrének az 1956-os forradalom és szabadságharcban részt vettek ellen indított megtorló eljárásokra vonatkozó iratanyagában.

Az Ef. biz. megalakítását elrendelő irategység egy a Földművelésügyi Minisztérium és az Főiskola közötti – három iratból álló – 1957. április 12. és 1957. július 8. közt keletkezett levélváltás, amelyben az FM elrendeli az Ef. biz. felállítását (kelt: 1957. április 12.), majd utasítást a megalakult Ef. biz. munkájának gyorsabbá tételére (kelt: 1957. május 31.), a legutolsóként keletkezett iratban, pedig Ormos Imre igazgatói minőségében jelentést tesz az Ef. Biz. által hozott első fegyelmi határozatokról (kelt: 1957. július 8.). Mindhárom előbb említett dokumentum eddig ismertlen volt.

Már az első – 1957. április 12-én kelt levél – alapján át kell értékelnünk a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán az 1956-os forradalom és szabadságharcban részt vettek ellen indított megtorló eljárásokról eddig – ifj. Beck Tibor – kutatásai nyomán ismert megállapítások egy részét.

Beck 1998-as tanulmányában és 1992-es szakdolgozatában is a következő olvasható: „A fegyelmi eljárások megkezdésére a felsőoktatási intézményekben Szigeti József miniszterhelyettes³⁹ adta ki az utasítást 1957. április 19-én.”⁴⁰

hosszú a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán az Ellenforradalmi Magatartás Kivizsgálására Alakított Bizottság elnevezés helyett. Az Ef. biz., amint arról a későbbiekben még részletesen is írok Ormosnál azonos az oktatók és más dolgozók ellenforradalmi magatartásának kivizsgálására alakított bizottsággal. Valójában azonban, mint látni fogjuk három külön jog- és hatáskörű vizsgáló bizottságról: egy oktatók és más dolgozók ügyeit, egy hallgatók ügyeit vizsgáló és egy fellebbviteli szerepkörű FM Fegyelmi Bizottságról tesznek említést a források.

³⁷ BECK 1998. 226–230.

³⁸ VIDA 2007. 48., 570–571. Az elsőként jelzett helyen a Kertészeti és Szőlészeti Főiskoláról – a forradalom és szabadságharc alatt játszott szerepük miatt – elbocsátott hallgatók számát említi. A másodikiként jelzeten pedig, ifj. Beck Tibor édesapja, a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Forradalmi Bizottsága tagja és a főiskolai MEFESZ szervezet hallgatói titkára id. Beck Tibor ellen hozott fegyelmi határozatot közli.

³⁹ Szigeti József (Rákospalota, 1921. március 19. – Budapest, 2012. szeptember 24.) Baumgarten-jutalommal kitüntetett magyar marxista filozófus, esztéta, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Kutatási területe az ismeretelmélet és a marxista filozófia. Fő eredménye a művészet megformált, valódi tartalommal vált matéria egységéből történő levezetése. 1957 és 1959 között művelődési miniszterhelyettes, 1959 és 1968 között az MTA Filozófiai Intézet igazgatója.

⁴⁰ BECK 1998. 226. illetve BECK 1994. 49. Ez utóbbi – ifj. Beck Tibor szakdolgozata – másolatban megtalálható a Szent István Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár levéltári részlegében.

Ez a megállapítás csak azok a felsőoktatási intézményekre igaz, amelyeknek a főhatósága a Művelődésügyi Minisztérium volt. A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola főhatósága azonban, mint agrárfelsőoktatási intézménynek a Földművelésügyi Minisztérium volt.

Ezért a Főiskolán az 1956-os forradalom és szabadságharcban részt vettek ellen indítandó eljárások lefolytatására (azaz az Ef. Biz. felállítására és működésére) nem a fent említett Szigeti József, hanem Magyar András⁴¹ a földművelésügyi miniszter első helyettese adta ki az utasítást a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolának.

Magyar levélbeli utasítása 1957. április 16-án érkezett meg a Főiskolára, címzettje természetesen Ormos Imre igazgató volt. A tartalom bizalmas jellegére utal a levélen olvasható „Saját kezű felbontásra!” kezelési utasítás. Ügyiratszám: 71.307/1957.

Ez azért fontos, mert ez annak az FM rendeletnek a száma, amely forradalom és szabadságharcban részt vettek ellen indítandó eljárások jogi alapját, adta és amelyre az Ef. Biz. által a későbbiekben kiadott fegyelmi határozatokban hivatkoznak.

A fentebb már hivatkozott Vida István közölte id. Beck Tibor ellen hozott fegyelmi határozatban is, mint elődleges eljárásjogi alapra az 71.307/1957. sz. FM rendeletre hivatkozik a határozatot aláíró Dr. Ormos Imre igazgató.⁴² Ebben a fegyelmi határozatban egy másik FM rendeletre is utalás történik.

Ez a 71.876/1957. sz. FM rendelet, amely az Ef. Biz. által már folyamatban lévő eljárások felgyorsítását és mielőbbi lezárását írja elő. (Erről fentebb már tettem említést.)

Ez a rendelet is levélformában érkezett meg a Főiskolára. Keltezése 1957. május 31. Aláírója azonban, nem Magyar András első miniszterhelyettes, hanem az FM szakoktatási és kísérletügyi főigazgatója, Tamássy István⁴³ volt.

Tamássyról írva fontosnak tartom megjegyezni, hogy ekkor – minisztériumi vezető beosztása mellett - Kertészeti és Szőlészeti Főiskola igazgatóhelyettese (1954-1957) és egyúttal tanszékvezető docense (1954-től) is volt. Azaz egyszerre volt felettese és beosztottja Dr. Ormos Imrének, ami nyilván nem teremtett kettejük közt feszültségmentes viszonyt.

Tamássy neve első helyen olvasható azon személyek listáján, akiknek – a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Forradalmi Bizottságának 1956. november 1-én határozata alapján – megtiltották a belépést a Főiskola területére⁴⁴. A forradalom és szabadságharc leverését követően Tamássy István egyik tevékenes résztvevője volt az új állampárt, a Magyar Szocialista Munkás Párt főiskolai alapszervezete létrehozásának⁴⁵.

A Földművelésügyi Minisztérium szakoktatási és kísérletügyi főigazgatóságát 1961-ig vezette. Ezt követően pedig, egészen 1990-ig – előbb főiskolai, majd egyetemi tanárként – a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola és ennek jogutódai a Kertészeti Egyetem⁴⁶, majd a Kertészeti

⁴¹ Magyar András (Pocsaj, 1918. augusztus 16 – Budapest, 2005.) mezőgazdász, politikus, egyetemi oktató, -vezető. A Debreceni Mezőgazdasági Főiskolán tanult, 1945-től 1949-ig ugyanott tanított, majd 1951-ig a moszkvai Tyimirjavez Akadémián aspiráns volt. 1953. augusztus és 1960. június között a földművelésügyi miniszter első helyettese, majd miniszterhelyettes volt, egyúttal 1954-től 1960-ig a gödöllői Magyar Agrártudományi Egyetem tanára, majd rektora. 1952-ben lett tagja a Magyar Dolgozók Pártjának, majd az MSZMP-nek.

⁴² VIDA 2007. 570.

⁴³ Tamássy István (Kula, 1924. július 21. – Gyöngyös, 1995. június 25.) állami díjas kertészmérnök, növény-nemesítő, egyetemi tanár, a mezőgazdasági tudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Kertészeti növények nemesítésével és annak elméleti, öröklődéstani hátterével foglalkozott.

⁴⁴ A határozatot lásd: SZIE EFKL 50/o. Kisebb személyi gyűjtemények: Dobray Endre iratai

⁴⁵ Tamássy pártszervezésben játszott szerepéről lásd: BECK 1998. 223.

⁴⁶ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1968. évi 25. szám törvényerejű rendeletével hozta

és Élelmiszeripari Egyetem⁴⁷ növényörökléstani és nemesítési tanszéke élén állt. Sőt 1986 és 1991 között – nyugdíjazásáig – Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem rektori tisztét is viselte.

Ebben a minőségben – a történelem fintoraként – neki kellett 1990-ben rehabilitálnia⁴⁸ azokat az egykori forradalmárokat, akiket, mint „ellenforradalmárokat” az ő utasítására ítélték el. Ifj. Beck Tibor megjegyzi, hogy Tamássy miatt több egykori elítélt idézem: „...nem tartott igényt...” a rehabilitálására.⁴⁹

Az iránta érzett ellenszenvvel valószínűleg Tamássy István is tisztában volt és az is feltételezhető, hogy maga, pedig az egykori forradalmárok és szabadságharcosokkal szemben táplált hasonló érzéseket. Ezek az érzelmi indítástok vezethették arra részben az egyetemi tanács tagjait, részben magát Tamássyt, hogy az előbb említett nyilvános ünneppi tanácsulást nem ő, hanem Dr. Török Szilveszter akkori tudományos rektorhelyettes vezesse.

Térjünk vissza a rendeleteket tartalmazó két levél részletes elemzésére. Bevezetésként, mint kicsi, de nem érdektelen apróságot említem, hogy a bár a Magyar Népköztársaság új címeréről rendelkező törvény (1957. évi II. törvény 67. §) 1957. május 23-án lépett hatályba, az 1957. április 12-én kelt Magyarai András által írott, a 71.307/1957. sz. FM rendeletet tartalmazó levél fejlécén az ekkor még nem hatályos új népköztársasági címer látható.

Az 1957. május 31-én kelt Tamássy István írta, 71.876/1957. sz. FM rendeletet magába foglaló levél fejlécét viszont az ekkor már hivatalosan nem használható forradalmi címer, azaz az a Kossuth-címer díszíti.

Az 71.307/1957. sz. FM rendeletet tartalmazó levél első bekezdéseiben a forradalom és szabadságharc megítélésével kapcsolatos – a leverés után – kötelező pártállami toposzok olvashatók. Úgy, mint: „... az ellenforradalmi események a felsőoktatási intézményekben is felszínre hozták az eddig megbújtt népi demokráciánk ellen alattomosan tevékenykedő ellenforradalmi elemeket...”;⁵⁰ akik: „...káros és ellenséges nézetek terjesztésével igyekeztek mérgezni a politikai légkört...”.

Magyarai hangsúlyozza, hogy: „A politikai tisztulás folyamatát és megerősödését (...) leginkább az gátolja, hogy az ellenforradalmi időszakban szerepet vállalt (...) személyek tevékenységének vizsgálása illetve tisztázása mindezekig nem történt meg.”

Ezért „...alábbiak végrehajtására...” utasítja általában az főhatósága alá tartozó agrároktatási intézmények vezetőit, így Dr. Ormos Imre igazgatót is: „1. / Az ellenforradalmi események az intézmény viszonylatában történő hiteles tisztázása céljából két bizottság létrehozását...” rendeli el.

Az egyik feladata lesz az oktató és nem oktatói besorolású dolgozók⁵¹ a forradalom napjaiban tanúsított magatartásának vizsgálata. A másiké, pedig ugyanezen időszakra vonatkozóan a hallgatók magatartásának vizsgálata.

létre a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolából a Kertészeti Egyetemet. Az Egyetem az 1967/68-1985/86. tanévekben közt állt fenn.

⁴⁷ A Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem a Kertészeti Egyetem jogutódja, mely az 1986/87-es és az 1998/99-es tanévek közt állt fenn.

⁴⁸ A Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem jogelődeinél 1945 után sérelmet szenvedettek – így az 1956-os forradalmárok – rehabilitálásról a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Egyetemi Tanácsának 1990. április 2-án tartott ülésén hoztak határozatot. (Lásd: SZIE EFKL 4/a.: Egyetemi tanácsulási jegyzőkönyvek 25. doboz.). A doktoravat és rehabilitációs nyilvános ünneppi tanácsulást 1990. június 27-én tartották. (Ehhez lásd: *Kertésztechnológusok* 1990. szeptember 3-7.).

⁴⁹ BECK 1994. 62.

⁵⁰ Ezt és valamennyi későbbi idézet az Ormos Imre „1956-os” irathagyatékában őrzött Magyarai által szignált levélből vettem.

⁵¹ Ez az a bizottság, amit Ormos Imre kézírásos jegyzeteiben „Ef. biz”-nek nevez. Ehhez lásd még a 36. lábjegyzetpontonban leírtakat.

A bizottságoknak folytatódik a miniszter első helyettesének utasítása: „...*felhasználva az 1956. október 23-át megelőző és azt követő időkből található írásos anyagokat, szemtanúk elmondását, a területi és helyi tanácsok véleményét és a pártszervek észrevételit (...) körültekintően és írásban foglalják össze az eseményeket.*”

Magyari András feladatává tett a bizottságoknak, hogy vizsgálják ki az „...1956. október 23. és 1957. január 25. között...”, hogy az FM alá tartozó fent említett intézményekbe kiket vettek fel vagy vettek vissza akár dolgozónak, akár hallgatónak. Ez az indoklás szerint azért szükséges, mert ebben az időszakban „...*személyzeti munka lényegében nem volt...*” - olvasható a levélben.

A bizottságok a rendelet előírása szerint feladataikat a megalakulásuktól számított egy hónapon belül, be kell, fejezzék.

A demokratizmus látszatának fenntartására Magyari András első miniszter helyettes azt is elrendelete, hogy az említett bizottsági írásos összefoglalókat: „...*meg kell tárgyalni az oktatászműveltség esetében az MSZMP⁵², a hallgatók esetében pedig az MSZMP és a KISZ⁵³ teljes létszámú intézőbizottságának bevonásával megtartott tanácsülésen.*”

A Tamássy István jegyezte 71.876/1957. sz. FM rendeletet, amint ez az Ormos irathagyatékban őrzött levélből kiderül, a 71.307/1957. sz. rendeletnek ezt a pontját hatálytalanította. Az indok „...*ellenforradalmi események felülvizsgálatának meggyorsítása és mielőbbi lezárása...*”⁵⁴

Az új előírás szerint a bizottságoknak zárójelentést kellett készíteni, aminek tartalmaznia kellett: „...*a személyek felelősségét és a felelősségre vonás mértékét és módját.*”

A vizsgálóbizottságok által szavazattöbbséggel hozott határozatokat – a 71.876/1957. sz. rendelet – előírásának eleget téve, az agrároktatási intézmények vezetői, így Dr. Ormos Imre is kötelesek voltak, a keletkezésüktől számított 10 napon belül végrehajtani és újabb 5 napon belül az FM Szakoktatási és Kísérletügyi Főigazgatóságára megküldeni.

Azoknak a személyeknek (pl. egyetemi tanárok) az ügyében, akikre az intézményvezetők munkáltatói hatásköre nem terjedt ki hozott bizottsági határozatokat, ezen döntések keltezésétől számított 5 napon belül közvetlenül Szakoktatási és Kísérletügyi Főigazgatóságának kellett küldeni.

Az intézmények vezetőiknek (rektor, igazgató) a 71.876/1957. sz. FM rendeletet megadta a vizsgálóbizottsági határozatokkal szembeni egyet nem értés jogát. Ez annyit jelentet, hogy a nevezettek, ha nem értettek egyet a határozatokkal, akkor ismét csak 5 napos határidőn belül igazoló jelentést küldhettek a Főigazgatóságra. Ebben bizonyíthatták, hogy az elmarasztalt személy vagy személyek a forradalom és szabadságharc alatt semmit sem tettek a Magyar Népköztársaság és a szocializmus ellen. Az igazoló jelentés elfogadásáról vagy elutasításáról az FM Szakoktatási és Kísérletügyi Főigazgatóság, azaz nyilvánvalóan és elsősorban annak vezetője Tamássy István döntött.

Az Ormos Imre által megőrzött és más a témába vágó irategyüttesekből eddig nem ismert fentebb tárgyalt két rendelet-levél több ponton is új ismereteket tartalmaz a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán a forradalom és szabadságharc utáni megtorló eljárások történetével kapcsolatban.

Arról, hogy a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán működött egy az oktatók és más alkal-

⁵² A Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán, amint az ifj. Beck Tibor kutatási eredményiből kiténik MSZMP alapszervezet 1957. január 16-án „lépett ki az illegalitásból”. Lásd: Beck 1998. 223.

⁵³ A Főiskola KISZ alapszervezete, ugyancsak ifj. Beck kutatására hivatkozom: 1957. április 12-én, azaz éppen a Magyari-féle levél keltezésének napján jött létre Lásd: Beck 1998. 223.

⁵⁴ Ezt és valamennyi későbbi idézet az Ormos Imre „1956-os” irathagyatékában őrzött Tamássy István által aláírt levélből vettem.

mazottak ellenforradalmi tevékenységét felülvizsgáló illetve egy a hallgatók ellenforradalmi magatartását felülvizsgáló bizottság arról már a korábbi kutatások alapján tudott.⁵⁵ A két vizsgálóbizottság működését meghatározó eljárásrendi szabályokat tartalmazó két dokumentum csak Ormos Imre irathagyatékából ismert.

Ifj. Beck Tibor említést tesz arról, hogy létezett még egy harmadik kivizsgáló bizottság is, a Földművelésügyi Minisztérium oktatói fegyelmi ügyeket tárgyaló fegyelmi bizottsága.⁵⁶

Az idézett helyen ifj. Beck tanulmányában az említett bizottságról a következő olvasható: „A Földművelésügyi Minisztérium oktatói fegyelmi ügyeket tárgyaló fegyelmi bizottságának tagjai Kovács Aladár, dr. Gáspár Jenő, Németi László, Sinkó Flórián, Elek László és Szendrői Pál voltak.” A hozzáfűzött lábjegyzetben pedig: „Jegyzőkönyv az oktatók és más alkalmazottak ellenforradalmi tevékenységét felülvizsgáló bizottság 1957. június 27-én megtartott üléséről.”

A hivatkozott jegyzőkönyv⁵⁷ bevezetőjében az előbb idézettől szöveg eltérően az olvasható, hogy: „...az oktatók és más alkalmazottak ellenforradalmi tevékenységének felülvizsgálata céljából megtartott ülésen...” vétettet fel és az említett bizottsági tagokat „... az FM fegyelmi Bizottságának...” tagjaiként nevezi meg.

Meg kívánom jegyezni, hogy az Ormos Imre „1956-os” irathagyatékában fennmaradt 1957. április 12-én kelt, Magyar András a földművelésügyi miniszter első helyettese által aláírt és a 71.307/1957. sz. FM rendeletet tartalmazó levélben az oktatók és más dolgozók ügyeinek kivizsgálására létrehozott bizottság tagjai nem azonosak az ifj. Beck Tibor tanulmányában olvasható és az ő általa is hivatkozott 1957. június 27-én felvett jegyzőkönyvben szereplő bizottság tagjaival⁵⁸.

Ezekből a megállapításokból kiindulva, úgy vélem, hogy az ifj. Beck Tibor által említett bizottság azon oktatók ügyében járt el, akik nem tartoztak a Főiskola munkáltatói hatáskörébe. Míg a Magyar András első miniszterhelyettes alakította bizottsága vizsgálati jogköre a Főiskola munkáltatói hatáskörébe tartozó oktatók és más dolgozók ügyeire terjedt ki. Véleményemet megítélésem szerint alátámasztja, hogy a fentebb többször hivatkozott jegyzőkönyv „...végleges döntés előtt, egyes kérdések tisztázása érdekében Okályi Iván...” professzor kihallgatásán készült⁵⁹, tehát a fellebbviteli fórum szerepét töltötte be.

Azt, hogy két külön bizottságról van szó, tovább erősíti, hogy sem Ormos Imre már említett az Ef. biz. üléseiről készített 103 oldalnyi kézzel írt feljegyzésgyűjteményében, sem az ugyancsak az Ormos hagyatékban megőrzött oktatók és más dolgozók ügyeit vizsgáló bizottság üléseiről készített géppel írt jegyzőkönyvekben nincs nyoma 1957. június 27-éntartott ülésnek.

Ormos professzor „1956-os” irathagyatékának az Ef. biz. üléseiről készült 103 oldalnyi kézzel írt feljegyzésgyűjteménye, a 16 kézzel írt ülésjegyzőkönyv, illetve az ezeken az üléseken elhangzottakhoz írt „jegyzetei”, valamint az I-től XX-ig számozott gépirásos jegyzőkönyveket és egyéb dokumentumokat tartalmazó iratsorozat átfogó elemzése – terjedelmükre tekintettel – nem képezhetik jelen tanulmányom részét. Erre csak egy későbbi önálló monografikus jellegű munka vállalkozhat.

⁵⁵ Lásd: BECK 1998. 226.; OSVÁTH 2006. 446–455.; 167 VIDA 2007. 570.; OSVÁTH 2009. 167–777.

⁵⁶ BECK 1998. 226.

⁵⁷ Levéltári őrzési helye és jelzete: SZIE EFKL 3/f. 2. doboz: az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéhez kapcsolódó iratok.

⁵⁸ Az ifj. Beck Tibor által említett FM oktatói fegyelmi ügyeket tárgyaló bizottság tagjai és a 71.307/1957. sz. FM rendeletben megnevezett két vizsgáló bizottság tagjai közt csak egy azonos személynév található, amely mindkét dokumentumban olvasható. Ez Sinkó Flórián neve, aki tagja volt az FM oktatói fegyelmi ügyeket tárgyaló bizottságának és az említett rendlettel a Főiskolán felállított hallgatói ügyeket vizsgáló bizottságnak is.

⁵⁹ Idézet a jegyzőkönyvből őrzési helyre és jelzetére vonatkozóan lásd az előbbi lábjegyzetpontot.

Az irathagyaték levéltári átvételekor és a tanulmányom 1. lábjegyzetpontjában említett előadásra történő anyaggyűjtéskor átnéztem az előbb felsorolt irategységeket. Ezen a helyen ezért pusztán az 1956-os forradalom és szabadságharc kertészeti és szőlészeti főiskolai eseménytörténetéről (ideértve kiemelten a forradalom résztvevőivel szembeni megtorlások történetét) eddigi ismereteinket a leginkább gazdagító forrásokat mutatom be. A terjedelmi korlátok miatt ezeket sem teljes körűen, csupán az által elfontosabbnak vélteket kiemelve.

Az irathagyatékban a kéziratos jegyzőkönyvek mellett, oktatók és más dolgozók ügyeit vizsgáló bizottság 18 ülésén felvett gépirásos jegyzőkönyv⁶⁰ is fennmaradt. Ehhez szervesen kapcsolódik egy „*A Főiskola dolgozói és hallgatói részére 1957. július 27-én készített „Tájékoztató”*”⁶¹, valamint a hallgatók ügyeit vizsgáló bizottság ülésein készült gépirásos jegyzőkönyvek ugyancsak egybefűzött másolati példányai.⁶²

Tematikai szempontból szintén idetartozik egy „*Ellenforradalmi döntések*” címet viselő jegyzék. Ez bár megnevezésében eltér Levéltárunk „Az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéhez kapcsolódó iratok” őrzési egységében található három kisebb jegyzék összefűzésével létrehozott összesítőjegyzéktől⁶³. Tartalmát, aláíróit⁶⁴, keltezését és a hitelesítő bélyegző lenyomatát nézve azonban – egy kivételtől eltekintve – megegyezik ezzel, annak másodpéldánya.

Az „*Ellenforradalmi döntések*” összesítőjegyzék I. számú: „az „*ellenforradalmi megnyilvánulás miatt fegyelmi büntetésben részesült oktatók, dolgozók, hallgatók*” névsorában összesen 10 oktató, illetve nem oktató és 6 hallgató neve olvasható.⁶⁵

Római II. számú „...*akik ellen fegyelmi eljárást kellett volna lefolytatni, de időközben eltávoztak.*” című névsori listájában pedig 9 ebbe a kategóriába tartozó említett személy – valamennyiük hallgató – nevét⁶⁶ sorolja fel.

Igen morbid az a bürokratikus precizitás, hogy a jegyzékben szereplő első személy (sorszáma: 16) az az Illésy Gábor, aki ellen a fegyelmi eljárást azért nem tudták lefolytatni, mert őt az USA javára elkövetett kémkedéssel vádolva ekkor már halára ítélték és kivégeztek⁶⁷.

Az összesítőjegyzék részét képezi még az „*Eltávolított oktatók, dolgozók, hallgatók*” **névsora**. Ebben is ugyancsak 9 személy neve olvasható.

⁶⁰ A jegyzőkönyvek római számokkal (I–XVIII.) jelzett iratsorozatot alkotnak.

⁶¹ Az idézett cím az 5 géppel és az ezekhez csatolt egy kézzel írt oldalból álló, egybefűzött irat külső borítóján olvasható. Az előbbi jegyzetpontban megnevezett iratsorozathoz való illeszkedését igazolja, folytatólagos római számozása (XIX.).

⁶² Ez az irat is, mivel XX-as számmal van ellátva része a tárgyalt iratsorozatnak. Egyben ez az iratsorozat utolsó számozott darabja.

⁶³ Levéltári őrzési helye és jelzete: SZIE EFKL 3/f. 2. doboz: az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéhez kapcsolódó iratok. A Pécsi Tudomány Egyetem Levéltára által 2006-ban „*Forradalom és megtorlás a magyar egyetemeken*” címen megrendezett levéltári napi tudományos tanácskozásán „*Az 1956 résztvevői elleni megtorlások a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán*” címen tartott már említett előadásomban ezt a forrást dolgoztam fel.

⁶⁴ Az aláírók a már említett Sinkó Flórián, immár a Főiskola MSZMP alapszervezetének titkára, Halász Béláné a személyzeti osztályvezetője és Ormos Imre igazgató. Sinkó pártszervezésben játszott szerepéről lásd: BECK 1998. 223., 226. . Halász Bélánéval kapcsolatban, pedig lásd: BECK 1998. 217., 233.

⁶⁵ A neveket 1-től 15-ig terjedő arabszámozással (1–10 oktatók és nem oktatók, 11–15 hallgatók) látták el. Egy hallgató nevét utólagos kiegészítésként írták a jegyzékhez. Bizonyítja ezt, hogy az 1-től 15-ig sorszámozott neveket géppel, míg az utolsó kézzel írták és nem számozták.

⁶⁶ A jegyzék a 16-os sorszámmal kezdődik és a 24-es sorszámmal zárul.

⁶⁷ Az említett morbiditás mindkét irategységben lévő összesítő jegyzék változatban azonos. Illésy Gábor kivégzésének időpontja: 1957. október 4. A jegyzék, pedig, mint a rajta található datálásból kiolvasható – negyedévvél később – 1958. január 8-án kelt. Nevét és elítélésének tényét említi VIDA 2007. 570.

Az az egy tartalmi eltérésbeli kivétel, amire fentebb utaltam, a két irategységben fennmaradt összesítőjegyzék változat között, épp erre az utóbb említett névsorra vonatkozik.

Az Ormos irathagyatékban lévő példányban 9 eltávolított oktató, dolgozó, illetve hallgató nevét gépelték be. Ezzel szemben „Az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéhez kapcsolódó iratok” őrzési egységében található és szintén „Eltávolított oktatók, dolgozók, hallgatók” címet viselő névsorjegyzékben az összesen 10 olyan személy nevét rögzítették, akik ellen elmarasztaló döntést hoztak.

A SZIE EFKL 3/f. 2. doboz: az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéhez kapcsolódó iratok őrzési egységben lévő iratokban három olyan személy felelősségre vonásával kapcsolatban is található források, akiknek a neve nem olvasható egyik fent ismertetett **összesítőjegyzék** változatban sem.

Ők Ordódy Mária könyvtárvezető, Sike Sándor gépkocsivezető és Poltári Vilmos kertészeti segéd munkás.⁶⁸

Ordódyt – egy feljelentés miatt – a Főiskola könyvtári személyzetének forradalom és szabadságharc idején tanúsított magatartását vizsgáló bizottság elég idéttek. Ez a testület kijelentette, hogy rá: „...semmi konkrét ellenforradalmi tevékenység nem volt bizonyítható...”. Azonban a bizottság úgy ítélte meg, hogy „...nem volt képes a könyvtár helyes politikai vezetését megalapozni”. Ezért alkalmatlannak minősítette a könyvtár vezetésére és alacsonyabb beosztásba és fizetési osztályba sorolva más könyvtárba helyeztette át.⁶⁹

Sike Sándor ellen a már többször idézett 71.307/1957. sz. FM rendelet alapján indult fegyelmi vizsgálat. Ez az eljárás részét képezte a főiskola teljes gépjárművezetői állománya forradalom és szabadságharc alatti magatartását vizsgáló eljárásorozatnak.⁷⁰

A főiskolai gépjárművezetők forradalom és szabadságharc alatti magatartásának kivizsgálását a FM Személyzeti Főosztálya 1957. szeptember 13-án kelt, 170. 440/1957. sz. utasítása írta elő. Sike magatartásáról éppen az erre az utasításra a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola személyzeti osztályvezetője és igazgatója által adott jelentése tudósít.

A jelentés szerint – több tanú vallomása alapján – a Forradalmi Bizottság Sikét küldte ki „...

⁶⁸ Ordódy Mária, Sike Sándor és Poltári Vilmos neve feltehetően azért maradt le mindkét összesítőjegyzékről, mert őket nem a már említett oktatók és más dolgozók „1956-os” magatartását vizsgáló bizottság marasztalta el. Ordódyt és Sikét külön eljárás keretében marasztalták el. Poltári ügyében, ugyan az előbb említett bizottság járt el, de vele szemben egy már 1956. október 23-a előtt meghozott és végre nem hajtott fegyelmi döntés végrehajtásra tett javaslatot. Ormos Imre, mint igazgató mindhárom esetben kénytelen volt aláírni az elmarasztaló határozatokat. Tárgyalt irathagyatékában azonban – erre a későbbiekben térek ki – csak Poltári ügyére vonatkozóan található forrásanyag. Az estek ismertetést épp ezért forráskritikai szempontból szükségesnek vélem.

⁶⁹ Az Ordódy Mária elleni eljárásról lásd: SZIE EFKL 3/f. 2. doboz: az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéhez kapcsolódó iratok. Ordódy Mária fegyelmi ügye.

⁷⁰ Erről a vizsgálatosorozatról és ennek részeként a Sike Sándor forradalom és szabadságharc alatti tevékenységének felülvizsgálatairól lásd SZIE EFKL 3/f. 2. doboz: az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéhez kapcsolódó iratok. Sike Sándor fegyelmi ügye. Sike nevét két helyen is említi ugyan ifj. Beck Tibor, de fegyelmi ügyére nem utal. Ehhez lásd: Beck 1998. 226., 232. Ez utóbbi helyen az ifj. Beck Tibor által közölt forrásban Sike Sándor neve a Forradalmi Bizottság tagjelöltjei közt olvasható.

a káderanyagokat tartalmazó páncélszekrény kulcsáért (...) Halászné elvtársnő⁷¹ lakására...⁷²

Az említett tanúk – a jelentéstevők szerint – az is elmondták, hogy Sike Sándor „...arra ajánkozott, hogy Halász Béláné elvtársnőt (...) „elintézi...” illetve „...kilátásba helyezte Halászné elvtársnő megverését...”⁷³

A jelentéstevők arról tájékoztatják az FM Személyzeti Főosztályát, hogy: „November 7-én Sike Sándor a Főiskola teherautójával nyugatra disszidált.”⁷⁴

Halászné és Ormos Imre így összegezik véleményüket Sike forradalom és szabadságharc alatti tetteiről: „Sike Sándornak ez a magatartása kimeríti az államellenes cselekmény kritériumát, miért is gépkocsivezetői igazolványának megvonása indokolt, különösen arra a lehetőségre gondolva, hogy az országba való visszatérésének engedélyezését kérheti.”⁷⁵

A harmadik, olyan személy, akinek a neve nem olvasható egyik összesítőjegyzék változatban sem Poltár(y)i Vilmos.⁷⁶ Poltári neve már az eddig feltárt forrásokból is ismert volt.⁷⁷ Ügye sok rokon vonást mutat Ordódy Mária fentebb ismertetett ügyéhez.

Poltári forradalom és szabadságharc alatti tevékenységéről ifj. Beck Tibor a következőket írja: „November 3-án az Ideiglenes Forradalmi Bizottság nagygyűlésén, ahol Okályi Iván vezetésével megválasztották a „végleges” forradalmi bizottságot (...) Ekkor került be a Forradalmi Bizottságba a főiskola telephelyi dolgozóinak képviselőjeként Poltári Vilmos, akinek állítólagos csendőr⁷⁸ múltja a későbbiekben a bizottság vezetésének reakciósságát bizonyította a főiskola pártszervezete szemében. Poltári a forradalom alatt az élelmiszersegélyek kiosztását végezte a főiskola kertészeti telephelyén, a politikai eseményekben nem vett részt.”⁷⁹

⁷¹ Halász Bélánéről a Főiskola személyzeti osztályvezetőjéről van szó. Neve szerepelt azon a már többször említett listán, amelyen azok nevét rögzítették, akinek a Forradalmi Bizottság megtiltotta a belépést a Főiskolára. Vele kapcsolatban ifj. Beck Tibor megjegyzi, hogy egyike volt azoknak akik: „...a Rákosi-uralom prominens képviselőiként a hallgatóság forradalmi hevének első számú célpontjaivá váltak. (Különösen igaz volt ez Halász Bélánéra, a személyzeti osztály vezetőjére.)” Lásd: BECK 1998. 217. Halásznénak Sikével szemben, mint erről a következőkben írok személyes konfliktusa volt.

⁷² Az idézetet lásd: SZIE EFKL 3/f. 2. doboz: az 1956-os forradalom és szabadságharc történethez kapcsolódó iratok. Sike Sándor fegyelmi ügye.

⁷³ Az idézeteket lásd *uo.*

⁷⁴ Az idézetet lásd: *uo.* Sike külföldre menekülésének tényét említi ifj. Beck is. (Lásd: BECK 1998. 226.)

⁷⁵ Az idézetet lásd: *uo.*

⁷⁶ Neve a főiskolai forrásokban i-vel írva Poltári névalakban olvasható. Így említi if. Beck Tibor is. Később idézett munkájában Szakály Sándor azonban y-nal írva Poltáry névalakban közli. Én Poltáriról írva a főiskolai forrásokban rögzített névalakot használom.

⁷⁷ Poltári tagja volt a főiskolai végleges Forradalmi Bizottságnak, így ifj. Beck Tibor többször említi őt. (Lásd: BECK 1998. 216., 232–234.) Természetesen az ifj. Beck által a Forradalmi Bizottság működésével kapcsolatban közölt (Lásd: BECK 1998. 232–234.) és a Dobray irathagyatékban is fennmaradt forrásokban több helyen találkozhatunk a nevével. Forradalom utáni felelősségre vonásról az Ormos irathagyatékából került elő forrás: az oktatók és nem oktató dolgozók forradalom napjaiban tanúsított magatartását vizsgáló bizottság 1957. június 13-i ülésén felvett jegyzőkönyv (sorszáma: XIV.) amely, kihallgatást és vele kapcsolatos állásfoglalását is rögzíti.

⁷⁸ Poltári (Praksz) Vilmos (Titel, 1899. szeptember 29 – Budapest, 1975. augusztus 19.) csendőr múltja azóta már bizonyított, 1908 és 1943. szeptembere között szolgált a csendőrség kötelékében. Legmagasabb rendfokozata: vezérőrnagy, legmagasabb beosztása: a m. kir. csendőrség felügyelőjének helyettese volt. Ez számított a m. kir. csendőrségnél a korszakban a második legmagasabb beosztási fokozatnak. Nyugállományú tábornokként azonban, a világháborús összeomlásig, egészen 1945. augusztusáig tovább szolgált. Legmagasabb beosztása ekkor volt az Országos Elhelyezési Kormánybiztos mellé beosztott „központi ellenőrző tábornok” volt. Poltáryról lásd: Szakály 2013. 194–195. Szakály említi, hogy kertészeti segédmunkás volt, azt, hogy hol azonban nem közli. Ez ugyanis az általa Poltáryról ismert forrásokban (lásd SZAKÁLY *im.* 285.) nem szerepelhetett.

⁷⁹ Lásd BECK 1998. 216.

Forrással igazolható, hogy az Okályi Iván elleni fegyelmi eljárás során „az osztályidegen elemek” így Poltári forradalmi bizottsági tagsága az egyik fő vádpont lett.⁸⁰ Annak ellenére hangzottak ezt, hogy Okályi személyesen nem is ismerte Poltári Vilmost.⁸¹

Az Ormos hagyatékából előkerül és a lábjegyzetpontban vizsgáló bizottság 1957. június 13-i ülésén Poltári kihallgatásán készített jegyzőkönyv alátámasztva a fenti idézetben leírtakat, így összegez: „Magatartásában kifogásolható tény nem ismeretes.”⁸² Ennek ellenére így folytatódik a jegyzőkönyv: „A tárgyalás során világosság került arra, hogy Poltári eltávolítása tárgyában a káderfejlesztési terv tárgyalása során 1956. februárjában határozat jött létre, amit mindmáig nem hajtottak végre. A határozat végrehajtását a Bizottság szükségesnek tartja.”⁸³

Meglátásom szerint ez a bizottsági határozat is befolyással lehetett Poltári Vilmos ezen kihallgatása után néhány héttel később megtörtént „közbiztonsági őrizetbe” vételére.⁸⁴ Poltári említett elbocsájtásának elmulasztását fő vádpontként használták fel felettese a szintén forradalmi bizottsági tag Mészáros József ellen indított fegyelmi eljárás során.⁸⁵

Erre alapozom azon véleményemet, hogy Poltári Vilmost – Ordódy Máriaéhoz hasonlóan – az 1956-os forradalom és szabadságharc főiskolai áldozatai közt kell, számon tartasuk.

Sike Sándort, pedig már ifj. Beck Tibor is azok közé számította, akiknek távozása veszteséget jelentett a Főiskolának. A felelősségre vonások elől elmenekülés is a forradalom és szabadságharc leverését követő megtorlások következménye, figyelmeztet ifj. Beck Tibor.⁸⁶

Dr. Ormos Imre „1956-os” irathagyatékának nemcsak a forradalom és szabadságharc főiskolai, de közvetve a magyar felsőoktatási intézmények és így az 1956-os forradalom és szabadságharc egészének története szempontjából legfigyelemreméltóbb irategysége a „Tanszékek jelentése. 1957. május 10.” feliratú iratsorozat.

A cím csalóka, ugyanis az iratsorozat nemcsak a tanszékek, hanem a Főiskola egyéb szervezeti egységeinek – könyvtár, kamaraerdei kísérleti tér, budai kísérleti telep, diákothton, terv- és pénzügyi osztály – jelentéseit is tartalmazza.

Tárgyuk a Főiskola dolgozói és hallgatói „ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatos” magatartásáról készített beszámoló. Ezek a beszámoló jelentések, amint fentebb már írtam róla a 71. 307/1957. sz. FM rendelet előírása nyomán felállított vizsgálóbizottságok munkájához szolgáltak „információs háttéranyagul”.

Erről és a jelentések tartalmi és formai szabályairól Ormos Imre a Főiskola valamennyi szervezeti egység vezetőjének szóló – természetesen szigorúan bizalmas ügykezelési megjelölésű levele rendelkezik.

Jellemző Ormos emberséges és udvarias vezetői stílusára, hogy a jelentéstételre nem utasítja, hanem kéri vezetőtársait. A levelet „Tanszékek jelentése. 1957. május 10.” iratsorozathoz csatoltan őrizte meg irathagyatékában a professzor.⁸⁷

⁸⁰ Lásd BECK 1998. 228.

⁸¹ Lásd BECK 1998. 218. Beck a hivatkozott helyen – szerintem teljesen helyén valóan – ezt a vádat a pártszervezet által utólag kreált politikai ügynek minősíti.

⁸² Az oktatók és nem oktató dolgozók forradalom napjaiban tanúsított magatartását vizsgáló bizottság 1957. június 13-i ülésén felvett jegyzőkönyv (sorszám: XIV.) 6–7.

⁸³ Lásd uo. 7.

⁸⁴ Poltári Vilmost 1957. július 1. és 1958. január 17. közt Kistarcsán tartották „közbiztonsági őrizetben”. Lásd: SZAKÁLY 2013. 195.

⁸⁵ Erről lásd: BECK 1998. 237.

⁸⁶ BECK 1998. 225.

⁸⁷ A levelet a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Igazgatói Hivatala adta ki. Iktatószáma 8/1957. Biz. Kelte: 1957.

A beszámoló jelentéseknek a következőket kellett tartalmaznia: a vezetők észrevételeit az „ellenforradalmi napok” történéseiről és az ezekben a napokban a Főiskolán tapasztalható általános helyzetről.

Jelentést kellett tegyenek továbbá: „...azokról a hallgatókról, illetve dolgozókról, akiknek magatartását az ellenforradalmat megelőző időkben, az október 23.-tól november 4.-ig terjedő időszakban vagy azon túl a Magyar Népköztársasághoz való hűség tekintetében kifogásolni lehet...”.

Ezután így folytatja a levelet: „A teljes és pontos adatszerűség érdekében helyes volna, ha e kérdéssel a tanszékek tanszéki értekezlet formájában is foglalkoznának.” Ebből világosan kitűnik, hogy az igazgató által kért beszámolóban nemcsak az egyszemélyi felelős vezető, hanem a teljes kollektíva „ellenforradalmi napokra” vonatkozó észrevételeit várta. Források hiányában nem állapítható meg egyértelműen, hogy a jelentések összeállítása kinek az ötlete volt. Feltételezés szerint azonban nem zárható ki, hogy helyi szintű (Főiskolai) és esteleg Ormos Imre által kezdeményezett döntés vezetett a jelentések készítésének megszületéséhez.

Hiszen a már részletesen ismertetett 71. 307/1957. sz. FM rendelet megküldő levelében Magyar első miniszterhelyettes, mint idéztem már a bizottságoknak csak „...az 1956. október 23-át megelőző és azt követő időkből található...” írásos anyagok, szemtanúi szóbeli beszámolók, és a pártszervek észrevételinek összegyűjtését írja elő. A pártszerveken kívül más szervek, így tehát a tanszékek és egyéb nem oktatási feladatkörű szervezeti egységek észrevételinek összegyűjtését nem rendeli el.

A beszámoló jelentések terjedelme általában 1 A/4 vagy B/5 oldal. A leghosszabb – 3 A/4 oldalas – jelentést a Budai Kísérleti Tér vezetője, a Poltári ügy kapcsán már említett Mészáros József⁸⁸ küldte be. A jelentések mindegyike – egy kivétellel – gépirat.⁸⁹ Az is megegyező formai sajátosságuk, hogy a szervezeti egységek vezetői aláírásukkal látták el a dokumentumokat. Található köztük iktatott és nem iktatott, bélyegzővel és aláírással hitelesített vagy aláírás és bélyegző nélküli irat egyaránt. Abban is eltérnek egymástól a beszámolók, hogy aláírójuk minnek minősíti az 1956. október 23. és november 4. közötti időszakot. A szervezeti egységvezetők közül többen használják az ekkor már hivatalos „ellenforradalom” minősítést,⁹⁰ de van vezető, aki az időszakot „október 23. utáni események” vagy egyszerűen „októberi események” néven említi.

Akad olyan szervezeti egység irányító is, aki az igazgatói levélben megjelölt „...október 23.-tól november 4.-ig terjedő időszak...” helyett a határidőt kitolva „...október 23.-tól november 20-ig

május 2. . Ebben szerepel a jelentések megküldési határidejeként 1957.május 10.

⁸⁸ Mészáros József besorolása alapján tudományos intézményvezető, tagja volt a Főiskola Forradalmi Bizottságának. A forradalom leverését követően fegyelmi úton elbocsájtották a Kertészeti és Szőlészeti Főiskoláról. Nevét már ifj. Beck Tibor is többször említi. (Lásd BECK 1998. 227., 232., 234., 237.) Az ellene indított eljárásra több forrás található nemcsak Ormos Imre „1956-os” irathagyatékában, hanem a SZIE EFKL 3/f. 2. doboz: az 1956-os forradalom és szabadságharc történethez kapcsolódó iratok levéltári őrzési egységben is.

⁸⁹ Az említett kivétel a Szőlészeti Tanszék vezetőjének kézírásos jelentése.

⁹⁰ A forradalom és szabadságharc ellenforradalomként való megnevezése csak egy esetben jelent bizonyíthatóan politikai felfogásból (a forradalom és szabadságharcból való személyes viszonyulásból) eredeztethető minősítést. Ez a zöldségtermesztési tanszék vezetője, Somos András (Mezőberény, 1911. szeptember 18. – Budapest, 1996. március 15.). Kossuth- és Állami-díjas kertészmérnök, a kert- és szőlőgazdaság-tudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, egyetemi tanár. Somos sem következetes a szóhasználatban, hiszen jelentésében ő is használja „októberi események” megnevezést is. Forradalom és szabadságharcot elítélő álláspontját, viszont megerősíti, hogy kollégáinak a forradalomhoz való viszonyulásáról, így ír: „...a munkatársak haladó gondolkodást bizonyítja (...), hogy az úgynevezett „Forradalmi Tanácsba” (...) a tanszékről senkit nem választottak be.” Somos közismerten „régijó elvtársnak” számított. (Erről lásd: BECK 1998. 227.) A Kádár-rendszer alatt több magas politikai funkciót is betöltött. Így volt a KGST zöldségtermesztési főmegegyezője is.

terjedő ...” időről ír.⁹¹ „Tanszékek jelentése. 1957. május 10.” iratsorozatot a forradalmi napok mindennapi gondjainak, hétköznapi problémáinak több jelentésbe is bekerült számbavétele miatt tartom forrásértékű irategyüttesnek.

Az egyik-másik jelentésben felbukkanó személyes hangvétel miatt ez az iratsorozat a forradalom és szabadságharc mentalitás történetének vizsgálatához figyelemre méltó forrásértékkel bíró dokumentumanyaga. A Budai Kísérleti Tér már említett jelentésében Mészáros József – mintegy forradalmi hétköznapi kistükör gyanánt – hosszasan sorolva veszi számban, hogy a létszám- és tüzelőanyag hiány milyen megoldandó feladatok elé állította őt és számára milyen ember feletti erőt igényelt ezeknek a problémáknak a megoldása.

A könyvtárvezetője a már említett Ordódy Mária a mindennapok feladatairól ír beszámoló-jában. Az ő általa „októberi események” néven említett időszakban az új könyv- és folyóirat raktár kialakításával és az ezzel összefüggő állományrevízióval voltak elfoglalva. A könyvtárvezető is ír a fűtésihiány nehezítette a munkavégzést. Beszámol, arról is, hogy a forradalom napjaiban szünetelt a könyvek és folyóiratok beszerzése.

A Borgazdasági Tanszék vezetője arról számol be, hogy épp október 23-án érkezett vissza a Nyírségből illetve Tokaj-hegylájról ahol a hallgatók kötelező szakmai gyakorlatát szervezte.⁹²

Visszatérő elme a jelentéseknek, hogy a dolgozók közül többen a forradalmi harcok következményeként jelentkező közlekedési nehézségek miatt nem tudtak bejutni ab Főiskolára. Ez megerősíti azt a már ifj. Beck Tibor kutatómunkájából is ismert tény, hogy a 1956. november 1-én a Forradalmi Bizottság megválasztásában csupán a dolgozók 40 % tudott részt venni. Ehhez hasonló nehézségként jelentkezett a főiskolai dolgozók élelmiszer ellátási gondjainak „menedzselése” is.

Nem egy szervezeti egység vezető, ugyancsak azt hozza fel indokul arra, hogy az „...október 23-tól november 4-ig terjedő időszak...” intézményi szintű történéseiről azért nem rendelkezik információkkal, mert a forradalmi napokban nem járt be dolgozni.

A forradalmi és az azokat megelőző napokban történeteket (pl. Kossuth –téri tüntetés, Petőfi Kör vitái, a MEFESZ szegedi megalakulása) említik a jelentéstevők.

A forradalmi szerepvállalásukért később elmarasztalt dolgozók Mőcsényi Mihály, Marossy Kálmán, Lehoczky János és Baráth Zoltán⁹³ illetve három fegyelmi felelősségre úton vont hallgató Szőke Tibor, Gedő Erzsébet és Sipos Jenő neve bukkan fel a jelentésekben.

Mőcsényi, Marossy és Lehoczky esteében csak azt közlik, hogy a tagjai voltak a Forradalmi Bizottságnak. Baráth Zoltán forradalom alatti tevékenységéről összefoglaló, de minősítés nélküli beszámoló olvasható. A jelentéstevők így az Ormos Imre által szorgalmazott „...teljes és pontos adatszerűség...” szellemében jártak el.

A „...teljes és pontos adatszerűség...” alól kivétel a Szőke Tibor, Gedő Erzsébet forradalom és szabadságharc alatti magatartásáról számot adó diákotthon-vezető. A beszámolójában más mellett az olvasható, hogy Szőke és Gedő „...a Corvin közben elég nagy számban írtak ki oroszokat és még folytatták az ávéh –sokkal együtt.” Észrevétele azért nem tekinthető sem teljesnek sem pontosan adatszerűnek, mert nem közli, hogy milyen forrásból nyerte az információit és arról sem ír, hogy ellenőrizte volna helytállóságukat.

⁹¹ A terv- és pénzügyi osztály jelentését a gazdasági hivatal igazgatóhelyetteseként szignáló, már többször említett Dobray Endréről van szó.

⁹² A tanszék oktatóinak egy része – főként a fiatalabbak – a forradalom kezdetekor épp ezen a gyakorlaton vettek részt. Sokan a közlekedés nehézsége okán meg sem kíséreltek visszajönni a fővárosba. Ezt egy akkori fiatal oktató, később a tanszék vezetője, a nemrég (2015. február 2-án) elhunyt Eperjesi Imre professzor mesélte nekem.

⁹³ Valamennyiükkel és szerepükkel részletesen foglalkozott már hivatkozott munkáiban ifj. Beck Tibor is.

Végül még egy több jelentésben nyíltan megfogalmazott megállapítást szeretnék megemlíteni. A jelentestevők általános véleménye, hogy a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán az „...október 23.-tól november 4.-ig terjedő időszak...” alatt rend volt és atrocitásokra nem került sor. Nem egy szervezeti egység vezető írja le, azt a meggyőződését, hogy a Főiskolán „...az október 23.-tól november 4.-ig terjedő időszakban vagy azon túl...” semmi olyan esemény nem zajlott, amit „...a Magyar Népköztársasághoz való hűség tekintetében kifogásolni lehet...”.

6 Összegzés

A leírtak reménységem szerint igazolják, hogy a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola igazgatója, Dr. Ormos Imre egyetemi tanár irathagyatékának az 1956-os forradalom és szabadságharcnak a Főiskolán zajló vagy azt érintő eseményeit és döntően a forradalom és szabadságharc bukását követő főiskolai felelősségre vonási eljárásokat dokumentáló irategységében számos olyan irat őrződött meg, ami új tények megfogalmazását teszi lehetővé a fenti események történetnek vizsgálatában. Hasonlóképpen teszi lehetővé a korábbi kutatások során feltárt tények megerősítést illetve igazolja egyes feltételezések helytállóságát vagy cáfolja azokat.

Az irathagyatékban fennmaradt eljárásokat dokumentumok ugyanakkor jelentős forrásbázist kínálnak az 1956-os forradalom és szabadságharc és bukást követő főiskolai felelősségre vonási eljárások eseménytörténetének, továbbá forradalmi napok már említett mentalitás- történetének későbbi monografikus szintű feldolgozásához. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- IFJ. BECK TIBOR (1994.): *A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola 1956-ban*. ELTE BTK. (Szakdolgozat)
- IFJ. BECK TIBOR (1998.): Mozaikok a forradalom és a megtorlás történetéhez: 1956 a budapesti Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán. In Litván György (szerk.): *Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete-Közalapítvány Évkönyv VI*. 1998. Budapest, Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete-Közalapítvány. 213–241.
- CSEMEZ ATTILA (2003.): *Száz éve született Ormos Imre*. Budapest, Szent István Egyetem Tájépítészeti-, Védelmi és -Fejlesztési Kar.
- KARDOSJÓZSEF-KELEMEN ELEMÉR-SZÖGI LÁSZLÓ (2000): *A magyar felsőoktatás évszázadai*. Budapest, 2000.
- MŐCSÉNYI MIHÁLY (2003.): *Az „Ormos Iskola”*. In Csemez Attila (szerk.): *Száz éve született Ormos Imre*. Budapest, Szent István Egyetem Tájépítészeti-, Védelmi és -Fejlesztési Kar. 15–21.
- MŐCSÉNYI MIHÁLY (2012.): *Ormos Imre gondolatai*. Mőcsényi esszék 6. <http://www.epiteszforum.hu/ormos-imre-gondjai-mocsenyi-esszek-6>. Hozzáférés: 2017.02.24. 10:20.
- OSVÁTH ZSOLT (2006.): Forradalomból ellenforradalom. A forradalmi bizottság szerepének értékelése illetve ártérkékelése a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 41. évf. 4. sz. 443–455.
- OSVÁTH ZSOLT (2007.): Kertészeti és Szőlészeti Főiskola. In Osváth Zsolt – Zsidi Vilmos (szerk.): *Magyarországi felsőoktatási intézmények az 1956-os forradalom és szabadságharcban*. A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 3. Budapest. 2007. 149–165.
- OSVÁTH ZSOLT (2009.): Forradalomból ellenforradalom. 1956 értékelése illetve ártérkékelése a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán. In Némethné Dikán Nóra – Szabó Róbert – Vida István (szerk.): *A budapesti egyetemisták és főiskolások 1956-ban*. Budapest, Nagy Imre Alapítvány – Gondolat Kiadó. 151–177.
- SAKÁLY SÁNDOR (2013.): *Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették*. Budapest, Magyar Napló.
- VIDA ISTVÁN (2007.): *Diák- és ifjúsági mozgalmak 1956–1958*. Forradalom-ellenállás-megtorlás. Dokumentumok. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ZSIDI VILMOS (2003.): Az egyetemi rangú Kertészeti és Szőlészeti Főiskola 1953–1968. In Zalai dr. Kovács Éva (szerk. biz. eln.): *150 év a kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában 1853–2003*. 41–53.

VAJDA TAMÁS

vajda.tamas@rekt.szte.hu

történész-levéltáros, igazgató (SZTE Levéltára)

A DISZ működése a felsőoktatási intézményekben

— *Activity of Association Working Youth's in the Hungarian universities* —

ABSTRACT In the summer of 1950, the national and local organizations of the Workers' Youth Association (Hungarian name: DISZ) were set up. At the same time, all other youth organizations were banned. All the financial, media and organizational support of the party, ministry, local university and city government was exclusively enjoyed by DISZ. New university papers were launched in which the DISZ programs were presented, and they reported on various occasions of associations (meetings, camps, study competitions) and results. In the press, only teachers and students who were in favor of the party and the DISZ's central policies were written in a positive tone. Those whose origins, religious or political beliefs did not coincide with the expectations of DISZ were placed in the crossfire of attacks on murals, school radios, or slides that killed and mutilated. In addition, they massively excluded young people from all the universities and colleges of the country and forbade teachers from teaching. While they did not fulfill the most important social demands of students (dormitory dormitories, textbooks and notes, reduce the number of hours of work, and expand foreign language learning opportunities), DISZ did not even talk about the problems. The DISZ was therefore much more powerful than the strengthening of the power of national and local political leaders and the interest representation of young people.

KEYWORDS Rakosi's dictatorship; Communist Party; student government; student movement; political agitation

DOI 10.14232/belv.2017.1.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Vajda Tamás (2017): A DISZ működése a felsőoktatási intézményekben. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 43–54. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A téma forráshelyzete

2015-ben a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség koordinálásával 12 integrált egyetem levéltára, az Arcanum Adatbázis Kft., valamint Budapest Főváros Levéltára szoros együttműködésében nagyszabású iratdigitalizálási program keretében az 1945–1963 közötti kari és egyetemi tanácsulések jegyzőkönyvek 183.000 oldala került feldolgozásra. A hungaricana portálon a dokumentumok teljes szövegükben kereshetők, és 25 oldalas kontingensekben szabadon lementhetők.¹ A kari és egyetemi tanácsulések jegyzőkönyveiben számos szöveghely vonatkozik a Dolgozó Ifjúság Szövetsége egyetemi egységeinek megszervezésére és működésére, valamint a szövetségnek az egyetemi oktató- és nevelőmunkára, a tudományos utánpótlás-nevelésre gyakorolt meghatározó befolyására.

A szegedi egyetem és pedagógiai főiskola DISZ szervezetéről értékes dokumentumok találhatóak az egykori helyi egyetemi kiadványokban és a városi, megyei lapokban. Így a Szegedi Tudományegyetem évkönyvei,² tanrendjei hasznos adatokat közölnek a korszak egyetemi szervezetéről, az oktatás és az oktatói kar átszervezéséről és átpolitizáltságáról. A korabeli propaganda jól tanulmányozható az egyetemi lapok és a helyi napilapok állományán keresztül. Ilyenek Szegeden az Egyetem és Főiskola (1952), a Szegedi Egyetem (1953–1956) című egyetemi lap, illetve a Délmagyarország (1945–1956) c. napilap. A szegedi egyetemi évkönyvek és a felsorolt sajtótermékek korabeli állományai elérhetők és teljes szövegükben kereshetők a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár Contenta nevű repozitóriumán.³

A Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PL) nemcsak a mindenkori kommunista párt, hanem annak ifjúsági szervezete központi szerveinek iratanyagait is gyűjti. Így a 286. és 287. fondban jelentős mennyiségű irat található az 1945–1950 közötti különböző egyetemi vagy főiskolai ifjúsági szervezetekről, egyesületekről, valamint az 1950–1956 között működő Dolgozó Ifjúság Szövetségről.⁴

A szakirodalom áttekintése

Az 1945 utáni egyetemi és főiskolai ifjúság egyesületeiről a korabeli politikai elvárásoknak megfelelő hosszabb-rövidebb összefoglalások nagy számban jelentek meg.⁵ Ezek a feldolgozások ugyan számos esetben nagymennyiségű korabeli dokumentumot dolgoztak fel, mégis szemléletmódjukban és céljukban alapvetően az MDP (majd MSZMP) és a DISZ (majd KISZ) hatalmának fenntartását szolgálták, ennek érdekében a realitásoktól eltérően mutatták be az 1945–1956 közötti egyetemi ifjúsági szervezetek működését.

Megemlítenők a felsőoktatás 1945 utáni történetét taglaló munkákban olvasható hosszabb-rövidebb megjegyzések, amelyek az egyetemek, főiskolák változó helyzetét, valamint a felsőoktatási intézmények és az újonnan felállított ifjúsági tömegszervezetek kapcsolatát mutatták be az elvárt politikai hangsúlyok kidomborításával.⁶ Újabb szempontokat és elfogulatlan, tényszerű elemzéseket az 1980–1990-es évek fordulóján született forrásközlő vagy feldolgozó munkák sajnos alig eredményeztek.⁷

¹ https://library.hungaricana.hu/en/collection/egyetemi_jegyzokonyvek/ (letöltés: 2017.02.02.)

² AMBRUS 1968. 33–41.

³ <http://contenta.bibl.u-szeged.hu/> (letöltés: 2017.02.02.)

⁴ www.polhist.hu (letöltés: 2017.02.02.)

⁵ GÁL 1981. 3–35.; GÁL 1981a. 89–126.

⁶ LADÁNYI 1986.

⁷ FEITL–ÓLMOSSI 1987. 5–23.; KALMÁR–LADÁNYI 1988. 48–59.; BEREZC–PÓSA 1988. 69–153.; MICHELLER 1990. 131–148.; Ólmosi 1992. 90–110.

Művelődés- és oktatáspolitikai 1947–1953 között

Ortutay Gyula, a Független Kisgazda Párt által jelölt vallás- és közoktatásügyi miniszter 1947. március. 25-én a Zeneakadémián elmondott programbeszédében határozottan kifejtette a sztálini elvek szerint megvalósítandó művelődés- és oktatáspolitikai alapelveit: „azt akarjuk, hogy az értelmiség a dolgozó nép értelmisége legyen, a parasztság és a munkásság értelmisége legyen, tehát az értelmiség vállalja azt a feladatot, hogy annak a munkásság és parasztszótálynak kiszolgálója és egyben végső eszméinek kifejezője legyen, amelyért élnie kell, amelyből adatott... Lehanyaglott az egyetemi képzés: anyagi eszközök híján szegényen, jó kutatóeszközök, laboratóriumok, szakkönyvek, új folyóiratok nélkül, szinte hősies erőfeszítéssel folyik egyetemeken a munka. A minisztérium igyekszik gondoskodni arról, hogy az egyetemek számára lehetővé tegye a minél tökéletesebb tudományos színvonalat.”⁸ Ortutay beszéde arról tanúskodik, hogy személyével a minisztérium törekvései gyökeresen megváltoztak az előző évekhez képest.⁹

A politikai elvárásoknak megfelelően radikálisan növelték a hallgatói létszámot és megváltoztatták a felvételi gyakorlatot. Már 1946-tól kezdve munkástanfolyamokat indítottak hiányos iskolai végzettségűek számára, így mindössze négy elemei osztályt végzetek tömege iratkozhatott be több egyetemi karra és főiskolára. E tanfolyamok diákjai az egyéves felzárkóztató program után rendes hallgatónak iratkozhattak be. A megnövelt létszám okozta zsúfoltság és a hiányos iskolai végzettséggel rendelkező hallgatók felvétele hatalmas nehézségeket okozott az egyetemek szakmai munkájának végzésében.¹⁰

Ortutay Gyula 1948. október 4-én „egyetemeink ideológiai és egyben tudományos biztonságát, a nemzethez való hűségüket csak akkor tudják valóban megőrizni, ha a társadalom szervezésével, a szocializmus építésének törvényszerűségeivel megismerkednek és a maguk területén is segítenek építeni. Ha ez az ideológiai biztonság bekövetkezik, ha professzoraink megértik és látják, hogy itt a nép felemeléséről, a magyar nép jövőjéről van szó, akkor biztosak leszünk abban, hogy nem kell olyan kártékony jelenségektől tartani, amelyek ha szórványosan is, de jelentkeznek.” Szintén a politikai elvárások és a korábbi szakemberek politikai szempontokból végrehajtott tömeges lecserélése folytán felmerülő szükséglet gyors kielégítésére törekedve több egyetemen és főiskolán csökkentették a képzési időt.¹¹ A képzési idő csökkentése már önmagában is fokozta a hallgatók túlterhelését, tovább nehezítette azonban a helyzetet az általánosan kötelező tárgyak (marxizmus-leninizmus, orosz nyelv, honvédelmi ismeretek) körének folyamatos bővülése.¹²

⁸ ORTUTAY 1947. 31.

⁹ Ahogy az 1986-os összefoglalás fogalmazott: „A felsőoktatás demokratikus átalakításának és korszerű reformjának megvalósítása terén a gyorsabb előrehaladást több körülmény is gátolta; így mindenekelőtt az egyetemi konzervatív körök ellenállása, az egyetemek a demokratikus erők gyengesége, valamint 1947-ig a VKM nehézsége, olykor halogató politikája.” LADÁNYI 1986. 11. Ez a megállapítás az 1947-es aktuálpolitikai megfontolások és a médiában megindított támadássorozat szemléletmódján nyugszik. 1947. január 5-én a Szabadnépben megjelent Gazdánk: a reakció. Helyzetkép a kultuszminisztériumból c. cikk jól mutatja a változást. Szabadnép 1947. január 5. 3. (idézi: FARKAS 2002. 106.) A valóságban azonban 1947–1949 között a minisztérium is végrehajtotta a sztálini fordulatot. VAJDA 2010. 36–38.

¹⁰ A DISZ KV Egyetemi Osztályának 1954. január 8-i jelentése szerint: „A diákkotthonok rendkívüli túlzásfóltóságának oka, hogy az évről-évre rohamosan növekedő hallgatói létszámmal párhuzamosan nem tartott lépést a diákkotthon építkezése, illetve az épületek biztosítása... A Oktatásügyi Minisztérium szerint a hallgatók norma szerinti ideális elhelyezéséhez egy főre 15 m² hasznos alapterületre lenne szükség. Jelenleg hallgatónként 5,5 m² van biztosítva. A gyakorlatban még nagyobb eltolódások vannak. A legkisebb alapterülete a veszprémi leánydiákkotthonnak van, 2,7 m², a legnagyobb a Múzeum u. 17. sz. alatti diákkotthonnak, itt 7,9 m² alapterület jut egy hallgatóra.” FEITL–ÓLMOSSI 1987. 58–59.

¹¹ LADÁNYI 1986. 53–54.

¹² LADÁNYI 1986. 56.

Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ)

A Magyar Kommunista Párt és a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) vezetői 1945. augusztus 8. és 12. között nagyszabású konferenciát szerveztek Balatonlellén az egyetemi és főiskolai ifjúság képviselői számára. A tanácskozáson döntöttek arról is, hogy főiskolánként, illetve egyetemi karonként csak egy diákegyesület működhet. Természetesen annak az egyesületnek a megmaradását tartották kívánatosnak, amely a kommunista irányítású új szövetség tagjaként, annak alárendelve fejt ki tevékenységét.¹³

1945. november 22. és 24. között került sor az egyetemi és főiskolai ifjúság második diákszövetségének megalakítására. Az új diákszövetség ekkor vette fel a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ) nevet.¹⁴ A diákszövetségben 1946-1947 folyamán kibékíthetetlen ideológiai és politikai ellentétek feszültek, emiatt éles hatalmi harcok folytak. Ennek során, amikor 1946 tavaszán a MEFESZ-en belül megerősödtek a kommunista politikával szembenálló keresztény körök, az MKP újjászervezte a rövidebb korábban megszüntetett MADISZ csoportokat, majd felállították a Népi Kollégiumok Országos Szövetségét (NÉKOSZ),¹⁵ hogy némileg ellensúlyozhassák a MEFESZ-ben elvesztett pozícióikat.¹⁶ 1946. július 4. és 20. között Rajk László belügyminiszter rendeletileg feloszlattott egy sor katolikus kötődésű ifjúsági szervezetet. Ennek az intézkedéssorozatnak az eredményeképpen szűnt meg a Szegedi Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szabad Szervezete utódként működő Szegedi Egyetemi és Főiskolai Ifjúság nevű szervezet. Majd 1947-ben a MEFESZ tagszervezeteként megalakult a Szegedi Egyetemi Ifjúsági Szövetség, SZEISZ.

1946. november 14. és 17. között ülésezett a MEFESZ harmadik diákszövetségének megalakítására, ahol sikerült többségbe kerülniük az MKP-hez kötődő képviselőknek.¹⁷ Ettől kezdve a MEFESZ legfontosabb döntései a pártközpontban születtek. Látványosan szemlélteti ezt például az MKP Központi Vezetőség Ifjúsági Titkárságának Egyetemi Bizottsága által 1947. november 26-án összeállított útmutató, melyet a MEFESZ soron következő diákszövetségének Szervező Bizottság számára készítettek. Ebben jelentős feladatokat határoztak meg a kommunisták számára: „a küldöttek kiválogatása, a baloldali többség biztosítása”, „foglalkozás a szövetséges és ingadozó küldöttekkel a parlament előtt és alatt”, „hozzászólások megszervezése”.¹⁸ 1948. május 10-én és 11-én rendezték meg a MEFESZ ötödik diákszövetségének megalakítását, amelyen a szervezet nevét Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezeté-re változtatták.¹⁹

Rövidesen a hallgatók döntő többsége tagja lett a szervezetnek, gyakorlatilag a MEFESZ az egész hallgatóságot képviselte. 1950-ig a szervezet nagyon sok olyan feladatot is ellátott, amelyek a későbbi években már az állami vezetés kezében összpontosulnak. Mivel ekkor még tanulmányi osztályok nem voltak, az ideológiai oktatás, a jegyzetellátás is a MEFESZ feladata volt, s a szervezet ezeket a problémákat meg is oldotta. Önköltségi áron jegyzeteket adott a hallgatók kezébe, szemináriumokat szervezett az ideológiai oktatás céljára, amelyeket jórészt MEFESZ-tagok vezettek. Ellenőrizte az óralátogatást, tanulóköröket hozott létre, amelyek szerepe különösen a szakértettségük egyetemre kerülésével vált fontossá. Kádarmunkáját nyilvántartás vezetése könyvítette meg, amely formális vonásai mellett is hasznos volt. A tanulókörök számára tanulmányi versenyeket szervezett. Az oktatással kapcsolatos sokrétű feladatok ellátása mellett a MEFESZ-ben jelentős kulturális és sporttevékenység is folyt. A MEFESZ nem zárkozott be az egyetem falai

¹³ GÁL 1981. 17–22.

¹⁴ BÁLINT 2008. 22.

¹⁵ GÁL–MENYHÁRT–TOKODY 1981. 53–54.

¹⁶ BÁLINT 2008. 24.

¹⁷ GÁL–MENYHÁRT–TOKODY 1981. 64–65.

¹⁸ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 274. f. 5. csop. 98. ö. e.

¹⁹ BÁLINT 2008. 28.

közé. Élénken részt vett a város politikai életében, és több olyan akciót kezdeményezett, amelynek nagy visszhangja volt Szegeden. Például az első tanácsválasztások alkalmával a MEFESZ tagjai nemcsak politikai agitációt folytattak, hanem kultúrműsort is adtak a választási helyiségek előtt.²⁰

Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) az MDP szoros irányítása alatt

1950. június 17-én és 18-án tartották a Dolgozó Ifjúság Szövetsége alakuló kongresszusát, amelyen a szervezet első határozataiban világosan elismerte a Magyar Dolgozók Pártjának vezetését: 3.§ „A Dolgozó Ifjúság Szövetségére történelmi feladat vár: a szocialista építés ifjú hadseregének szervezése és nevelése. A kongresszus bizonyos abban, hogy a Dolgozó Ifjúság Szövetsége ezt a történelmi feladatot a Magyar Dolgozók Pártja és Rákosi Mátyás elvtárs vezetésével sikeresen megoldja.”²¹ Hasonlóan szoros pártfüggésre utalt az alakuló ülésen Rákosi Mátyás részvétele és beszéde is, miként azt a Szabad Nógrád c. napilap is megfogalmazta: „Rákosi elvtárs üdvözölte a Dolgozó Ifjúság Szövetségét a Magyar Dolgozók Pártja és a népi demokrácia nevében. Majd beszélt arról, hogy a mi dolgozó ifjúságunkat eddig részben szervezettségének lazasága akadályozta meg, hogy Pártunk vezetésével elvégezhesse feladatát.”²² Az MDP irányító szerepét a Szabad Nép cikkének *Az új nemzedék Pártunk vezetése alatt öntudatban, erőben megnövekedve, egységesen vonul fel a legyőzhetetlen béketáborban* címe is tükrözte.²³ Az alakuló ülésen felszólaló Szűcs Lajos beszédében „Foglalkozott a magyar ifjúság felszabadulás utáni szervezeteivel, a MADISZ-szal és a MINSZ-szel, és megállapította, hogy ezek nem tudták betölteni feladatukat, elsősorban azért, mert lényegében a Magyar Dolgozók Pártjától elszakadva dolgoztak, a Párt vezetése sokszor csak közvetve, kerülő úton, tehát legyengítve jutott el hozzájuk.”²⁴ Szűcs Lajos beszédét a Szabad Nép *Lenin és Sztálin szellemében neveljük, a Párt kijelölte úton vezetjük ifjúságunkat* című cikkében ismertette.²⁵

Ez a szolgálai viszonyulás fogalmazódott meg az 1950/51-es szegedi egyetemi tanévnyitó ünnepségen is, amikor Nagy Pál, egyetemi DISZ-titkár „szólt fel, és köszönetet mondott a Pártnak az ifjúság iránti gondoskodásért”, valamint „ígéretet tett, ... hogy a lenini Komszomol útján haladva megállják helyüket a tanulás útján, és nem csalódik bennük Pártunk, s szeretett vezérünk, Rákosi Mátyás elvtárs”.²⁶ A Szegeden elhangzó gondolatok jól illeszkedtek a Szabad Nép hasábjain *Irányítsák jobban a pártszervezetek az ifjúsági munkát* c. cikkben néhány nappal korábban kifejtettekhez: „A siker döntő feltétele a Párt vezetése. Központi Vezetőségünk májusi levele a pártbizottsághoz és pártszervezetekhez – ezt hangsúlyozza a legnyomatékosabban: »Az új ifjúsági szövetség alapvető feladatát csak úgy tudja megoldani, ha Pártunkhoz tartozó, a marxizmus-leninizmus alapján álló ifjúsági tömegszervezet lesz, amelyet az Országos Vezetőségtől az alapszervezetekig közvetlenül a Párt vezet«. A Párt vezetése tehát nemcsak azt jelenti, hogy a Központi Vezetőségünk irányítja és ellenőrzi a DISZ központi szerveit, hanem azt is jelenti, hogy valamennyi pártbizottságunknak, pártszervezetünknek egyik legfontosabb, állandó munkája a DISZ-szervezetek közvetlen vezetése.”²⁷

Hasonlóan az MDP szoros, mondhatni kézi irányításáról tanúskodik egy 1952. december

²⁰ AMBRUS 1968. 33.

²¹ *Délmagyarország* 1950. június 20. 2.

²² *Szabad Nógrád* 1950. június 24. 1.

²³ *Szabad Nép* 1950. június 18. 1.

²⁴ *Szabad Nógrád* 1950. június 24. 1.

²⁵ *Szabad Nép* 1950. június 18. 3.

²⁶ *Délmagyarország* 1950. szeptember 16. 3.

²⁷ *Szabad Nép* 1950. szeptember 5. 1.

25-i cikk is: „Csaknem egy éve annak, hogy egyetemistáink megválasztották az egyetemi DISZ-bizottságot. Az első lépések tapasztalatok híján bizonytalanok voltak. Az egyetemi pártbizottság azonban mindig ott állt mellettünk, és a megalakulástól kezdve állandóan segítette munkánkat. Ennek köszönhető az, hogy ma már az egyetemi DISZ-bizottság általában jól megoldja feladatait, s valóban irányítójává vált az egész egyetemi DISZ-munkának. Bizottságunk munkájának nagy lendületet adott Farkas elvtárs ez év júniusában mondott beszéde. Megállapításai a mi területünk-re is érvényesek. «Az egyetemi és főiskolai hallgatók politikai fejlődése és magatartása távolról sem kielégítő» – mondotta Farkas elvtárs. Bizottságunk a hibák kijavítása érdekében gondosan tanulmányozta Farkas elvtárs beszédét, s munkája megjavításában messzemenően figyelembe vette tanításait. A félév folyamán fokozatosan azokra a kérdésekre irányítottuk hallgatóink figyelmét, amelyekről Farkas elvtárs beszélt.”²⁸

1953 szeptemberében az egyetemi DISZ-szervezetek feladatait tárgyaló cikkben szintén a párt túlságos bábáskodásának nyomai lelhetők fel: „Az eredmények kisebbitése nélkül meg kell azonban állapítanunk, hogy munkánkban igen súlyos fogyatékoságok is voltak. Ezeknek őszinte feltárása és kijavítása nélkül a DISZ nem töltheti be szerepét a szocialista értelmiség nevelésében. A hibák feltárásában megmutatja az utat pártunk Központi Vezetőségének júniusi határozata, s egyben megjelöli a kijavítás módjait is ... a hibákon, ha javítani akarunk, akkor a párt által megjelölt úton kell haladnunk.”²⁹

Nem sok javulásról tanúskodik a DISZ KV Intéző Bizottsága számára 1954. november 22-én készített jelentés sem: „Nem kielégítő a pártszervezetek és pártbizottságok tevékenysége az ifjúság között. A KV határozata ellenére a pártszervezetek többsége az ifjúság nevelését, a DISZ pártirányítását nem tekinti állandójellegű és elsőrendű politikai feladatának. A pártszervezetek tevékenységének legfőbb gyengéje a DISZ pártvezetésének formalizmusa és szűk prakticista szervezeti jellege, az ifjúság nevelése tartalmi, politikai és módszertani kérdéseinek elhanyagolása. A pártszervek vezetői, a pártfunkcionáriusok keveset fordulnak meg a fiatalok között, nem ismerik eléggé a fiatalok életét, s gyakran nem is tudnak szólni a nyelvükön. A párt Végrehajtó Bizottságok nem ellenőrzik kielégítően, hogy az ifjúság nevelésére hivatott állami és társadalmi szervek hogyan töltik be feladatukat.”³⁰

A DISZ tömegszervezeti jellegéből fakadó problémák

Mivel tömegesen szervezték be az egyetemistákat és főiskolásokat a szervezetbe, számos esetben a DISZ-tagságot kötelező érvénnyel mindenkitől elvárták és előírták,³¹ ezért rövidesen a DISZ hihetetlen méretű tömegszervezetté vált, amely magába foglalta a hallgatók több mint 90%-át.³²

Kezdetben a szegedi felsőoktatási intézményeknek egységes DISZ-szervezetük volt, hasonlóan a pártszervezethez. Legfelső vezetése az egyetemi DISZ-választmány, végrehajtó szerve

²⁸ *Délmagyarország* 1952. december 25. 5.

²⁹ *Délmagyarország* 1953. szeptember 13. 1.

³⁰ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 287. fond 843. ő. e. 9–10. (idézi: FEITL–ÓLMOSI 1987. 71.)

³¹ BÁLINT 2008. 34.

³² 1952. február az MDP Politikai Bizottság kimondta, hogy a DISZ-bizottságok vezetői és munkatársai, valamint a fontosabb DISZ-szervezetek titkárai kellő politikai képzettséggel és tapasztalattal rendelkező, a feladat ellátására alkalmas – lehetőleg 20 éven felüli – káderek legyenek. Egyúttal felszólította a pártbizottságokat, hogy a DISZ megerősítésére irányítsanak át, lehetőleg pártiskolát végzett, 24–26 éves pártkádereket. BEREZ – PÓSA 1988. 72.

pedig az egyetemi DISZ Bizottság volt. Az egyetemi választmány általában 31, a DISZ Bizottság 11 tagból állt. Ezenkívül a karokon is voltak DISZ-bizottságok. A karokon általában az évfolyamok alkottak egy-egy alapszervezetet; ezek DISZ-csoportokra oszlottak, amelyek az állami tanulmányi csoportokkal estek egybe. Ez a szervezeti felépítés lényegében nem változott a szervezet egész működése idején, annak ellenére, hogy közben az addig egységes egyetemből kivált az orvosegyetem, amelynek ettől kezdve önálló DISZ-vezetése volt. A Főiskolával való szimbiózis azonban egészen 1956-ig fennmaradt.³³

A hallgatók szinte mindegyikét magába foglaló DISZ a hallgatói élet legtöbb területén nyomasztó befolyással rendelkezett. Már 1950 őszén arról cikkeztek, hogy az infrastrukturális fejlesztések hiányában és a hallgatói létszám drasztikus emelése folytán válságba jutó egyetemi sportélet javítása is csak a DISZ-től várható: „A kritika után a DISZ egyetemi vezetősége haladéktalanul hozzálátott a sportmunka átszervezéséhez, és a felelősségre vonások megindításához. Az egyetemi választásokig a sportmunka irányítását a kari sportfelelősök kollektívája végzi. Ehhez a munkához, a kezdeti nehézségek áthidalása érdekében, az egyetemi pártbizottság állandó útmutatást és segítséget nyújt. E tekintetben legelső feladatként tűzte ki a szervezési munka haladéktalan megindítását, a MHK-tól elidegenített ifjúság edzésekre és próbázásokra való aktivizálását, a szakosztályi munka újjászervezését, a sportolni kívánók nyilvántartását, s minden vonalon a legszigorúbb tervszerűség és takarékoság bevezetését. A jövőben a DISZ egyetemi és főiskolai vezetőségének meg kell találni az utat arra, hogy a mélyponton lévő egyetemi testnevelés magasba lendüljön, s állandóan szem előtt kell tartsa Gerő elvtárs szavait: „Ha tovább akarunk építeni, erős népre van szükségünk, és ennek döntő eszköze milliiónknak a sportba való bekapcsolása. A sport kifejllesztése tömegsportra nemcsak alapvető kérdés, annál több, nemzeti függetlenségünk megóvásának honvédelmünknek is kérdése.”³⁴

A már a MEFESZ-ben is meglevő formális vonások a DISZ-ben mindinkább uralkodóvá váltak. A legtöbb esetben kínosan ügyeltek a formai szabályok gondos betartására, ami mellett a tartalmi munka gyakran háttérbe szorult. Az országos politikában eluralkodó hibás nézetek következtében a DISZ-nek is sok olyan feladatot kellett megoldania, amelyek népszerűtlenek voltak a tagság előtt, s azt eredményezték, hogy a munka nemcsak formális lett, hanem a tagság is mindinkább passzívvá vált.³⁵ Egymást követték a békeharc jegyében szerveződő események (pl. békenagygyűlés 1950 novemberében),³⁶ valamint különféle munka- és tanulmányi felajánlások (pl. ún. Rákosi-félév Rákosi Mátyás születésnapja alkalmából).³⁷ Egy meglepően önkritikus korabeli cikk megfogalmazása szerint: „munkánk éveken át húzóó legfőbb hibája volt a gyenge, alacsony színvonalú és sok tekintetben tartalmatlan politikai nevelőmunka. Kiépipítettük és szinte minden félévben újjászerveztük ugyan a népnevelőgárdát, azonban nevelőmunkánk szempontlevitel-jellegét nem tudtuk megszüntetni. Nagy szervezési kampányokban és demonstrációkban láttuk a munka lényegét, nem találva meg a módot arra, hogyan kell foglalkozni az egyetemisták egyéni problémáival. Súlyos hibák voltak – összefüggésben az előbbivel – a kádermunka területén is.”³⁸

A felfokozott harci szellemet nem lehetett több éven keresztül folyamatosan a természetes szint felett tartani. Szinte folyamatosan felhangoztak kritikai észrevételek is. Így például már 1951

³³ AMBRUS 1968. 34.

³⁴ *Délmagyarország* 1950. szeptember 29. 8.

³⁵ AMBRUS 1968. 34.

³⁶ *Délmagyarország* 1950. november 14. 3.

³⁷ *Egyetemek és Főiskola* 1952. április 1–2.

³⁸ *Délmagyarország* 1953. szeptember 13. 1.

őszétől igen feszült hangulatú cikkek foglalkoztak az egyetemi és főiskolai DISZ szervezetekkel.

Az egyetemi DISZ-vezetés részéről történt ugyan egy-egy kísérlet a munka formálissá válásának elkerülésére, olyan feladatolt előtérbe állításával, amelyek megmozgatják a tagságot. Ilyen volt az akkor elkészült Béke-épület előtti tér parkosítása 1953-ban³⁹ (amelyhez az egyetemi DISZ szervezetek háromezer óra munkafelajánlást tettek)⁴⁰ vagy az 1954-től kezdve évenként megrendezésre kerülő Ifjúsági Tavasz Ünnep,⁴¹ összességében mégis katasztrofálisan üressé és formálissá vált a szervezet működése.

A DISZ tevékenysége a tanulás ösztönzése terén

A DISZ megszervezését követően röviden megfogalmazódott az az igény, hogy a politikai megfontolásból iskolai előképzettséget nélkülöző és az önálló tanulásra képtelenül felvett szakérttségis hallgatók egyetemi, főiskolai integrációjának sikere érdekében a DISZ is fejtsen ki széleskörű és rendszeres tevékenységet. A korabeli sajtóban már 1950 őszétől kezdve széleskörű mozgalom bontakozott ki a hallgatók szorgalmának fokozása érdekében.⁴² Az 1952. januári vizsgaidőszakban már a DISZ-szervezetek feladatának tekintették a félévi kollokviumok sikeres teljesítését.⁴³ Ezt követően egymás után jelentek meg a különböző cikkek, újabb és újabb mozgalmak a bukásmentes évvégi vizsgákért,⁴⁴ a jó agitációval a jó vizsgákért felhívás.⁴⁵ Erélyesen felléptek a hiányzások visszaszorítása érdekében is. 1953 decemberében az Állam és Jogtudományi Karon „a DISZ-szervezet a hiányzók névsorát elhelyezte a folyosón. Ennek segítségével a népnevelők naponta megtudják, hogy kivel foglalkozzanak. Elmondják az előadástól távolmaradóknak, hogy a Horthy-rendszerrel ellentétben ösztöndíjakkal, diákszállókkal és egyéb szociális juttatásokkal támogatja államunk az egyetemi fiatalokat”.⁴⁶

Jelentős volt a DISZ tevékenysége a tanulmányi munka területén. Az önálló tanulók számára a tananyag ismételését biztosító tanulókörök és tanulópárok meglehetősen intenzív működése jórészt a DISZ-szervezetnek köszönhető. Különösen azért volt ez jelentős, mert lehetővé tette, hogy a nagyszámú szakérttségis hallgatónak legalább egy része lépést tudjon tartani az egyetemi oktatás által megkövetelt ismeretszerzési és tanulási sebességgel.⁴⁷

³⁹ AMBRUS 1968. 35.

⁴⁰ SZTE Levéltára Orvostudományi Kar iktatott iratai 840–64/1952.

⁴¹ AMBRUS 1968. 35.

⁴² A Szabad Nép vezércikkének megfogalmazása szerint: „Ifjúságunk kötelessége, hogy ne kampányszerű munkával, hanem rendszeres jó tanulással végezze feladatát. Az egyetemi DISZ-szervezetek munkájának súlypontja a tanulmányi fegyelem és a rend megszilárdítása kell, hogy legyen, mert ez a feltétele a rendszeres, nyugodt egyetemi munkának. A legsürgősebben fel kell tehát számolni a tanulmányi fegyelem terén még most, az egyetemi utóvizsgáknál is megnyilvánuló lazaságokat. Ifjúságunknak világosan kell látnia, hogy a vizsgák elhalasztgatása, a rendszeres, hétről-hétre való készülődés elhanyagolása egyetemeink további fejlődésének akadályává válhat. Ifjúságunk akkor szolgálja a legjobban a béke ügyét és így saját jövőjét is, ha a tanulmányi fegyelem és rend a hallgatók segítségével egyre inkább megszilárdul egyetemeinken.” Szabad Nép 1950. szeptember 12. 1.

⁴³ *Viharsarok* 1952. január 16. (újraközölve: Hegyi 1987. 411–412.)

⁴⁴ *Egyetemek és Főiskola* 1952. április 2.

⁴⁵ *Egyetemek és Főiskola* 1952. május 20. 4.

⁴⁶ *Délmagyarország* 1953. december 8. 1.

⁴⁷ 1952-es cikk szerint „Az egyetemi DISZ-bizottság jelenleg legfontosabb feladatának a vizsgák jó előkészítését tekinti. ...Különös gondot fordít bizottságunk a szakérttségis hallgatók tanulmányi előmenetelére.” *Délmagyarország* 1952. december 25. 5.

A tanulmányi eredmények javítása érdekében gyakorlati intézkedéseket is tettek: a vizsgaidőszak alatt több tantermet alakítottak át jól fűtött tanulószobákká. Ezekben és a régi tanulószobákban, valamint az egyetemi könyvtár és a diákklub termeiben a DISZ vezetők segítségével intenzív tanulás folyt.⁴⁸ Bevezetésre került az ún. DISZ-patronálás. A Szegedi Tudományegyetem Egyetemes Történelmi Tanszék 1955/56. tanév I. félévére vonatkozó, Kulcsár Zsuzsanna tanszékvezető által összeállított munkaterve szerint „A tanszék rendszeres kapcsolatban van a DISZ-szervezetekkel. Oktatói részt vesznek taggyűléseken, vezetőségi üléseken; az ifjúság közösségi életének, politikai és szakmai fejlődésének előrehaladását aktív részvételükkel is segítik a következő beosztással: II. évfolyam: Kulcsár Zsuzsanna; III. évfolyam: Giró Szász László; IV. évfolyam: Ormos Mária.”⁴⁹

A fenti akciók ellenére is elkerülhetetlen annak belátása, hogy a DISZ éppen a nagyon idő- és energiaigényes egyéb tevékenységei (politikai órák, honvédelmi gyakorlatok, tömegrendezvények stb.) folytán olyan mértékben vonta el a tanulástól a hallgatókat, hogy a hangzatos tanulmányi mozgalmak sem tudták ellensúlyozni az okozott károkat.

Ideológiai nyomásgyakorlás a DISZ részéről

A tanulmányi és oktatási eredményekkel együtt az „ideológiai munka színvonalának emelésére” is kísérletet tett a DISZ. Ez ugyan elsősorban a negyvenes–ötvenes évek fordulóján megszervezett marxista tanszékek feladata lett volna,⁵⁰ de egyedül természetesen nem tudtak volna megbirkózni vele, ezért 1952-ben megkezdődött a DISZ politikai oktatás is, amely a DISZ-csoportok keretében történt. A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja, Baróti Dezső 1952. december 23-án körlevélben szólította fel az intézetvezetőket, „hogy az intézet minél több, erre alkalmas tagja jelentkezék DISZ politikai kör vezetésére, illetve ellenőrzésére”. Indoklása szerint: „A politikai órák feladata a hallgatók politikai kérdések iránti érdeklődésének fokozása, a sajtó rendszeres mindennapi tanulmányozásának elősegítése, a fiatalok marxista-leninista tudásának szélesítése, az egyetemi hallgatóság között a hazafiság, internacionalizmus, áldozatkészség szellemének fokozása. A DISZ politikai órák bevezetésének nagy jelentősége van ifjúságunk eszmei-politikai nevelése szempontjából. Ezért az állami szerveknek fontos feladata, hogy támogatást nyújtsanak a DISZ szervezeteknek a politikai órák megszervezésében és sikerük biztosításában.”⁵¹

Különböző témák jellemezték ezt az oktatást, így például 1953 februárjában a gyarmati és a parasztkérdés, a kommunista erkölcs volt a téma. A megvalósítás során súlyos hibák fordultak elő. 1954 februárjában például a Szegedi Egyetem c. lap már arról ír, hogy egyes csoportokban a politikai körök unalmasak, mert nem vitatható, hanem már eldöntött kérdések kerülnek tárgyalásra: „Amíg egyes csoportokban unalmas, fásult politikai köröket tartanak, amíg a DISZ-tagság jelentékeny része felesleges tehernek érzi a politikai órákat, amíg a politikai kör vezetők nagy számban tartózkodnak az előkészítőkön való megjelenéstől, addig nem mondhatjuk, hogy a DISZ politikai oktatás betölti feladatát. Ilyen körülmények között a politikai körök nem élénk,

⁴⁸ *Délmagyarország* 1953. december 8. 1.

⁴⁹ SZTE Levéltára Szegedi Tudományegyetem Egyetemes Történelmi Tanszék iratai 1955. szeptember 27.

⁵⁰ „Pártunk javaslatára népköztársaságunk kormánya a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti karán marxista-leninista tanszékot létesített. A tanszék feladata, hogy a marxizmus-leninizmus tanítását irányítsa és ellenőrizze az összes egyetemeken és főiskolákon.” *Szabad Nép* 1950. szeptember 27. 6.

⁵¹ SZTE Levéltára Szegedi Tudományegyetem Egyetemes Történelmi Tanszék iratai 1952. december 23.

izgalmas, hallgatóink érdeklődését lekötő vitaórák, hanem agyonunt, agyonásítózott, sablonos foglalkozások, melyeket joggal éreznek DISZ-tagjaink értelmetlen teherként.”⁵² A pártvezetés rendszeresen beszámoltatta a DISZ-vezetést. Sőt az ellenőrzés fokozása érdekében 1953 februárjától kezdve a 24 éven aluli párttagok a DISZ-ben végezték politikai munkájukat. Ez a politikai munka nem merült ki a politikai oktatásban, hanem ennél jóval szélesebb területet fogott át. A DISZ tagjai tevékenyen kivették részüket a népnevelő munkából, a békekölcsönök jegyzéséből, a Béketanács és a Magyar–Szovjet Társaság tevékenységéből.⁵³

A DISZ politikai körökre alapozva az egyetemi hallgatóktól – tanulmányaik végzése és a mind több energiát igénylő mozgalmi élet mellett – széleskörű vidéki politikai agitációt is elvártak. A Szegedi Egyetem *Az Orvostudományi Egyetem kultúr csoportja jól felkészült a nyári agitációs munkára* c. cikkében világosan beszámol az egyetemisták ilyen irányú tevékenységéről: „Az eredmények után a kultúr csoport kötelességének látta a nyári agitációs munkára való felkészülést. A választási kultúragitációs munka volt a csoport erőpróbája, amikor be kellett bizonyítania, hogy mennyire értették meg a brigád tagjai a kultúragitáció jelentőségét. A brigád jó felkészülésével és a választás idején végzett kiváló kultúr munkájával bebizonyította, hogy további kultúragitációs munkára alkalmas. A választások idején a brigád nyolc helyen szerepelt, többnyire vidéken, falvakban. Ezért a munkáért a Szakszervezetek Megyei Tanácsának kulturális osztályától dicséretben részesült, mivel a megyei egészségügyi csoportok között I. helyezést ért el. Ezek az eredmények serkentően hatottak a kultúr csoport tagjaira. Elhatározták, hogy a nyári mezőgazdasági munkák idejére még jobban felkészülnek, rendszeresen próbáznak, tudásukat tökéletesítik, hogy jó felvilágosító munkával járuljanak hozzá a betakarítási munka eredményesebbé tételéhez.”⁵⁴

1953 végén a DISZ körül jelentkező problémák nyomán már a legfelsőbb politikai vezetés is foglalkozni kezdett bizonyos problémákkal. 1953. december 18-án az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályán készült jelentés számos diákszociális és tanulmányi kérdést vetett fel: „Túlterheltük és túlságosan megkötöttük az egyetemi oktatókat, megakadályoztuk a tudományos elmélyülés kibontakozását...Az oktatásban az előadások háttérbe szorultak. Az egyetemi képzés nem nyújt elegendő alapot a hallgatóknak a feladatok önálló megoldásához...Az egyetemi tanulás túlzott kötött formája és újból magas óraszámok túlterhelik a hallgatókat.”⁵⁵ Az egyébként terjedelmes anyag jól mutatja, hogy az MDP és a DISZ KV tudott a felsőoktatás napi problémáiról, nehézségekről.

A DISZ KV Egyetemi Ifjúsági Osztályon Major József által 1954. október 4-én készített információs jelentés szerint: „Az egyetemi DISZ szervezetek jelentős része a pártbizottságok segítségével a politikai munka megjavítására tesz erőfeszítéseket. Aktívaértekezleteken, DISZ taggyűléseken, néhol DISZ csoport értekezleteken igyekeznek a felvetett kérdésekre választ adni. Azonban a DISZ szervezetek többsége jelenleg a szervezeti élet megindításával, a vezető szervek kiegészítésével, munkaterv készítésével van elfoglalva. Az alapszervezetekben politikai munka, a hallgatókat ebben az időszakban foglalkoztató kérdésekkel kapcsolatos eleven és meggyőző agitáció lényegében nincsen. A DISZ vezetőségek a jelenségeket inkább regisztrálják, inkább felülről várnak mindent, nem tudják mozgósítani eléggé az aktívakat a hangulat megváltoztatására, nem lépnek fel a nyílt ellenséges nézetekkel, a párt helyes politikájának félremagyarázóival szemben. A DISZ-ben a fegyelem erősen meglazult, több egyetemen a funkcionáriusok egy része

⁵² Szegedi Egyetem 1954. február 9. 1.

⁵³ AMBRUS 1968. 35.

⁵⁴ Szegedi Egyetem 1953. július 14. 4.

⁵⁵ MNL OL 276. fond 53. csop. 153. ó. e. (idézi: Bálint 2008. 37.)

tisztségéről lemond, és általában tapasztalható a politikai munkától való tartózkodás és félelem a vezetők részéről. Emellett a DISZ vezetők egy részében meg van a készség arra, hogy helyesen értelmezze a párt és állami szervek utasításait, felvegye a harcot a hangulat megjavításáért. Igen sok alapszervezeti aktivista keresi fel a párt és a DISZ bizottságokat tanácsért, felvilágosításért. Több DISZ vezető felvetette, hogy a hallgatók jelentős része azért vitatkozik, mert a szocializmus felépítéséért, az életszínvonal emeléséért aggódnak, e miatt nyugtalanok, mert magukénak érzik a rendszert és féltik azt.”⁵⁶

Jól mutatja a DISZ folyamatos egyhelyben toporgását és valódi megújulásra való teljes képtelenségét Szakali Józsefnek a Szabad Ifjúság 1955. július 17-i számában megjelent cikke, különösen is *A párt útmutatása munkánk alapja* c. alfejezete: „Pártunk Központi Vezetőségének kongresszusunkhoz intézett levele felhívja ifjúsági szövetségünk figyelmét a legfontosabb tennivalókra és az ebben megjelölt feladatok képezik további munkánk alapját. A párt levele hangsúlyozta: *a szocialista építés jelenlegi szakaszában még inkább megnőtt a Dolgozó Ifjúság Szövetségének szerepe az ifjúság kommunista nevelésében. Nevelje a DISZ a magyar ifjúságot még mélyebb, még forróbb hazaszeretetre. Erősítse ragaszkodását és szeretetét felszabadítónk, a nagy Szovjetunió iránt. Nevelje a szocializmust építő népek megbonthatatlan barátságára és mozgósítsa ifjúságunkat a béke megvédéséért, a szocializmus felépítéséért folytatott következetes harcra.* Rákosi elvtárs kongresszusi felszólalásában hangsúlyozta, hogy a diszistáknak az élet minden területén harcos, fegyelmezett példamutatást kell tanúsítaniuk, mert csak így tudja szövetségünk megoldani az előtte álló nagy feladatokat.”⁵⁷

Összegzés

Az utóbbi években végrehajtott iratátvételek és tömeges levéltári, könyvtári digitalizálások eredményeképpen ma már lényegesen nagyobb mennyiségű korabeli dokumentum alapján vizsgálható a Dolgozók Ifjúsági Szövetsége tevékenysége. A dokumentumok segítségével kimutatható, hogy a szellemi önállóságra vágyó egyetemi és főiskolai fiatalok számára jelentős problémát okozott a DISZ szoros pártfelügyelete és irányítása, a kötelező tagságból fakadó tömegszervezeti jelleg, a hihetetlen mennyiségű időt és energiát igénylő sorozatos politikai célú akciók, a DISZ kiüresedett és formális politikai foglalkozásai. A fenti tulajdonságok megakadályozták, hogy a szervezet valódi hallgatói érdekképviselet, az önkormányzatiság hathatós formája lehessen. Ennek folytán pedig csak idő és alkalom kérdése volt, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók mikor szakítanak a hiteles cél és valódi indok nélkül létező, tulajdonképpen a fiatalságot gúzsba kötő és ellenőrző tömegszervezettel. *

⁵⁶ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 287. fond 866. ő. e. 148–149. (idézi: FEITL–ÓLMOSI 1987. 67.)

⁵⁷ Idézi: FEITL–ÓLMOSI 1987. 115.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AMBRUS GYÖRGY (1968): Az ifjúsági mozgalom egyetemünkön. In *A József Attila Tudományegyetem beszámolója 1948–1967*. Szeged. 33–41.
- BÁLINT LÁSZLÓ (2008): *A forradalom virradata. A szegedi MEFESZ története, 1956*. Szeged
- BERECZ-PÓSA (1988): *Az egyetemisták az egységes ifjúsági szervezetben 1950–1960*. In Ólmosi Zoltán – Urbán Károly (szerk.): *Tanulmányok a magyar egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből 1948–1960*. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok 9.) Budapest, 1988. 69–224.
- FÁBIÁN GYÖRGY – KARÁCSONYI PÉTER (1982): A szegedi egyetemi ifjúsági mozgalom (1955–1956). In Hegyi András (szerk.): *Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Fejezetek hat évtized történetéből*. Szeged. 217–226.
- FARKAS LÁSZLÓ (2002): *Hómantól Ortutayig: történelmi évek egy magyar minisztériumban, 1934–1949*. Budapest.
- FEITL ISTVÁN – ÓLMOZI ZOLTÁN (1987): *A DISZ és a KISZ 1953–1957. Dokumentumok az ifjúsági mozgalom történetéből*. Budapest.
- GÁL LAJOS (1981): A demokratikus egyetemi ifjúsági mozgalom kibontakozása, a MEFESZ megalakulása (1944–1945). In Molnár János (szerk.): *Tanulmányok a MEFESZ történetéből. 1945–1948*. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 6.) Budapest, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. 3–35.
- GÁL LAJOS (1981a): A MEFESZ tevékenysége 1947 szeptemberétől 1948 tavaszáig. In Molnár János (szerk.): *Tanulmányok a MEFESZ történetéből. 1945–1948*. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 6.) Budapest, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. 89–126.
- GÁL LAJOS – MENYHÁRT LAJOS – TOKODY GYULA (1981): Politikai küzdelmek az egyetemi ifjúsági mozgalomban 1946 elejétől 1947 nyaráig. In Molnár János (szerk.): *Tanulmányok a MEFESZ történetéből. 1945–1948*. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 6.) Budapest. 37–87.
- HEGYI (1987): *Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Válogatott dokumentumok (1874–1986)*. Szerk. Hegyi András. Szeged, 1987.
- KALMÁR – LADÁNYI (1988): Kalmár Árpád – Ladányi Andor: *A MEFESZ története 1948 tavaszától 1950 júniusáig*. In: *Tanulmányok a magyar egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből 1948–1960*. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok 9.) Szerk. Ólmosi Zoltán – Urbán Károly. Budapest, 1988. 1–67.
- LADÁNYI ANDOR (1981): A felsőoktatás helyzetének fő vonásai (1945 – 1948. április). In Molnár János (szerk.): *Tanulmányok a MEFESZ történetéből. 1945–1948*. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 6.) Budapest, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. 127–149.
- LADÁNYI ANDOR (1986): *Felsőoktatási politika, 1949–1958*. Budapest.
- MICHELLER (1990): Micheller Magdolna: A MEFESZ szervezeti élete és politikai tevékenysége (1945–1950). *Múltunk* 35. évf. 4. sz. 131–148.
- NAGY ISTVÁN (1981): *A demokratikus ifjúsági szervezet újjászületése Szegeden (1944–1945)*. In Hegyi András (szerk.): *Hűség a néphez – hűség a párthoz*. Szeged. 22–26.
- NAGY ISTVÁN (1982): *A demokratikus ifjúsági mozgalom szervezeti egységének megteremtése Csongrád megyében 1945–1946*. In Hegyi András (szerk.): *Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Fejezetek hat évtized történetéből*. Szeged. 187–198.
- ÓLMOZI ZOLTÁN – URBÁN KÁROLY (szerk.) (1988): *Tanulmányok a magyar egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből*. Budapest.
- ORTUTAY GYULA (1947): *Művelődéspolitikánk alapelvei. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Zeneművészeti Főiskolán 1947. május 17-én tartott előadása*. Budapest
- VAJDA TAMÁS (2010): A felsőoktatás átalakítási terve. Ortutay Gyula oktatási minisztersége. *Szeged* 22. évf. 6. sz. 36–38.

PÁL ZOLTÁN

pal.zoltan1987@gmail.com

tudományos munkatárs (MTA–ELTE egyetemtörténeti kutatócsoport)

Az 1956-ot követő megtorlás a mezőgazdasági akadémiákon¹

— *Retorsions in the agricultural academies after 1956* —

ABSTRACT The researchers of the Revolution of 1956 mainly wrote about the big university's role in the freedom fight. Counter with that, in this study, I try to review three 'smaller' higher educational institution after 1956. This writing compares the communist terror in the Agricultural Academy of Debrecen, Keszthely, and Mosonmagyaróvár. All of the three academies played an important role in the provisory winning against Stalinism in 1956. After the Soviet invasion, many professor and student were mired in academical procedures by the party and state organizations, some of them were discharged from the higher education. The revenge of the communists was heavy in all of the three institutions, but there were some differences too (the biggest impeachment was in Debrecen). The study rests on the documents of the Scientific and Cultural Class of the Hungarian Socialist Worker's Party.

KEYWORDS revolution, Debrecen, Keszthely, Mosonmagyaróvár

DOI 10.14232/belv.2017.1.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Pál Zoltán (2017): Az 1956-ot követő megtorlás a mezőgazdasági akadémiákon. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 55–62. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

¹ A tanulmány az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoportban végzett munkám keretében készült. Korai változata előadásként elhangzott 2016. október 14-én Szegeden, „Az 1956-os forradalom és szabadságharc tudományos kutatása valamint helye az oktatásban” című konferencián.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc kutatói eddig elsősorban a nagy létszámú, nagy múltú egyetemek szerepére koncentráltak múltfeltáró munkájuk során. A kisebb, vidéki intézményekről talán kevesebb szó esett eddig, pedig ezek is meghatározó szerepet játszottak 1956 őszén az állampárti diktatúra időleges lebontásában. Az oktatók és a hallgatók több tagja tevékeny részt vállalt a forradalom helyi győzelmében, amit a november 4. után ismét hatalomra segített kommunista vezetők nem is hagytak szó nélkül. A berendezkedő kádári hatalom megtorló gépezete nemcsak az október 23-i tüntetés kirobbantásáért „felelős” budapesti műszaki egyetemre, és az ELTE-re, hanem a mezőgazdasági akadémiákra is lesújtott, amiről számos forrás tanúskodik az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának iratai között. Előadásomban három intézmény, a debreceni, a keszthelyi és a mosonmagyaróvári mezőgazdasági akadémiák hallgatói és tanárai elleni megtorlást kívánom összehasonlítani, kitekintéssel a leverett szabadságharc után újrainduló életre. Írásomban elsősorban az említett akadémiák belső eljárásai során hozott fegyelmi ítéletekkel kívánok foglalkozni, az akadémistákat, illetve tanáraikat sújtó egyéb megtorlásokat csak érinteném.

A mezőgazdasági akadémiákat igen komoly sérelmek érték a Rákosi-korszakban. Először korlátozták őket (pl. átszervezés során beolvasztották őket más intézményekbe, elvették bizonyos épületeiket stb.),² majd 1949-ben az intézmények önállóságát is megszüntették, és csak 1953–1954-ben kezdhették meg újra működésüket,³ ugyanis az első Nagy Imre-kormány agrárprogramjába az is bekerült, hogy újból meg kell nyitni a bezárt intézményeket.⁴ Ettől függetlenül az intézmények tanárai és hallgatói korántsem lehettek elégedettek: a szegényes felszerelés, a hiányzó egyetemi autonómia, a DISZ tevékenysége, az alapvetően elhibázott agrárpolitikával való szembesülés folyamatos elégedetlenséget generált az akadémiákon.⁵ Ráadásul az is rendkívül fáj a hallgatóknak, hogy diplomájuk megszerzése után őket az álláskeresésben hátrányok érték a gödöllői Agrártudományi Egyetemen végzettekkel szemben.⁶

Nem véletlen, hogy 1956. október 23. után az akadémisták jelentős szerepet játszottak a forradalom helyi sikereinek kivívásában, Debrecenben kifejezetten kezdeményező, vezető szerephez jutottak a Kossuth Lajos Tudományegyetem hallgatói mellett,⁷ de a másik két intézmény sem maradt ki az eseményekből, ott is az ifjúság volt a kezdeményező. Keszthelyen az akadémia lett a helyi forradalmi események centruma (a város forradalmi tanácsát is a Georgikon épületében választották meg 1956. október 26-án),⁸ s Mosonmagyaróvár tanulói is szerveztek tüntetéseket, megmozdulásokat, sőt a városi nemzeti tanács elnökévé is egy akadémistát választottak Sipos Imre személyében.⁹ November 4. után többen kísérletet tettek az ellenállásra, Mosonmagyaróváron december 11-én az Akadémia is csatlakozott a két napos sztrájkhoz, Debrecenben az 1957 februárjáig „hivatalosan” nem is létező MEFESZ keretein belül próbálkoztak szembeszállni a Kádár-kormánnyal, Keszthelyen pedig a hallgatók egy része Tikos László tanár vezetésével Rezibe ment partizán tevékenységet folytatni.¹⁰ (Tikos a megtorlás elől az USA-ba emigrált, így

² BALOGH 2006. 81. és HORVÁTH 1994. 241.

³ PÉTERVÁRI 1994. 297.; PÖR 2007. 267. és ZSIDI 1996. 314., 316.

⁴ VARGA 2013. 29.

⁵ IGNÁCZNÉ 2007. 289.; PÖR 2007. 267. és ZSIDI 1996. 319–322.

⁶ CSOMOR–KAPILLER 2006. 161–162.

⁷ FILEP 2004. 194–195.

⁸ STANDEISKY 2006. 402. és ZSIDI 1996. 323.

⁹ BALOGH 2006. 79.; BÖRÖNDI 2006. 9–10., 12. és SZAKOLCZAI 2006. 167.

¹⁰ BÖRÖNDI–GARAMVÖLGYI 2006. 36.; TÓTH 2007. 241. és VIDA 2007. 556.

csak távollétében ítélhette el a magyar bíróság. Egy Boston melletti kisváros orosz tanszékén helyezkedett el.)¹¹

Az ellenállást csak lassan, döntően az 1957-es év első felében sikerült úgy-ahogy letörnie a hatalomnak, bár az elégedetlenség még sokáig érezhető volt: Giber János, a keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia igazgatója még 1958 januárjában is arról írt, hogy továbbra is vannak olyan hallgatók, akik látszólag rendszerhűek, de a valóságban bizalmatlanok, és nem tettek jelentést elrejtett fegyverekről.¹² A bizalmatlanság jele volt, hogy csak nagyon lassan növekedett a párttagok aránya, sőt, a pártszervezetek néhol csak hónapokkal az események után alakultak meg, Mosonmagyaróváron például 1957. április 19-én hozta létre a Mezőgazdasági Akadémia MSZMP szervezetét három ember, míg Debrecenben már 1956. november 13-án létrejött az alapszervezet 12 taggal (amely pontosan az egytizede volt a korábbi MDP-tagságnak).¹³ Később Hajdú-Bihar megye székhelyén a Mezőgazdasági Akadémián a volt MDP-tagok 42%-a kérte átigazolását az MSZMP-be, s főleg a hallgatók maradtak ki.¹⁴ Keszthelyen 1957 januárjában még csak az akadémia marxizmus-leninizmus tanszékének tanárai voltak párttagok.¹⁵

A pártszervezéssel egyidőben megindultak a megtorlások is, legelsőként a debreceni Mezőgazdasági Akadémián, ahol már 1957 első napjaiban kinyilvánították az „ellenforradalomban” vezető szerepet játszó felelősségre vonásának igényét.¹⁶ Érthető, hiszen a városban a legkevésebb ellenállást az „agrárosok” tanúsították,¹⁷ nem véletlen, hogy a három mezőgazdasági akadémia közül itt volt a legnagyobb mértékű a megtorlás. Míg máshol voltak olyan felsőoktatási intézmények, ahol a felelősségre vonások megindulását lassította az adott intézményen belül az állami és a pártvezetés közötti ellentét, addig a debreceni akadémián éppen az igazgató, Bencsik István volt a megtorlások mielőbbi elkezdésének híve, sőt „nem egy esetben szilárdabb álláspontot képviselt az akadémia igazgatója, mint a pártvezetőség.” – olvasható egy 1958. januári jelentésben.¹⁸ Ezért már januárban, az államilag megállapított határidő előtt megkezdődtek a tisztogatások. Bencsiket és a pártszervezetet hivatalosan az az elv vezette, hogy „nem szabad teret engedni sem az opportunizmusnak, sem a szertelen, túlzó bosszúállásnak, elvi alapokon és kommunista igazságszeretettel kell megkülönböztetést tenni a jóhiszemű megtévedtek és a szocialista társadalmi rendszert gyűlölő és önmagukat leleplezett emberek között.”¹⁹ A valóságban a „kommunista igazságszeretet” úgy öltött testet, hogy az igazgató által felállított két fegyelmi bizottság összesen 29 hallgatót, és két oktatót marasztalt el úgy, hogy az eljárások során többször volt rá példa, hogy a bizottság tagjai egyben tanúként is szerepeltek. Három hallgatót kizártak az intézményből, hat személyt több félévre megakadályoztak tanulmányaik folytatásában, húsz

¹¹ HUSZÁR 2010. 256.

¹² MNL OL M-KS 288. f. 33/1958/8. ő. e. Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia igazgatósága. Jelentés az intézmény munkájáról (1958. január 30.), 164. és CSOMOR–KAPILLER 2006. 262.

¹³ MNL OL M-KS 288. f. 33/1957/1. ő. e. Jelentés. Hogyan érvényesül a Párt értelmiségi politikája Hajdúmegyében? 101.

¹⁴ MNL OL M-KS 288. f. 33/1958/8. ő. e. Jelentés a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémia MSZMP szervezetének munkájáról (1958. január 28.), 98. és Jelentés a Debreceni Mezőgazdasági Akadémia helyzetéről (1958. január 31.) 131., 141.

¹⁵ CSOMOR–KAPILLER 2006. 227.

¹⁶ MNL OL M-KS 288. f. 33/1958/8. ő. e. Jelentés a Debreceni Mezőgazdasági Akadémia helyzetéről (1958. január 31.) 142.

¹⁷ TÓTH 2007. 241.

¹⁸ MNL OL M-KS 288. f. 33/1958/8. ő. e. Jelentés a Debreceni Mezőgazdasági Akadémia helyzetéről (1958. január 31.) 134., 142.

¹⁹ Uo. 125.

tanuló megrovást kapott.²⁰ Az oktatók közül ketten szóbeli megrovásban részesültek, Dr. Kuthy László professzort, az üzemtani tanszék vezetőjét és Takács Imrét, a marxizmus tanszék tanársegédét elbocsátották az akadémiáról, ahogyan két adminisztratív dolgozót is, köztük Nagy Tibor hallgatói káderest, a marxista tanszék munkatársát, a forradalmi bizottmányt volt tagját, akit a hallgatók szellemi vezérének tartottak. Sokakat az igazgató külön eljárás indítása nélkül szóban figyelmeztetett. A felelősségre vonás után az akadémia MSZMP-szervezete büszkén jelenthette: „Az ország egyetemei közül elsőként sikerült az ellenforradalmi elemeket eltávolítani.”²¹ A meghurcolásokban Bencsik igazgató – akit „jó munkájáért és az ellenforradalom alatti magatartása jutalmául” Munka Érdemrenddel tüntettek ki²² – mellett nagy szerep jutott Zsarnóczai Sándornak, az Akadémia párttitkárának is, aki az intézmény Marxista-Leninista Tanszékét vezette, s mindemellett tagja volt a debreceni párszervezet végrehajtó bizottságának is.²³

Keszthelyen valamivel később, 1957 tavaszán kezdődött meg a megtorlás.²⁴ Az itteni akadémiáról öt oktatót bocsátott el az intézmény „az ellenforradalomban” betöltött vezető szerepük miatt: Bagotai Istvánt, Székely Ákost, Rainiss Lajost, Csöre Józsefet és Kovátsits Jenőt.²⁵ Dr. Bagotai Istvánt, az intézmény igazgató helyettesét, aki az akadémia forradalmi tanácsának elnöke volt a szentegáti Állami Gazdaságba helyezték. Csöre József főiskolai docenst súlyosabb vádak miatt közbiztonsági őrizetbe került, míg Rainiss Lajos, a forradalmi bizottság helyettes vezetője maradhatott Keszthelyen, de átkerült a Kísérleti Intézetbe. Nem úgy Kovátsits János főiskolai docens, akit a gyöngyösi Mezőgazdasági Technikumba helyeztek át. Székely Ákos, a forradalmi bizottság másik helyettesének áthelyezését egyelőre elnapolták, mert táppénzen volt Mosonmagyaróváron. A Georgikon még korábban elbocsátotta a frissen alkalmazott Kiss Imre tanársegédet, akiről kiderült, hogy előző munkahelyén, a kiskunlacházi gépállomáson „ellenforradalmi tevékenységet” fejtett ki. Összességében ez azt jelentette, hogy az akadémia kénytelen volt megválni docenseinek és tanársegédeinek felétől. Hortobágyi Gábor adjunktust felmentették beosztásából, három adjunktust és a testnevelő tanárt írásbeli figyelmeztetésben, illetve dorgálásban részesítettek, Nagy László diákokthoni igazgatót ideiglenesen adminisztratív munkakörbe helyezték.²⁶

Ami a keszthelyi hallgatókat illeti, úgy tűnik, hogy a másik két mezőgazdasági akadémiához képest, őket viszonylag enyhébben ítélték el. Természetesen itt is többeket meghurcoltak. Összesen 11 tanuló ellen indítottak eljárást a Georgikonban, melynek eredményeképpen két személyt felmentettek, két személyt egy évre kizártak az intézményből, egy diáklánynak megszakították a gyakorlatát és egy évre eltiltották az államvizsgától, hat személyt pedig szigorú megrovásban és utolsó írásbeli figyelmeztetésben részesítettek (ezek közül egy személyt még azzal is büntettek, hogy két félévre elvették tőle az ösztöndíját). A kép teljességéhez azonban hozzátartozik, hogy 1958. január 6-án szervezkedés vádjával előzetes letartóztatásba helyeztek hat akadémistát,

²⁰ FILEP 2004. 205–206.

²¹ Uo. 206., valamint MNL OL M-KS 288. f. 33/1958/8. ő. e. Jelentés a Debreceni Mezőgazdasági Akadémia helyzetéről (1958. január 31.) 124–125.

²² Uo. 127.

²³ Uo. 130., valamint Jelentés a Debreceni Mezőgazdasági Akadémia 1957. évi munkájáról (1958. január 30.), 150b. és Filep 2004. 206.

²⁴ ZSIDI 1996. 327.

²⁵ MNL OL M-KS 288. f. 33/1958/8. ő. e. Jelentés az intézmény munkájáról (Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia, 1958. január 30.) 159.

²⁶ CSOMOR–KAPILLER 2006. 191–193., 196., 220–221. és 256–257.

akiket a szintén akadémista Lovász Gábor perében tíz hónap börtönre ítélték (maga Lovász Gábor egy évet kapott).²⁷

A megtorlás a mosonmagyaróvári akadémián indult el a legkésőbb. A hírhedt 1956. október 26-i sortűz miatt – melyben hat akadémista vesztette életét, és több mint húszan megsebesültek²⁸ – a népharag különösen erős volt, ezért az akadémia kommunistái az első időkben csak óvatosan mertek tevékenykedni, mint már szó volt róla, maga a pártszervezet is csak 1957 áprilisában alakult meg. Nem véletlenek Invits József akadémiai párttitkár önkritikus szavai: „... egy egészen kis létszámú alapszervezetet tudtunk volna márciusban is összehozni – írta –, de a városi pártbizottságnak azt volt az álláspontja, hogy várjunk vele, nincs még itt az ideje, mert tegyük fel, ha egy egyént az Akadémiáról letartóztatnak, akkor ezt az Akadémia közvéleménye a pártszervezet nyakába varrja és ezzel lehetetlenné teszi működését. Ezzel az okoskodással abban az időben egyet is értettünk. Utólag azonban megállapíthatjuk, hogy sokkal jobb lett volna a pártszervezet márciusban létrehozni. Bebizonyosodott ugyanis az, hogy (...) az Akadémián a teljes konszolidációnak nem az az útja, hogy mindent elfelejtünk és félünk az ellenforradalmárok elleni esetleges adminisztratív támadásoktól, hanem az, hogy mindenki feleljen cselekedeteiért, és aki arra rászolgált, minden további nélkül el kell távolítani az Akadémiáról.”²⁹ Ennek jegyében kezdődtek meg a felelősségre vonások. 1957 februárja és májusa között több akadémiai tanuló és oktatót kihallgattak, többeket megvertek, nem egy esetben súlyosan.³⁰ A sortűzben vagy a harcokban megsebesült akadémistákat november 4. után nem engedték sokáig kórházban ápolni az ismét hatalomra segített kommunisták.³¹

Debrecennel ellentétben Óváron az akadémia igazgatója, Dr. Varga Ernő teljes mellszélességgel a forradalom mellé állt. Nem meglepő, hogy a soraikat lassan rendező MSZMP-tagok őt tették meg az egyik legfőbb bűnbaknak. Az említett Invits József akadémiai párttitkár jelentésében mindent megtett, hogy bemocskolja az igazgatót: „Az Akadémia élén a legválságosabb napokban olyan teljhatalmú igazgató állott, amely párttag léteére áruulóvá vált és tevékenységével rengeteg embert az ellenforradalom oldalára sodort, és talán egész életükre szerencsétlenné tett.” Invits egy szemtanú állítására hivatkozva azt írta, hogy az igazgató 1956. október 26-án (a sortűz napján) az Akadémia udvarán üvöltözte, hogy távolítsák el K. Papp Józsefet, a marxista tanszék vezetőjét az intézményből, ezek után lázító beszédeket mondott, majd másnap megszervezte a hallgatók felfegyverzését, és kiválasztott egy külön egységet „megbízható emberekből,” akik a kommunisták letartóztatásában vagy fegyverszerzésben vettek részt (ennek a fegyelmi eljárásokban lesz majd jelentősége). Az Akadémia udvarán felravatalozták az előző nap legyilkolt hallgatók testét, majd Varga Ernő „örjögő” beszédben uszított a rendszer ellen, ráadásul a „klerikális reakció” befolyása alatt állhatott, mert közös imára szólította fel a jelenlévő 40–50 hallgatót: „Varga Ernőnél tökéletesen megfért egymás mellett az emberek meggyalázása és a szent áhitatoskodás.” – szögezte le Invits. Ezek után letartóztatták K. Papp Józsefet, és több olyan személyt, akit azzal gyanúsítottak, hogy az ÁVH-t szolgálták, mindemellett Varga Ernő kényszerítette Horváth Imre városi párttitkárt, hogy adja át a Pártbizottság kulcsait.³² A Kisalföld című lap is

²⁷ Uo. 230–234., 261. és 371.

²⁸ BÖRÖNDI–GARAMVÖLGYI 2006. 33.

²⁹ MNL OL M-KS 288. f. 33/1958/8. ő. e. Jelentés a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémia MSZMP szervezetének munkájáról (1958. január 28.), 98.

³⁰ BALOGH 83.

³¹ KUROLI 2006. 97.

³² MNL OL M-KS 288. f. 33/1958/8. ő. e. Ellenforradalmi események a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémián (1957. július 6.), 112–114., 117.

rágalomhadjáratba kezdett Varga igazgató ellen, azzal vádolva, hogy ő szervezte leghangosabban a rendszerellenes tüntetést a sortűz napján.³³

Dr. Varga Ernőt 1957. február 14-én tartóztatták le. A Földes Gábor és társai elleni koncepció perben ítélték el 1957 júniusában. Az ügyészség nagyjából átvette Invits József párttitkár vádjait, de enyhítő körülménynek tartották, hogy Varga november 4. után nem támogatta a Mezőgazdasági Akadémia Nyugatra telepítésének tervét, nem engedett idegen katonákat az intézménybe, és a szabadságharc leverése után úgy-ahogy igyekezett fenntartani a rendet. Végül 7 évi fegyházra ítélték első fokon, és természetesen leváltották az Akadémia éléről, másodfokon 4 évet kapott. Az igazgatóhelyettest, Dohy Jánost – hiába állt ki mellette a forradalmárok által meghurcolt K. Papp József – tíz évet kapott, ennek a felét le is töltötte. A Győr megyei Ügyészség eljárást indított Gacs Lajos adjunktus, a Növénytermesztési tanszék oktatója ellen is, de ezt megfelelő bizonyítékok és tanúk hiányában megszüntették, ennek ellenére az Akadémia fegyelmi bizottsága eltávolította őt is az intézményből. Elküldték Zwiczl Ottó idegennyelvi lektort is. Ebergényi Béla főiskolai docens maradhatott, de az 1957–1958-as tanévben nem lehetett tanszékvezető. Brányi Imrét, a Kémia tanszék laboránsát nyugdíjazták, és feleségét is megbüntették: elbocsátották az Akadémia új épületében betöltött házfelügyelői állásából. Szekeres Ferenc főhadnagyot, a Katonai tanszék volt vezetőjét a Győr megyei Katonai Bíróság egy év fegyházra ítélte.³⁴

A tanulók a megtorlás során összetartottak, nem árulták el egymást, de a rendőrök/munkásőrök a nyugati lapokban megjelent fotóik alapján többeket be tudtak azonosítani.³⁵ Végül a hallgatók közül nyolc személy ellen indítottak eljárást, ezek közül az egyikük megszökött, így csak távollétében tudták elítélni. A többiek közül egy személyt (Musitz Lászlót) nemcsak az Akadémiáról, hanem az ország összes felsőfokú iskolájából is kizártak. Két személyt, Énekes Ferencet és Kovács Istvánt egy évig nem engedtek államvizsgázni, Pintér Imrét és Szász Imrét egy évre kizárták az intézményből, Réti József igazgatói megrovást kapott és két hónapra a felére csökkentették az ösztöndíját, Lappints Árpád szigorú megrovást, illetve végső figyelmeztetést kapott.³⁶ Elsősorban azokat igyekeztek felelősségre vonni, akiket Varga Ernő beválogatott az említett „különleges fegyveres egységbe” (Musitz Lászlót, Pintér Imrét, Szász Árpádot, Kovács Istvánt). Egy részük azzal védekezett Invits József szerint, hogy ők mindent parancsra tettek, de a párttitkár szerint Varga Ernő nem véletlenül válogatta be őket a megbízható fegyveresek közé. „Ezek között a hallgatók között szinte egy sincs munkás és paraszt származású. Valamennyien volt kizsákmányoló osztályok, vagy értelmiségiek és alkalmazottak sarjadékai.” – írta Invits.³⁷ A fegyelmi vizsgálatok lefolytatásában az új igazgató, Kovács László docens, a Gyakorlati Tanszék vezetője játszott fontos szerepet, aki korábban a Haladás Sportkört is irányította. Bár korábban MDP-tag volt, nem kérte átigazolását az MSZMP-be, ennek ellenére kiválóan együtt tudott működni a pártszervezettel, és „nem volt szándékában egyéneket mentetetni.”³⁸

Bár a mezőgazdasági akadémiák végrehajtották az elvárt tisztogatásokat, egy ideig még legalábbis gyanakodva tekintett rájuk a hatalom.³⁹ Igaz, az 1957. június 25-én kelt 35. sz. tvr.

³³ IGNÁCNÉ 2007. 291.

³⁴ Uo. 291–292., BÖRÖNDI–GARAMVÖLGYI 2006. 63–64., KENDE 1996. 254.

³⁵ GRÁF 2006. 88.

³⁶ IGNÁCNÉ 2007. 292.

³⁷ MNL OL M-KS 288. f. 33/1958/8. ö. e. Ellenforradalmi események a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémián (1957. július 6.), 113.

³⁸ Uo. Jelentés a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémia MSZMP szervezetének munkájáról (1958. január 28.), 103.

³⁹ Vö. BALOGH 2006. 84.

hosszútávon segítette az akadémiák fejlődését: az intézmények újból egyetemi rangot kaptak, nappali tagozaton 4 évre, levelezőn 5 évre emelkedett a képzési idő.⁴⁰ Am az átszervezés során nyilvánvalóvá vált: az 1956 előtti agrárpolitikához mereven ragaszkodó Dögei Imre vezette Földművelésügyi Minisztérium nem tűr semmiféle ellenállást vagy különvéleményt.⁴¹ Mindhárom mezőgazdasági akadémián felháborodást váltott ki, hogy az agrártárca vezetése az intézmények megkérdésezése nélkül az összes főiskolai oktatót visszasorolta egyetemi docensnek, melynek következtében az egyetemi fokú mezőgazdasági akadémiáról hivatalosan eltűntek az egyetemi tanárok. Ezzel nem egy komoly szaktekintélyt sikerült megsértenie a hatalomnak. Debrecenben úgy vélekedtek, hogy e mögött a gödöllői Agrártudományi Egyetem állt, amely féltékeny volt az akadémiák fejlődésére. Ráadásul az átszervezés miatt átalakított tanterv jelentősen megterhelte a tanárokat, az oktatás mellett nem, vagy alig jutott idejük a kutatásra, a minisztérium nem vette figyelembe a tanárok elképzeléseit, új oktatókat helyezett át az akadémiákra, akik nem szívesen utaztak a fővárostól messzebb lévő intézményekre, ahol egyébként is elhelyezési- és lakásgondokkal küzdöttek.⁴²

Hogy hogyan is állt az agrártárca dogmatikus szellemiségű vezetősége a mezőgazdasági akadémiákhoz a megtorlást követően, azt jól mutatja a debreceni intézmény igazgatójának jelentése 1958 elejéről. A dokumentumban nem fukarkodott a panaszokkal: „Sajnos az 1957–58. tanévnýtás nem hozta meg a kívánatos alapot a jó munkához. A tanterv éppen hogy csak elkészült, de olyan későn, hogy a tanévet megfelelően előkészíteni nem lehetett. A tanterv-vita megmutatta, hogy akadémiánk és általában az akadémiák munkájára a főhatóság nem számít, véleményünkkel nem törődik, döntéseiben kizárólag az Agráregyetem 1–2 vezetőjére kíván támaszkodni. A státusok rendezésével semmi nem történt, így az oktatói kar a régi főiskoláinál is nagyobb megterheléssel létbizonytalanságban indult neki a munkának. – Nagyobb létszámot igénylő egyetemi tantervet kellett végrehajtani csökkent létszámmal főiskolai álláson levőkkel. (...) Az ideológiai oktatásra sem a Művelődésügyi Minisztérium, sem az F. M. részéről intézkedés nem történt. Mégis komoly politikai lendületet jelentett a 40. évfordulás ünnepség [az 1917-es bolsevik hatalomátvétel megünneplésére utal – PZ.] és az ezzel kapcsolatos tudományos ülésszak. Sajnos vezetőink erre sem jöttek el, mint ahogy évnyitó és évzáró ünnepélyeinken főhatóságunk rendszeresen nem képviselteti magát.”⁴³ A tudományos kutatásra sem jutott elég idő az intézményvezető szerint: „Arra igyekeztünk, hogy a kutatómunka kereteit biztosítsuk arra az időre, amikor az akadémia teljes oktató kara meglesz és így kutatásra is jut idő. (...) Meg kell említeni, hogy a fiatal intézménytől nem igen lehet nagy tudományos teljesítményt várni olyan körülmények között, hogy még egyetlen félétet sem oktattunk teljes létszámú oktatói karral, ennek következtében az oktatók mindig túl voltak terhelve.”⁴⁴ A helyzet a többi intézménynél sem volt jobb.

S ha mindez nem lett volna elég, 1958 végétől újabb kihívással kényyszerültek szembenézni az átszervezett mezőgazdasági akadémiák: az újrainduló, s ezúttal be is fejezett kollektivizálással, s a hagyományos magyar vidéki társadalom felszámolásával... *

⁴⁰ ZSIDI 1996. 328.

⁴¹ Lásd. pl. KESERŐ 2007. 87.

⁴² MNL OL M-KS 288. f. 33/1958/8. ö. e. Jelentés a Debreceni Mezőgazdasági Akadémia helyzetéről (1958. január 31.), 127., 142–145.

⁴³ Uo. Bencsik István: Jelentés a Debreceni Mezőgazdasági Akadémia 1957. évi munkájáról (1958. január 30.), 151b.

⁴⁴ Uo. 152a.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 288. f. 33. cs. MSZMP Központi szervei, Tudományos és Kulturális Osztály, 1957–1963.

Szakirodalom

- BALOGH ÁDÁM (2006): Beszélgetés Balogh Ádám egykori harmadéves akadémistával. In Lukácsi Zoltán – Vajk Ádám (szerk.): Mosonmagyaróvár 1956. Győr, Egyházmegyei Levéltár. 79–84.
- BÖRÖNDI LAJOS (2006): Sortűz és megtorlás. In Böröndi Lajos és Garamvölgyi György (szerk.): Dokumentumok. Mosonmagyaróvár 1956. Wien, Zentralverband Ungarischer Vereine und Organisationen in Österreich. 7–27.
- BÖRÖNDI LAJOS – GARAMVÖLGYI GYÖRGY (2006): Dokumentumok. Mosonmagyaróvár 1956. Wien, Zentralverband Ungarischer Vereine und Organisationen in Österreich.
- CSOMOR ERZSÉBET – KAPILLER IMRE (2006): '56 Keszthelyen és a keszthelyi járásban. A forradalom és megtorlás dokumentumai, kronológiája és személyi adattára. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.
- FILEP TIBOR (2004): Egyetemi diákmozgalmak Debrecenben (1954–1957). Útkeresések, reformtörekvések. In Némethné Dikán Nóra – Szabó Róbert – Vida István (szerk.): Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések III. (Vidéki diákmozgalmak 1956-ban). [Budapest], Nagy Imre Alapítvány. 179–209.
- GRÁF GYÖZŐ (2006): Beszélgetés Dr. Gráf Győző egykori elsőéves akadémistával. In Lukácsi Zoltán – Vajk Ádám (szerk.): Mosonmagyaróvár 1956. Győr, Egyházmegyei Levéltár. 85–90.
- HORVÁTH ÁKOS (1994): Debreceni Agrártudományi Egyetem. In Szögi László (szerk.): Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái. [Budapest], Művelődési és Közoktatási Minisztérium. 239–245.
- HUSZÁR TIBOR (2010): Metszetek nyolc évtized magántörténelméből. Budapest, Corvina.
- IGNÁCZNÉ IVÁNCICS ERIKA (2007): Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémián. In Osváth Zsolt, Zsidi Vilmos (szerk.): Magyarországi világi felsőoktatási intézmények az 1956-os forradalomban és szabadságharcban. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség. 289–294.
- KENDE PÉTER (1996): 1956 kézikönyve. Megtorlás és emlékezés. Budapest, 1956-os Intézet.
- KUROLI GÉZA (2006): Beszélgetés Dr. Kuroli Géza egykori elsőéves akadémistával. In Lukácsi Zoltán – Vajk Ádám (szerk.): Mosonmagyaróvár 1956. Győr, Egyházmegyei Levéltár. 91–99.
- PÉTERVÁRI ANDRÁS (1994): Pannon Agrártudományi Egyetem, Keszthely. In Szögi László (szerk.): Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái. [Budapest], Művelődési és Közoktatási Minisztérium. 295–301.
- PŐR CSILLA (2007): Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei a Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémián. In Osváth Zsolt, Zsidi Vilmos (szerk.): Magyarországi világi felsőoktatási intézmények az 1956-os forradalomban és szabadságharcban. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség. 267–279.
- STANDEISKY ÉVA (2006): Veszprém megye. In Szokolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma 1956. II. kötet. Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára. 397–436.
- SZAKOLCZAI ATTILA (2006): Győr-Sopron megye. In Szokolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma 1956. II. kötet. Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára. 141–210.
- TÓTH ÁGNES (2007): Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei a debreceni felsőoktatási intézményekben. In Osváth Zsolt, Zsidi Vilmos (szerk.): Magyarországi világi felsőoktatási intézmények az 1956-os forradalomban és szabadságharcban. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség. 237–265.
- VARGA ZSUZSANNA (2013): Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában. Budapest, Gondolat Kiadó.
- VIDA ISTVÁN (2007): Diák- és ifjúsági mozgalmak 1956–1958. Forradalom – ellenállás – megtorlás. Válogatott dokumentumok. Budapest, Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány.
- ZSIDI VILMOS (1996): A keszthelyi agrárfelsőoktatás története 1945-től napjainkig. In Dr. Fülöp Éva Mária (szerk.): Georgikon 200. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára. I. Keszthely, Pannon Agrártudományi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar. 291–394.

JANCSÁK, CSABA PHD

csaba.jancsak@gmail.com
University of Szeged

Voices of the Revolution

— *The History of Scroll No. MR D565* —

ABSTRACT The Association of Hungarian University and College Students (AHUCS), founded in Szeged on 16 October, 1956, was one of the most significant youth movements in 20th-century Hungary. The students of Szeged played a vital role in showing higher educational matters to the Hungarian society and drawing the public's attention to the political and social problems. AHUCS was the first student movement to set up a bottom-up organization after WW II, however it could not go through the process of institutionalization. Instead, it fulfilled the role of catalyst in the revolution, as it raised important issues at a historic moment. Apart from their intent to form an organization and demand educational and social reforms, the students in Szeged also drew up nationwide political claims on 16 October. Most of these claims were incorporated into the program of the Szeged unit of AHUCS at their great assembly on 20 October. Three days later (on 23 October, 1956), many of their political claims became the claims of the Revolution, and AHUCS had a tremendous impact on national politics not only by its claims but also through its delegates: it became the spark of the revolution. At the great assembly of AHUCS, held on 20 October, a tape recording of the event was made by György Garai of the National Radio. During the retaliation that followed the revolution, all the actors of the new communist regime believed Scroll MRD565 to have burnt on 23 October, at the siege of the building of the Hungarian National Radio. It was only due to the fact that this scroll had been labelled as 'material destroyed' that the lives of student revolutionists were spared in 1957. However, the Scroll did not burn: the records of revolutionary claims were finally revealed. As part of my research, I published the material on the homepage of AHUCS.

KEYWORDS history, 1956, Hungarian revolution, student movement, MEFESZ, AHUCS

DOI 10.14232/belv.2017.1.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Jancsák Csaba (2017): Voices of the Revolution. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 63–67. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

One week prior to the popularly known date of 23 October, a spontaneous rally of students had taken place in the Auditorium Maximum (Great Hall) of the University of Szeged, on 16 October, 1956. Students participating agreed to collectively resign from the Union of Working Youth (Dolgozó Ifjúság Szövetsége, DISZ), the only youth organisation at the time, run by the communist regime, and establish a new, bottom-up organisation of university students, namely the Association of Hungarian University and College Students (AHUCS). It was also decided that another great meeting would be held, where the operational rules and programme of the organisation would be accepted and approved. Moreover, all (educational) institutions in Szeged would organise school meetings in the following three days to elect representatives and draw up their claims, which claims would then be incorporated into the demands of the organisation after the discussion on 20 October.

On 17 October, typewritten leaflets were made and distributed with the aim of notifying all university and college students of the country that "...We have now formed our own youth organisation for university students. (...) We aim to achieve freedom of thinking, throw off the intellectual yoke forced on us by Stalin and Rákosi. Join us! Let us expand AHUCS all over Hungary!"

In the days that followed general assemblies were held by students from the three faculties of the University of Szeged, that is the Faculties of Medicine and Pharmacy, and the College of Education.

At that time, Gyula Pálfi, assistant lecturer at the College of Education, was informed of the rally having taken place on 16 October, and the one to be held on 20 October. He immediately intervened at the Radio so that a report be made on the rally of 20 October. Led by György Garai, the recording team of the National Radio participated in the meeting and recorded the events on 20 October.

General assembly of AHUCS (University of Szeged, Auditorium Maximum, 20-10-1956) ❖ (Photo: Béla Liebmann)

In addition to accepting the text of the operational rules, the 500 students present went on to develop into a great political meeting, then drew up and accepted AHUCS's demands of 11 points, including their claim for free and democratic elections and the withdrawal of Russian troops from Hungary. Thus, the following claims were listed: **1.** We demand the public trial of those responsible for the sins of the recent past; **2.** We demand freedom of information, detailed reporting and commentaries on all issues by the press; **3.** We demand that Imre Nagy and György Lukács be admitted to central leadership; **4.** We demand a wage reform, determination of a lower limit to state-financed incomes and acceleration in pay increases; **5.** We demand abolition of the death sentence for political crimes; **6.** We demand the establishment of a free election system set on a new foundation; **7.** The university youth should receive a bigger role in the management of Hungary's political and other issues; **8.** 15 March should be a national holiday, the 1848 Kossuth coat of arms should be set back; **9.** Russian troops must be withdrawn from Hungary; **10.** The termination of mandatory delivery of products by the peasantry to the state; **11.** Let there be university autonomy." (Jancsák 2011: 84).

On 21 October, the day following the rally, student delegates set out to the cities of Budapest, Debrecen, Eger, Gödöllő, Pécs, Sopron and Veszprém, bringing there the word of AHUCS's establishment as well as their claims. In the days to follow, students in universities and colleges of Hungary held great rallies, and joined AHUCS. The constituent meetings are, chronologically, as follows: Sopron and Veszprém, 21 October; Pécs, Gödöllő, Debrecen and Budapest, 22 October; Mosonmagyaróvár, 23 October.

Demands recorded in Szeged immediately became claims made by AHUCS, an organisation having gained a foothold all over the country, and then these claims were adopted by the revolution on 23 October.

On 23 October, protesters were adamant to have their demands announced in the National Radio, therefore they marched to the Radio's headquarters in Brody Sándor street. Here Valéria Benke, then president of the Radio, denied announcement of demands. A fire fight between ÁVH (State Protection Authority) officers and protesters followed. From that night onwards, broadcasting of the National Radio was made from the Parliament building, that is Kossuth square.

After the spark of revolution was born in Szeged, it then flamed out all over Hungary to be quenched in two weeks' time.

Retaliation by the Kádár regime against the founder of AHUCS swung into action in the spring of 1957. Tamás Kiss, one of the founders, was arrested on 29 May, then committed to prison on 1 June. The ensuing investigation lasted for almost a year. The so-called AHUCS-trial, that is the "trial of Tamás Kiss and his associates" began on 6 January, 1958, prosecuted on charges of "initiating or conducting conspiracies to overthrow the democratic order of the state".

Broadcasting was relocated from the Parliament building to Brody Sándor street in April, 1957. During this period, the spirit of the National Radio was again determined by Valéria Benke. Working in various political jobs in chief functions from 1945 on, she actually was a politician of the Communist Party. Working from 1954 as president of the National Radio, she was eventually removed from her position during the 1956 Revolution, and became reappointed to manage the organisation in August, 1957. "The Radio is far more like a closed institute than an open centre of mass communication as it is guarded by armed soldiers and the police from both inside and outside." (Stefka 1996: 407).

As we know from the police report of 2 September, 1957, the investigational subdivision of the Szeged County Police approached Valéria Benke, head of the National Radio, in the autumn of 1957. Due to Benke's being away on holiday, a "Comrade Molnár" provided information to the investigator. The first name of "Comrade Molnár" is unknown to us, it may be one of two journalists working for the Radio at the time: either Mihály Molnár, director, or Tibor Molnár, editor. (See also Tertinszky Edit 1996: 389, Stefka 1996: 407). Molnár informed the inspector that "it was György who attended the AHUCS assembly in Szeged", however, he was unable to say who had instructed or invited Garai to travel to Szeged. Molnár told the investigator that "the magnetic tape simply cannot be acquired, firstly because of the fact that the part of the building where they were stored were hit". Moreover, he also added that György Garai had already "defected" Hungary. It was Molnár who directed him to János Nemes, the other leader of the Radio at the time when the revolution broke out. Nemes worked in the "headquarters of Szabad Nép" (newspaper of communist party) in 1957, yet according to police documents "even *he himself* was unable to tell who had instructed or invited Garai to travel to Szeged".

The tape recording definitely could have provided incontestable evidence for the trial starting in January 1958.

According to penal law in force in Hungary in 1957, "Each person is punishable for a crime if committed as any acts aimed at overthrowing democratic order of the state or the people's republic itself determined in the Constitution of the People's Republic of Hungary; it is also punishable to initiate movements or conspiracies, or provide them substantial financial support." (Criminal Code [BHÖ] 1/1) Moreover, "it is also punishable to actively participate in or promote movements or conspiracies determined in paragraph (1)." (CC 1/2) Those brought to justice for charges in CC 1/1 faced at least ten years' imprisonment, or death sentence, at worst. As for charges determined in CC 1/2, the highest sentence imposed was ten years' imprisonment. (See also Kahler 2005).

During the AHUCS trial, prosecution asked for “the most severe sentence to be imposed” on the defendants. The court at first instance sentenced Tamás Kiss to eight years’ imprisonment, with the verdict reduced in the second instance to five years in 1959. Most probably the perishing (or its not being present) of the sound recording contributed to a lenient court judgement.

The recording made by György Garai of the National Radio at the great assembly of AHUCS kept on 20 October, 1956, was eventually found by Tamás Kiss in the early 90’s. János Molnár mentions the radio recording in a book written on the misdeeds of the ‘counter-revolution’ of 1956 and supported by the communist Kádár regime, titled *Counter-revolution in Hungary* (1967). Here a reference was made (National Radio Archives D. 565 scrolls 1-9). The book was found Tamás Kiss when working under the aegis of the Historical Committee for Making Justice after the end of Communist rule in 1989. He immediately called a friend at the Radio to check whether the recordings mentioned by Molnár were still available.

This is how the records of revolutionary claims were finally revealed. It was only due to the fact that they had been labelled as ‘material destroyed’ that the lives of student revolutionists during the retaliation in 1957 were spared.

Recordings can be listened to at www.mefesz.hu.

*

REFERENCES

- JANCSÁK CSABA (2011): A magyarországi hallgatói mozgalom bölcsője a szegedi MEFESZ [AHUCS from Szeged was the cradle of the Hungarian Student Movement]. In. Jancsák Csaba [szerk.]: *A szegedi szikra*. Szeged: Belvedere Meridionale, 63–87. pp.
- KAHLER FRIGYES (2005): *Jogállam és diktatúra [Rule of law and dictatorship]*. Budapest: Kairosz
- STEFKA ISTVÁN: A Magyar Rádió 1956-tól. Belpolitikai műsorok [The Hungarian Radio from 1956. Programmes about national politics]. In. Kollega Tarsoly István [szerk.]: *Magyarország a XX. században*. III. kötet A Magyar Rádió. Szekszárd: Babits Kiadó 406–411. pp.
- TERTINSZKY EDIT (1996): A Magyar Rádió átmeneti korszaka [The transition period of the Hungarian Radio] (1950–1956). In. Kollega Tarsoly István [szerk.]: *Magyarország a XX. században*. III. kötet A Magyar Rádió. Szekszárd: Babits Kiadó 389-406. pp.

MIKLÓS PÉTER PHD

miklospet@gmail.com

egyetemi adjunktus (SZTE JGYPK), intézményvezető (Emlékpont, Hódmezővásárhely)

A szegedi egyetemről az emigrációig – Putnik Tivadar

— *From the University in Szeged to Emigration – Tivadar Putnik* —

ABSTRACT As a student of the faculty of arts of the university in Szeged, Tivadar Putnik (1929–1998) took part in the foundation of the first revolutionary organization of 1956, the Association of Hungarian University and College Students (AHUCS). What is more, at the general assembly on 16th October, 1956, he was the first to draw up political claims: among others, the demand that the occupying soviet troops should leave the country. As a consequence, in March 1957, he had to flee Hungary with his whole family, so he left for Yugoslavia. As Tivadar Putnik himself put it in 1991: “I took part in the events of the war of independence”. Because of this, the Hungarian state security organizations were collecting data about him until 1973. The sources of the present study are the Budapest Historical Archives of the Hungarian State Security and the documents found in Tivadar Putnik’s legacy.

KEYWORDS Association of Hungarian University and College Students (AHUCS), Szeged, 1956, state security

DOI 10.14232/belv.2017.1.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Miklós Péter (2017): A szegedi egyetemről az emigrációig. Putnik Tivadar. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 68–76. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Az újszentiváni születésű Putnik Tivadar (1929–1998) a szegedi egyetem bölcsészkarának hallgatójaként vett részt az első ötvenhatos forradalmi szervezet, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) megalakulásában. Sőt, a szövetség 1956. október 16-i nagygyűlésén elsőként fogalmazott meg politikai követeléseket: többek között a megszálló szovjet csapatoknak az országból való távozását.¹ Emiatt aztán 1957 márciusában egész családjával együtt menekülnie kellett Magyarországról, s Jugoszláviába távozott.

Putnik Tivadar 1991. október 21-én a budapesti Kárrendezési Hivatalhoz fordult kérelemmel, amelyet az alábbi levéllel adott be. Mivel életének fontos mozzanatait foglalta össze – az ötvenhatos szerepvállalására is kitérve – ezekben a sorokban, az alábbiakban szó szerint idézem.²

Alulírott Putnik Tivadar (jelenleg Jugoszláviában a Teodor személynevet használom a Tivadar helyett) hosszú várakozás után végre remélhetek valami kárpótlást, sajnos az ügyintézés nagyon nehezen ment, mert csak nagyon kevés ügyiratot tudtam beszerezni. Leírom itt: engem, édesapámat – aki mint volt tulajdonos szerepel ezen ügyben –, és két nagyszülőmet a Rákosi-féle időben 1950. június 23-án hajnal előtt sok más sorstársammal (és persze másokat később is) szülőfalumból, Újszentivánról elinternáltak a Szolnok megyei Tiszaszentimrére, ahol súlyos rabszolgasorban sínylődtünk 40 (negyven) hónapig. Hasonlóan az auschwitz-i és más náci táborok foglyaihoz. Onnan való kiszabadulásunk után Szegedre jöttünk és itt húzódtunk meg, én magam például az elinternáláskor kinevezett egyetemi tanársegéd voltam az egyetemen, 1953 novemberétől pedig napszámos, segédmunkás, fűtő és hasonló. 1956-ban visszavettek az egyetemre (csak mint egy hallgatót) és ott azután részt vettem a szabadságharc megmozdulásaiban, amiért azután újból menekülni kellett a halál elől. Édesapámmal, feleségemmel és gyermekeinkkel megszöktünk Jugoszláviába, ahol apám meghalt, én meg még most is élek. Annak reményében, hogy a sok hosszú szenvedés és hányattatás után valami kárpótlást kapok maradok tisztelettel:

Putnik Tivadar

Putnik Tivadar 1929. június 16-án született Újszentivánon. Édesanyja Vuicsity Velinka, édesapja Putnik Radoszláv volt. Apai nagyszülei: Rusz Emília és Putnik Tódor. Putnik Tivadar nagyapja után kapta a keresztnévét, s utóneve – amely görög eredetű, jelentése pedig 'Isten ajándéka' – a hivatalos iratokban Teodor és Tódor alakban is előfordul. A családban Toskó volt a beceneve.

A Putnik család szerb nemzetiségű, ortodox (görögkeleti) vallású újszentiváni nemzetség volt, amely társadalmi rétegét és anyagi viszonyait tekintve a szegényparaszti és a középparaszti réteg határán helyezkedett el. Ez magyarázhatja azt, hogy a családfő, Putnik Radoszláv (1902–1978) 1945-ben a szociális feszültségeket megoldó és a társadalmi igazságtalanságokat fől-számoló programmal kampányoló – valójában azonban a megszálló szovjet érdekeket kiszolgáló és a diktatúrát kiépítő politikát folytató – Magyar Kommunista Pártba lépett be, ugyanakkor öt évvel később már mint „birtokos parasztot” a kuláklistán és az internálandók listáján találjuk a nevét. Putnik Radoszlávnak – akinek két fia volt, Tivadar és három évvel idősebb bátyja, Szever – mintegy tíz kataszteri hold földje volt, amelyet 1950-ben államosítottak.

¹ Lásd bővebben: JANCSÁK CSABA (2016): *Az 1956-os forradalom indítósíkrája a szegedi MEFESZ*. Szeged, 2016, Belvedere Meridionale.

² *Putnik Tivadar levele a kárrendezési hivatalhoz*. Újszentiván, 1991. október 21. Putnik Tivadar hagyatéka. (Az idézett irat másolata a szerző birtokában.)

Putnik Tivadar elemi iskolai tanulmányait vélhetően Újszentivánon végezte (mivel erről dokumentum nem áll rendelkezésre, csak feltételezhető, hogy a szerb ortodox egyház által fenntartott iskolában).

Ezt követően a szegedi Magyar Királyi Állami Baross Gábor Gimnáziumban (ez a mai Szeged Szakképzési Centrum Vedres István Szakgimnáziuma) – amelynek falai között az 1900-as évek elején a nagy költő Babits Mihály tanított, a diák Rákosi Mátyás pedig tanult – folytatott tanulmányokat 1939 szeptembere és 1944 tavasza között.

Putnik Tivadar 1949. november 29-én (49806 szám alatt) beiratkozott a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának orosz nyelv és irodalom szakára. Az 1949/50. tanév első szemeszterében Erdődi Józseftől leíró orosz nyelvtant, Fodor Lajosnéól könnyű orosz olvasmányokat és nyelvgyakorlatokat, Szarka Jánostól orosz beszédgyakorlatokat, Tettamanti Bélától neveléstörténetet, Szalay Istvántól természettudományos alapismereteket tanult. Eredményei jók voltak. „Kitűnő”, „igen szorgalmas” – olvashatjuk a leckekönyvében az értékeléseket.

Az 1949/50. tanév második félévében Erdődi Józsefnél a leíró orosz nyelvtant, az orosz irodalomtörténetet és a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának történetét, Fodor Lajosnéál a nyelvi gyakorlatokat és a Szovjetunió népeinek történetét, Holopcev Vladimírnél a beszédgyakorlatokat és a Szovjetunió földrajzát, Szeghy Endrénél az orosz dalokat, Klemm Antalnál pedig a nyelvtudományi alapokat hallgatta.³

Putnik Tivadar mindössze egy tanévet, két félévet tanulhatott a szegedi egyetemen, 1950. június 23-án ugyanis családjával együtt kitelepítették. Mint „kulákokat” a Szolnok megyei Tiszaszentimrére internálták őket, ahonnan csak 1953-ban térhettek vissza Újszentivánra. Így az egyetemi első évét csak 1953. október 7-én zárta le a bölcsészkar tanulmányi osztálya.

A Putnik család internálására azért került sor, mert politikailag megbízhatatlannak, gazdaságilag pedig veszélyesnek tartották őket. A több száz kilométeres jugoszláv–magyar határsávból ebben az időszakban több ezer embert telepítettek ki. Putnik Tivadarék kitelepítésében szerepet játszott szerb származásuk is (különösen, hogy bátyja, Szever már 1947-ben a délszláv államba költözött), hiszen Jugoszlávia és Magyarország (illetve az egész szovjet befolyás alatt álló közép- és kelet-európai blokk) viszonya 1948-tól – elsősorban a különböző szocializmus-fogalmak és a társadalmi tulajdonról vallott eltérő nézetek miatt – nagyon feszült volt, s az enyhülés csak az 1950-es évek közepén indult meg.

Újszentivánról öt családot, tizenhét főt telepítettek ki 1953 júniusában Tiszaszentimrére, akik közül ketten (a hetvenegy esztendőes idősebb Újvári Mátyás és hatvanöt éves felesége) el is hunytak az internálótáborban.

A kitelepített Putnik Tivadar Tiszaszentimrén 1952. november 2-án megnősült: feleségül vette a szőregi születésű húszéves Vörös Ilonát. (Később három gyermekük született: Velinka, Péter és György.)

A tiszaszentimrei mindennapokat és a kitelepítettek közösségét rajzaiban a kiskundorozsmai Szekeres János örökítette meg, aki Putnik Tivadar portréját is elkészítette.⁴

Putnik lakcíme 1949 novemberétől Szegeden, a Temesvári körút 3. szám alatt, 1955 novemberétől a Szeged, Bécsi körút 24. szám alatt, 1957 januárjától pedig Újszentivánon, a Felszabadulás utca 126. szám alatt volt. 1955. február 25-től 1955. szeptember 30-ig a Szegedi Gumiipari

³ *Putnik Tivadar egyetemi leckekönyve.* Putnik Tivadar hagyatéka. (Az idézett irat másolata a szerző birtokában.)

⁴ Nagy Mária–Saád József (2015): „Péntek volt és 23” *Kitelepítések 1950–1953 között a Csongrád megyei határsávból.* Budapest. 98.

Ktsz-ben hivatalsegédként, 1955. november 24. és 1956. március 22. között a szegedi Siketnémák Állami Tanintézetében fűtőként dolgozott.⁵

Putnik Tivadar 1956. szeptember 3-án ismét beiratkozott a szegedi egyetemre, ezúttal a magyar–orosz szakra. Az 1956/57. tanév első félévében számos tantárgyat vett fel: politikai gazdaságtant Sárközi Istvánnál, magyar nyelvtörténetet, s magyar és finnugor nyelvészetet Velcsov Mártonnénál, magyar irodalomtörténetet és világirodalmat Halász Elődnél, didaktikát Zsedényi Nagy Árpádnál, orosz nyelvet, leíró orosz nyelvtant és tanításmódszertant Benedek Nándornál, orosz beszédgyakorlatokat Deutsch Juditnál, orosz irodalomtörténetet Bálint Istvánnál, ósláv nyelvet Rác Miklósnál, szerb-horvátot Veszeloovszki Dezsőnénél, angolt pedig Rakonczi Jánosnál.

Érdekes, hogy már a forradalom leverése után, a kádári megtorlások idején – s alig egy hónappal a külföldre távozása előtt – 1957. február 10-én beiratkozott az 1956/57. tanév második szemeszterére is a szegedi bölcsészkar hallgató közé, mégpedig – az indexe tanúsága szerint – a magyar–orosz–francia szakra. Ebben a félévben jórészt ugyanazokat a tárgyakat vette fel, mint az előzőben (többségük két féléves volt). Kivételt néhány francia szakos kurzus jelentett: Koltay-Kastner Jenő (francia dráma), Matzkó László (francia leíró nyelvtan) és Henri Grenet (francia beszédgyakorlatok) órái. Putnik Tivadarnak végül ez a féléve is befejezetlen maradt.⁶

A huszonhét éves Putnik Tivadar 1956 októberében szegedi bölcsészhallgató volt. Részt vett a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) szegedi megalapításában, s a szervezet 1956. október 16-i nagygyűlésén – egy héttel a forradalom budapesti kitérése előtt – elsőként fogalmazott meg politikai jellegű követeléseket: így például Nagy Imre politikai szerepének növelését, vagy a megszálló szovjet csapatok távozását.⁷

A MEFESZ 1956. október 16-i létrejöttére – s Putnik Tivadarnak az abban való szerepvállalására – a következőképpen emlékezett Kiss Tamás, a szövetség egykori titkára, aki ötvenhatos szerepvállalásáért három évet töltött börtönben.

„Az auditorium maximumban a katedrán volt egy hosszú asztal, és nem ült mögötte senki. Hogy melyikünknek volt az ötlete, nem tudom, de pillanatok alatt a következőkben állapodtunk meg: én leszek a levezető elnök, megnyitom a gyűlést, Lejtényi Andris pedig ismerteti a diákszövetséggel kapcsolatos elképzeléseinket meg még egy-két követelést. Fölvonultunk az emelvényre. Rajtunk kívül Tóth Imre és még két hallgató. Csend. S akkor mondom, hogy a diákgyűlést megnyitjuk, Lejtényi Andris el fogja mondani, mit akarunk. Ez annyira spontánul jött, hogy egy-két órával korábban meg sem fordult az agyunkban, hogy nagygyűlést tartunk, és nyolcszáz egyetemi hallgató előtt beszélünk. Így hozta a pillanatnyi helyzet. Meghallgatják az Andrist, aki elmondja, hogy mit akarunk, tehát egy diákszervezetet, egy érdekvédelmi szervezetet, ami független a DISZ-től. Mire hangos ováció: »Úgy van, ezt kell csinálni, megcsináljuk!« Valaki megkérdezte, hogy mi lesz ennek a szervezetnek a neve. Diákszövetség. Mire azt mondták, hogy az nem jó, végül abban maradtunk, hogy megalakítjuk a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét, a MEFESZ-t. Hát ez így tetszett. Na hát akkor mit követelünk? Hát, ugye automatikus volt, hogy az orosz nyelv fakultatív oktatását, a honvédelmi oktatás eltörlését, a menzát, a diákotthont, a szociális mit tudom én... Föl lehet sorolni, megvannak az akkori követelések. Egyik is mondott valamit, a másik is mondott valamit. Afféle levezető elnökként megadtam a szót mindenkinek. Egyszer csak föláll egy Putnik Tivadar nevű, nálunk három-négy évvel idősebb

⁵ *Putnik Tivadar személyi igazolványa.* Putnik Tivadar hagyatéka. (Az idézett irat másolata a szerző birtokában.)

⁶ *Putnik Tivadar egyetemi leckekönyve.* Putnik Tivadar hagyatéka. (Az idézett irat másolata a szerző birtokában.)

⁷ Vö. Jancsák Csaba (2016): *Az 1956-os forradalom indítószikrája. A szegedi MEFESZ.* Szeged, Belvedere Meridionale.

egyetemista, akit akkor, 56 őszén vettek vissza az egyetemre, előtte politikai okból rúgták ki a bölcsészkarról, a szerb származása, tehát a jugoszláv kapcsolat miatt. Elkezd mondani: »Ha követelitek ezeket a tanulmányi és szociális dolgokat, akkor követeljük Rákosi megbüntetését, Nagy Imre kormányra kerülését!« – és felsorolt négy, öt, hat politikai követelést. Először döbönt csend lett, majd hurrázás. Akkor megeredtek a nyelvek, egymás szavába vágva – nem győztem a szót megadni – jelentkeztek, és mindenki bedobott valami újabb politikai követelést. Miután Putnik ezeket elmondta, meg még valaki bedobott egy politikai követelést, lecsöndesítettem a résztvevőket, hogy a diákszövetség alakuló ülését befejeztük, ettől kezdve átalakulunk politikai tömeggyűléssé. Visszaültem, és mondtam: »Na, most mondd!« Már nem a diákszövetség alakuló ülése volt, hanem egy laza politikai tömeggyűlés, ahol mindenki azt mond, amit akar, és mi meg nem viseljük a felelősséget, mert hát ez csak egy politikai tömeggyűlés. Nyilván az is oka volt ennek, hogy joghallgatók lévén mi szabályos, törvényes formában képzeltük el az új szervezetet, mint egy egyesületet. Akkor is megvoltak a jogszabályok arra vonatkozólag, hogy elméletileg hogy lehet egy egyesületet megalapítani. Természetesen politikailag sehogy se, de jogilag az alkotmányban a gyülekezési jog benne volt, ebből következőleg lehet szervezetet alakítani, ez még nem törvénsértés, csak be kell tartani a megfelelő szabályokat. Az egyik szabály az volt, hogy a szervezetnek szervezeti szabályzatra van szüksége, tehát bejelentettük, hogy összeállítunk egy szervezetszabályzat-tervezetet, megvitátjuk, és ha elfogadják, akkor már van szabályzata a szervezetnek.»⁸

Horváth Dezső szegedi író, újságíró, a Délmagyarország egykori tárcarovatának népszerű szerzője 1956-ban maga is – magyar-történelem szakos – egyetemi hallgató volt a szegedi bölcsészkaron. Mint Putnik Tivadar egykori csoporttársa az alábbi emlékeit vetette papírra az 1990-es évek végén.

„Putnik Tivadar soha nem jön úgy elő egyetlen visszaemlékezésben se, hogy baki ne ölelné körül. Év elején vették vissza az egyetemre, és nem negyedéves volt. Velünk járt. Magyar-orosz szakos. Összes sérelmét ki akarta beszélni magából. Állítólag valahol Tiszasziget alatt kocsival lépte át a határt, de ma se tudom, ez a hír hogyan juthatott el hozzánk. Jugoszláviába menekült. Őt nem zsuppolták vissza. Családi kötődései voltak odaát, gondolom, nem a hivatalosoknál jelentkezett.

Nem tudom, mi lett vele.

(Most, hogy idáig jutottam, rátaláltam a telefonkönyvben újszentiváni rokonságára. Putnik Emilné – bizonyos Jézó néni – mondta a nagyon idősek sorából, sajnos, meghalt, körülbelül egy hónapja. Különböen tanár lett odaát is, Óbecsén nyugszik, agylágyulás végzett vele. Nem mindig jó mindent tudnunk.)»⁹

A Csongrád megyei rendőri és állambiztonsági szervek 1959-ben elkészítették összefoglaló jelentésüket az ötvenhatos – akkori szóhasználat szerint „ellenforradalmi”, valójában természetesen forradalmi – eseményekről.

Ebben olvasható, hogy Putnik Tivadar „harmadéves bölcsészhallgató, Újszentiván, Felszabadulás útja 12. szám alatt lakott. Nevezett kezdeményezője volt a szegedi MEFESZ alakuló gyűlésén előterjesztett ellenforradalmi követeléseknek. Az ellenforradalom időszakában aktív lázító tevékenységet fejtett ki az egyetemen, bíztatott a szovjetek elleni ellenállásra. Beszélt arról,

⁸ Kiss Tamás (2003): „Pontosan tudtam, mire számíthatok”. Molnár Adrienne interjúja. http://server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id=455&order=2#fnj_4 (A letöltés időpontja: 2017. március 2.)

⁹ Horváth Dezső: *Dani Jani. Algyő, hol vagy?* Szeged. 280.

hogy neki diplomáciai összeköttetései vannak Jugoszláviával. Az ellenforradalom leverése után Jugoszláviába távozott.”¹⁰

Putnik Tivadar egész családjával együtt 1957. március 9-én hagyta el Magyarországot és távozott illegálisan Jugoszláviába. Édesapjával, feleségével és gyermekeivel együtt kocsira pakoltak Újszentivánon és krumplivetés örve alatt megközelítették az államhatárt, majd azt átlépve elhagyták az országot. Jugoszláviában Putnik Tivadar Horgoson, majd Óbecsén telepedett le. Feleségétől az 1960-as évek közepén elvált, aki három gyermekükkel együtt visszaköltözött Magyarországra. Putnik – aki sokáig az újvidéki Fórum Könyvkiadó terjesztőjeként dolgozott – később újránősült, feleségül vette Arankát, akivel haláláig együtt élt. Újszentiváni rokonait, valamint Magyarországon élő gyermekeit a hatvanas évektől kezdve gyakorta látogatta.

Putnik Tivadar megélte a közép- és kelet-európai diktatúrák bukását. Családi vagyonuk elvétele és az őt ért sérelmek miatt a kilencvenes évek elején a magyar államtól százezer forint értékű kárpótlást kapott. 1998. június 4-én hunyt el, hatvankilenc éves korában.

A kommunista Magyarország állambiztonsági szervei 1957 és 1973 között rendszeresen gyűjtöttek információkat Putnik Tivadarról. Ezeket a dokumentumokat jelenleg a budapesti Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzik. Kérésre ott kutatta őket Vincze Gábor történész, az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark történeti kutatója, a hódmezővásárhelyi Emlékpont volt tudományos munkatársa.

Putnik Tivadar ötvenhatos tevékenységével kapcsolatban 1957. május 31-én Bayer Zsuzsanna negyedéves történelem-magyar szakos hallgató kihallgatásáról a Csongrád Megyei Rendőrőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztály ötödik alosztályán Bóka István főhadnagy készített egy feljegyzést, amely szerint Putnik „1.) A bölcsészkaron a MEFESZ nem tevékenykedett aktívan. Október 20-án a kora délutáni órákban kellett volna megalakulnia a szervezetnek az Ady téri Auditórium Maximumban. Ezen a gyűlésen meglehetősen kevesen vettek részt.

a) Az elnökség Varga Márta III. éves orosz-magyar szakos és Koltai Mária I. éves magyar-történelem szakos hallgatóból állt, akiket senki nem jelölt erre a tisztségre.

A gyűlést pár kapkodó mondattal nyitotta meg Varga Márta és felkérte a jelenlevőket, hogy nyilvánítsák [ki] véleményüket. Juhász Antal IV. éves magyar-történelem szakos hallgató szólt hozzá elsőnek, aki kifejtette azt, hogy az egyetemistáknak szüksége van egy érdekvédelmi szervezetre, és úgy érzi, a DISZ ezt nem valósította meg olyan mértékben, mint arra szükség volna.

Ezzel a véleménnyel szállt szembe Bárdos II. éves hallgató, aki felsorolta azt, hogy igenis a DISZ milyen szolgálatot tett az egész ifjúságnak, beleértve az egyetemistákat is.

Az ő nézetét osztotta Szalontay Mihály IV. éves magyar-történelem szakos hallgató, aki a kari DISZ kulturális felelőse volt. A felindulástól alig tudott beszélni. Hivatkozott arra, hogy amit mond, nem azért mondja, mert félti elveszteni [a] funkcióját, hanem meggyőző érvekkel igyekezett bebizonyítani, hogy itt a karon is milyen szép eredményekkel dicsekedhet a DISZ szervezet.

A leghátsó sorokban enyhe morgás hangzott és a felajzott kedélyek nem hajoltak meg a tények előtt.

Kimondottan ellent csak Putnik mondott, aki a Rajk-ügyel kapcsolatban börtönben volt, és tán októberben került az egyetemre II. vagy III. éves hallgatónak.

Akkor évfolyamtársam, Földi Vilmos IV éves történelem-magyar szakos hallgató, a kari DISZ titkár a vezetőség nevében lemondott, »hogy ne gátolja az új érdekvédelmi szervezet kialakulását.«

¹⁰ FEJÉR DÉNES (szerk.) – BÁLINT LÁSZLÓ (jegyz.) (2009): „Monográfia” Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeiről és szereplőiről Csongrád megyében rendőri (állambiztonsági) szemmel. Szeged. 71.

Ha jól emlékszem, Juhászt és Salacz Magdolna III. éves hallgatót választották a vezetésbe, meg tán Putnikot. [...]

Október 20-án este volt az összegyűtemi MEFESZ gyűlés, ahol a bölcsészek közül Putnik nem tudom hány pontból álló javaslattal állt elő, amely többek között ilyesféle követeléseket tartalmazott: minden Magyarországon álló csapat hagyja el az ország területét, Nagy Imrét a kormány élére stb.

Várszegi István III. éves magyar-történelem szakos hallgató ellent mondott neki, és ki-jelentését óriási füttykoncert fogadta. A gyűlés további menetét nem tudom, mert eljöttem.”¹¹

Putnikról Bayer Zsuzsanna még azt mondta, hogy „körülbelül október 25-én volt bent a Zrínyi Diáktotthon II. emeleti társalgójában és ott tartott egy röpgyűlést. Azt mondta a lányoknak, ne utazzanak haza, és nem kell félnie senkinek. Ő most még nem akar nyilatkozni semmiről, de neki Jugoszláviával magas diplomáciai összeköttetései vannak. Azt hallottam erről – mondja Bayer –, hogy a bátyja vagy valamilyen közeli rokona Tito hadseregében tábornok. Állítólag azt is mondta volna magáról, hogy nem tudom én milyen délvidéki vajda családjából származik. Putnik csak január végén vagy február elején disszidálhatott, mert az első vöröskeresztes segély-nél még ott volt és gyermekruhát kért, és még kérdezte azt is, mikor osztják már az élelmiszer csomagokat, mert a gyerekei már nagyon várják”¹²

1957. augusztus 12-én Bóka István főhadnagy tanúként hallgatta ki dr. Árvai Árpád vásár-helyi előadó ügyészt Putnikról. Árvai azt vallotta, hogy ismerte, de személyesen kapcsolatban nem állt vele, csak annyit tud róla, hogy „1956. október 16-án az Ady téri egyetem nagytermében megtartott diákgyűlésen több pontból álló politikai követelést olvasott fel egy gépelt, rózsaszínű papírról, amely az alábbiakat tartalmazta:

1. A szovjet csapatokat vonják ki hazánk területéről.
2. Töröljék el az országhatárokat.
3. Töröljék el az orosz nyelvoktatást.
4. Szüntessék meg a káderezést a gazdasági élet minden területén.
5. Rákosit és Farkast állítsák bíróság elé s nyilvános tárgyaláson vonják felelősségre.
6. Az egyetemeken állítsák vissza az autonómiát.
7. Kossuth-címer legyen az ország címere.
8. Titkos gazdasági szerződéseket hozzák nyilvánosságra.
9. Vizsgálják felül az uránium ércel kapcsolatos gazdasági szerződéseket.

Putnik felszólalása a legszélsőségesebb uszító hangú, nacionalista, sovinizta jellegű volt. A jelenlévők nagy része fel volt háborodva e beszéd hallatára. Feltűnő volt Putnik beszéde azért is, mert ilyen felszólalást senki nem eszközölt.” Kérdésre még azt mondta a tanú, hogy „Putnik MEFESZ vonalon tevékenykedett. Egyebet mondani nem tudok.”¹³

1957. augusztus 16-án Bóka főhadnagy Abrudbányai Iván másodéves joghallgatót hallgatta ki. Ő is azt vallotta, hogy személyesen nem ismerte Putnikot, csak az október 16-i gyűlésen látta először. Az „ellenforradalmi tevékenységéről” annyit tudott mondani, hogy az „1956. október 16-i diákgyűlésen egyike volt az első felszólalóknak. Felszólalását azzal kezdte, hogy őt a Rákosi-rendszer meggyötörte, ártatlanul börtönbe zárták. Ezután beszélt emberek törvénytelen meghurcolásáról.

Majd több pontból álló ellenforradalmi követelést olvasott fel, így például:

¹¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5. O-14967/304. 5–6.

¹² ÁBTL 3.1.5. O-14967/304. 7.

¹³ ÁBTL 3.1.5. O-14967/304. 8–9.

1. káderezés eltörlése,
2. egyetemi autonómiát,
3. gazdasági szerződések nyilvánosságra hozatala,
4. Varsói Szerződésből való kilépés,
5. szovjet csapatokat vonják ki hazánk területéről.

A fentiekén kívül még több pontot felolvasott, de azokra már nem emlékszem vissza. Az egész beszéde izgató, az érzelmekre ható volt. A jelenlévő jobb érzésű és józanabb emberek fel voltak háborodva beszéde hallatára, míg a jelenlévők kisebb része derűtséggel fogadta. Meglátásom szerint Putnik beszéde nagyban befolyásolta a gyűlés hangulatát.”¹⁴

1957. szeptember 18-án Katona József rendőr nyomozó főhadnagy – helyesírási hibáktól hemzsegő, tárgyi pontatlanságoktól és ténybeli tévedésektől sem mentes – környezettanulmányt készített Putnik Tivadarról. Mivel a szöveg korjellemző, s az államszocializmus kori rendőrség politikai nyomozóinak felkészültségi szintjét és műveltségi viszonyait (pontosabban: felkészültségét és műveletlenségét) is bizonyítja, betűhíven – vagyis a hibákkal együtt – közlöm az alábbiakban.

„Apja: Putnik Radoszláv, 55-56. év körüli kulák. 1945-ben MKP tag volt, majd kizárták és 1950-ben mint kulákat kitelepítették Újszentiván községből Ebezd [sic!] községben, 1956-ban a Nagy Imre kormány megalakulásakor visszatért Szentivánra és visszakapott 11 hold földet. Majd 1956. november 2-3-án Tóth Ágoston nevű személy beszédet tartott amejen jelen volt a nevezett személy is, a beszéd így szólt, Nagy Imre kormány visszaadta a kulákoknak a volt ingatlanukat, és az elkobzott vagyonukat.

Ekkor Putnik Radoszláv elment a T.Sz. ben és követelte vissza a lovait, teheneit, valamint az összes ingóságát, amit annak idején a T.Sz. kapott meg, nevezett megfenyegette az elnököt, hogy lesz még rá idő, amikor elszámol a T.Sz. el, amiért az ő szerszámját használták.

Nevezett 56. novemberében felkereste Rekeczki Károlynét községi Párttitkárt és aztmondotta, hogy nem lenne jobb ha segítségére lenne nekünk, hiszen még hasznát vehet[n]é majd ha vége lesz a szabadságharcnak. 1957. március 9-én diszidáltak.

Anyja. Vuicity Velinka kb. 50. év körüli, 1940-be meghalt.

Testvérjei. Putnik Szever. 1926. Újszentiván, anyja Vuicity Velinka, munkás származású, iskolai végzettsége gimnázium. nő, foglalkozása, jugoszláviában ismeretlen gyárban művezető. Felesége és családja adatszolgáltatóink előtt ismeretlenek.

Nevezett személy 1943-ban internálva lett Németországban, mint Szláv nemzetiségű. majd 1944-ben tért haza, iskoláit Újszentivánon kezdte, majd a gimnáziumot pedig Szegedében [sic!] végezte el, közepes eredménnyel. Szüleivel levelezési kapcsolatot tartotak fen mind addig amíg szülei és testvére feleségstül nem diszidáltak.

Putnik Tivadar feleségét az adatszolgáltatóink nem ismerik.

Putnik Tivadar általános iskoláit, újszent ivánon kezdte iskolai eredménye közepes, majd 1942-43-ban Szegedre ment a Baros gimnáziumban tanult, itt mint jelestanuló végzett, gimnázium után leérettségizett, ugyancsak Szegedében, gimnáziumi érettségi után felvételt nyert a Szegedi tudományi egyetem bölcsész tagozatára. Itt tanult teljesen az ellenforradalom kitöréséig, majd 1956. novemberében feleségével együtt haza tért szüleihez Újszentivánra, ahonnét 57. március 9-én diszidáltak családotól.

Nevezett személy a MEFESZ-nek tagja volt, és a szervezésben aktívan kivette a részét, 56. novemberében Újszentivánra hazatérve, fegyverrel a kezében lázítani kezdte a kulákságot

¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14967/304. 10-11.

valamint a fiatalságot. Utána Szegedre igen ritkán rábbe [sic! – vagyis járt be] busszal, ebben az esetben felkereste volt házi asszonyát, névszerint Dr. Jung Sándornét, és nevezettel közölte, hogy édesapja kint van Jugoszláviában Szever nevű testvérénél, aki 1947-ben diszidált.

1957. márciusában megjelent egy újságcikk amely foglalkozott Putnik Tivadar ellenforradalmi tevékenységével, mejet Szegeden végzett. Majd ezen a napon déli órákban megjelent náluk Faragó nevű elvtárs, aki állítólag a Szegedi városi Pártbizottságon dolgozik és közölte velük, hogy vigyázzanak, mert a rendőrség keresi őket. Nevezett személyek a délutáni órákban kocsirapakoltak krumplit, hogy kimennek elvetni, közben egész családotól jugóba diszidáltak. [...]

Nevezett személy pártunkívüli volt, a DISZ-nek volt a tagja, a DISZ-en belül semmiféle tevékenységet nem fejtett ki, a vezetőségben nem volt beválasztva, társadalmi munkát igen ritkán végzett.

Külföldön nem járt, de külföldel a kapcsolatot fenttartotta, mivel a bátya 1947-ben jugóban diszidált, így igen sűrűn kaptak tőle levelet.

jelleme. egy szélhámos magatartású személy aki szeret nagyozolni, főleg ojasmit állítani, amik nem is történtek meg, ezenkeresztül akarja magát nagyfiúvá tenni.

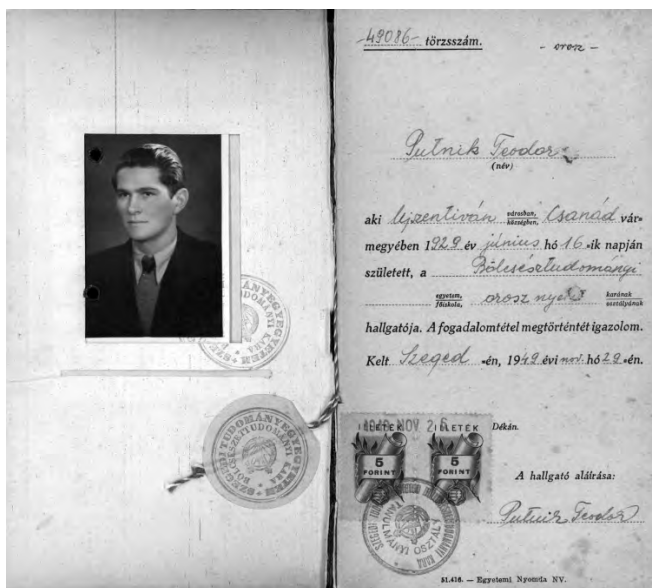
Barátai előttünk ismeretlenek.”¹⁵

Egy 1964. július 14-én, a szegedi III/III alosztályon készített jelentés szerint Putnik „jelenleg is Jugoszláviában tartózkodik, Horgos községben, ahol a vasútállomás kocsmahelyiségében mint italmérő dolgozik. Ezt a körülményt a délszlávok elmondása alapján tudják, akik rokonlátogatók céljából átjárnak Jugoszláviába, és a horgosi vasútállomás kocsmájában találkoztak Putnik Tivadarral.”¹⁶

*

1. ÁBRA ❖ Putnik Tivadar, a szegedi egyetemista

2. ÁBRA ❖ Putnik Tivadar leckekönyve

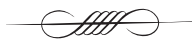
¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14967/304. 12-13.

¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14967/304. 16.

BENCSIK PÉTER PHD

bencsik@hist.u-szeged.hu
adjunktus (SZTE BTK)

Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban, illetve a CSKP reakciói a magyar forradalomra¹

— *Czechoslovakia and Hungary in 1956. Reactions of the CPCz
to the Hungarian Revolution* —

ABSTRACT Besides Hungary, Poland was also deeply shaken in 1956. The stalinist regimes were changed in both countries either by reforms or by revolution. Given that the self-management system had been built for years in Yugoslavia by then, a large reform area would have been created if Czechoslovakia joined these reforms and changes. My study aims at examining two topics. First, what were the reasons for the internal hardening of the Czechoslovak regime in the summer of '56 and how the year of 1956 became (as the French historian Muriel Blaive insisted in her book) a „missed opportunity” in Czechoslovakia. Although in the spring of 1956 social movements (of students and writers etc.) were as active in Czechoslovakia as in the two mentioned neighbouring countries, leaders of the Communist Party of Czechoslovakia (CPCz) were able to put these movements to an end. Secondly, I investigate the reactions of the Czechoslovak (and Slovak) party leadership and the state security to the Hungarian revolution in 1956. How the outbreak of the revolution was evaluated in Prague (and in Bratislava), what forces were mobilized to prevent spreading of the revolution to Czechoslovak territory and finally, to help the Hungarian stalinist forces and János Kádár's Hungarian Socialist Workers' Party (HSWP). These two topics are closely intertwined because the halting of the Czechoslovak thaw helped the CPCz's actions against the Hungarian revolution as well. It is also worth to say a few words about the reactions of the Czech and Slovak society, including the large Hungarian minority to these events.

KEYWORDS 1956, social movements, reform, revolution, Hungary, Czechoslovakia, international relations, state security, military, communist parties, CPCz, HSWP, Antonín Novotný, János Kádár

DOI 10.14232/belv.2017.1.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Bencsik Péter (2017): Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban, illetve a CSKP reakciói a magyar forradalomra. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 77–92. pp
ISSN 1419-0222 (print)
ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

¹ Kutatásainkat az OTKA / NKFIH 115988 sz. kutatási pályázata támogatta. A levéltári kutatást Mitrovits Miklóssal (MTA BTK TTI) közösen végeztem, együtt szerkesztjük a megjelenés előtt álló kötetet is.

1956-ban Magyarország mellett Lengyelországban is jelentős megrázkódtatásra került sor. Mindkét országban a sztálinista rendszer mélyreható változására került sor, reformokkal és / vagy forradalmi úton. Mivel Jugoszláviában ekkor már évek óta folyt az öngazgatási rendszer kiépítése, egy összefüggő reformer övezet jöhetett volna létre, amennyiben Csehszlovákiában is hasonló változásokra került volna sor. Tanulmányomban két témakör vizsgálatára vállalkozom: Elsőként arra, hogy milyen okai voltak a csehszlovák rendszer belső megmerevedésének és miként vált 1956 (Muriel Blaive szavaival élve) elszalasztott lehetőséggé² Csehszlovákiában. Másodszor azt vizsgálom, hogyan reagált a csehszlovák pártvezetés és állambiztonság a magyar eseményekre: hogyan értékelték Prágában (és Pozsonyban) a forradalom kitörését, milyen eszközöket és erőket mozgósítottak a forradalom átterjedésének megakadályozására, valamint a magyar sztálinista erők megsegítésére. A két témakör szorosan össze is függ egymással, hiszen a csehszlovák olvadás megállítása preventív intézkedésként elősegítette a forradalom hatásai ellen való fellépést is. Ezzel együtt érdemes kitekinteni arra is, milyen volt a cseh és szlovák társadalom, s benne a felvidéki magyarság reakciója az eseményekre.

Jelenleg folyó kutatásaink célja, hogy levéltári és egyéb primer források feltárásával és magyarra fordításával átfogó képet adjunk a magyar forradalom csehszlovákiai fogadtatásáról. Kutatásokat végeztünk a cseh Nemzeti Levéltár (Národní archiv), a Szlovák Nemzeti Levéltár (Slovenský národný archiv) a cseh Állambiztonsági Szolgálatok Levéltára (Archiv bezpečnostních složek), a prágai Katonai Levéltár (Vojenský historický archiv) és a cseh Külügyminisztériumi Levéltár (Archiv Ministerstva zahraničních věcí) különböző fondjaiban, illetve a Fórum Kisebbségkutató Intézetben is. A feltárt dokumentumok magyar fordításban, lábjegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal kiegészítve várhatóan 2017 nyarán önálló kötetben is megjelennek.

Az olvadás második szakasza: az SZKP XX. kongresszusának hatásai

A sztálinista rendszer fellazulása, az olvadás néhány hónappal Sztálin halála után megindult Magyarországon és Csehszlovákiában is. Mindkét országban meghirdették az új szakasz (*nový kurs*) politikáját, amelynek során politikai ellentét, két „vonal” alakult ki. Igaz, e téren a különbség Magyarországon jóval nagyobb volt (Nagy Imre és Rákosi Mátyás között), mint Csehszlovákiában Antonín Zápotocký köztársasági elnök és Antonín Novotný első titkár között. Az új szakasz időtartama is jóval rövidebb volt a prágai vezetésben, mint Budapesten: Novotný hamar megszilárdította hatalmát. Kezére játszott az a tény is, hogy Gottwald halálával „új” emberként került a párt élére, míg Rákosival Magyarországon személyi folytonosság volt. Paradox módon azonban épp hazánkban rendült meg a jobban a diktatúra. Míg Csehszlovákiában az új szakasz rövid közjáték volt és a sztálinista rendszer gyorsan helyreállt, addig Magyarországon 1954 végéig „kettős hatalom” alakult ki, majd 1955 elejétől, Nagy Imre félreállítása után is inkább csak a restauráció szándékáról beszélhetünk, mint a megvalósulásáról. Míg Csehszlovákiában az olvadást fagyás követte (a koncepciók perек is folytatódtak), addig hazánkban egy meglehetősen elbizonytalanodott vezetés került vissza az ország élére, amely még a politikai elitet és a fennálló helyzetet nyíltan bíráló erőkkel szemben is csak gyenge retorziókkal mert élni: az írók és művészek memorandumának aláíróit legfeljebb a pártból való kizárással és munkahelyi elbocsátással sújtották.³

² BLAIVE 2001.

³ Az olvadás első szakaszáról a két országban lásd RAINER 1996. 509–540.; RAINER 1999. 9–140.; KAPLAN 2005. 63–240.; MITROVITS 2014. 91–111.

Az SZKP 1956 februárjában ülésező XX. kongresszusa tehát meglehetősen eltérő helyzetben találta Magyarországot és északi szomszédját. Hatása, következményei mégis meglehetősen hasonlóak voltak Budapesten és Prágában. Hruscsov „titkos” beszéde széles körben ismertté vált, zavart keltett mindkét pártban, valamint vitákat gerjesztett a párt egyszerű tagjai között és a társadalom egészében egyaránt. Fokozódott a zömmel fiatalabb értelmiségiek aktivitása. Budapesten megélénkült a Petőfi Kör működése, Prágában a tavasz folyamán több egyetemi gyűlésre került sor, májusban megtartották az 1949 óta betiltott diákmajálist. Aktivizálódtak az írók, költők, akik az Írószövetségben és annak legalisan működő lapjában, az *Irodalmi Újságban* és cseh megfelelőjében, a *Literární novinyben* egyre kritikusabb hangot ütöttek meg. A követelések között szerepelt a rehabilitáció megkezdése, illetve folytatása, reformok megindítása, a sajtó szabadságának kérdése és a vezetés megújítása egyaránt. Novotny és Rákosi egyaránt számos kritikában részesült, a párt vezetésének zárt üléseitől kezdve a nyilvánosság előtt zajló vitáig. A CSKP, azaz Csehszlovákia Kommunista Pártja tagjai sürgették egy rendkívüli pártkongresszus összehívását is, amelyen a párt tisztázta volna politikai céljait, programját. Az erjedés mintha még gyorsabb is lett volna Csehszlovákiában; a pártkongresszus sürgetése mellett erre utalt az Írószövetség kongresszusa is, amely már áprilisban komoly bírálatokat fogalmazott meg a kulturális és (közvetve) a politikai vezetés ellen.⁴ Az írók kongresszusára később (augusztus folyamán) hazánkban is sor került.

1956 nyaratól kezdve az addig párhuzamosan zajló események helyett eltérő irányú fejlődés vette kezdetét a két országban. A Novotny-féle vezetés ismét meg tudta szilárdítani helyzetét, míg Rákosi megbukott. Június első felében összeült a CSKP országos konferenciája (tehát rendkívüli kongresszus helyett csupán egy átlagos, Csehszlovákiában gyakran megrendezett országos pártértekezletre került sor). Novotny persze nem bízta a véletlenre az események alakulását. Már májusban bejelentette, hogy az SZKP XX. kongresszusáról folyó viták véget értek. A pártkonferencia küldötteit gondosan választották ki, a reformer jelölteket visszaléptették, vagy zsarolással, fenyegetéssel a vezetés mögé sorakoztatták fel őket. Nem meglepő ezek után, hogy az értekezleten jelentős vitákra nem került sor. Az első titkár beszédében kiemelte az osztályharc fontosságát, a különféle „kártevők” (imperialista kémek és ügynökök, hazai diverzánsok, kulákok stb.) veszélyes aktivitását, akik ellen a biztonsági szervek további fellépésére szükség van. Kijelentette, hogy a Politikai Bizottság már a CSKP X. kongresszusa (1954 júniusa) után megkezdte a korábbi politikai perek felülvizsgálatát. A perekért való felelősséget részben a perek során kivégzett Rudolf Slánskýra, részben pedig Gottwald vejére, Alexej Čepičkára háritotta.⁵ Ezzel szemben Magyarországon Rákosi júliusi bukása után a reformok felgyorsultak. Az első titkárrá megválasztott Gerő Ernő meghirdette a „tisztá lap” politikáját, amely sok tekintetben a korábbi „új szakasz” programjának felújítása volt, egyes pontokon még annál is radikálisabb változásokkal. Más kérdés, hogy mivel Gerő épp annyira felelős volt az ötvenes évek torzulásaiért, mint Rákosi, az általa meghirdetett reformok nem keltettek túl nagy figyelmet és főleg nem kaptak társadalmi támogatást.⁶

A csehszlovák erjedés másodszori megállításának természetesen számos mélyebb oka volt. Szemben a magyar esettel nem bomlott meg a párt egysége, nem volt hiteles alternatív vezető sem a pártban. Zápotocký sem volt ilyen, hiába fűződött az ő nevéhez 1953-ban az új szakasz.

⁴ A csehszlovák 1956 tavaszi eseményekről lásd PERNES 2000. 595–609., PERNES 2009. 517–519.; BLAIVE 2001. 52–97.; KAPLAN 2005. 364–421.; BERKES 2007. 107–110.

⁵ BENCSIK 2016. 292–295. A csehszlovák rezsím megszilárdulásáról 1956 nyarán lásd: PERNES 2000. 609–614., PERNES 2009. 523–524.; KAPLAN 2005. 421–430.

⁶ Bővebben lásd BENCSIK 2009a.; BENCSIK 2009b.

Valójában a XX. kongresszus nem is okozott valódi megrázkódtatást; a csehszlovák sztálinizmus valódi válsága már 1953-ban lezajlott. Ekkor a lakossági elégedetlenség számos cseh városban tüntetéseket, megmozdulásokat eredményezett, amelyek közül a plzeňi munkásfelkelés volt a legerőteljesebb. Ezután viszont erős jóléti intézkedésekre került sor, amelyek jelentősen növelték az életszínvonalat és csökkentették a társadalmon belüli feszültségeket. Fontos volt az is, hogy Gottwald halála után látszólag új vezetés került az ország élére 1953-ban. Bár Zápotocký 1948-tól a kormány élén állt, Novotný pedig a prágai pártbizottság első titkára volt, mégis új embereknek számítottak. Az okok között meg kell említeni az ún. München-szindrómát is. 1938-ban a müncheni négyhatalmi (német, olasz, brit, francia) konferencia döntése a Szudétavidék elcsatolásáról olyan sokkot okozott a cseh (és kisebb mértékben a szlovák) társadalom számára, mint Trianon Magyarországon. A nyugati hatalmak diktátuma Nyugat-ellenességet és a Szovjetunió felé fordulást eredményezett. 1943-ban a csehszlovák (emigráns) kormány volt az első a később népi demokratikusnak nevezett országok közül, amely barátsági szerződést kötött a szovjetekkel – nem csak a háború tartamára, hanem húsz évre. Magyarországgal ellentétben azért sem volt szovjetellenes hangulat az országban, mert a Vörös Hadsereg valóban felszabadítóként érkezett, majd néhány hónappal a háború után ki is vonták Csehszlovákiából. Megszálló csapatok tehát nem voltak. A második világháború után a cseh és szlovák nacionalizmus erőteljesen fellángolt. A kisebbségek elleni fellépés igen hevesse vált. A németeket teljesen kitelepítették, s csak a (nyugati) nagyhatalmak ellenállásán múlott, hogy nem ez lett a sorsa a szintén üldözött magyarságnak. A kisebbségekkel szembeni fellépést a szovjetek támogatták leginkább; ez tovább erősítette Prága lekötölezettségét Moszkva mellett. Csak a szovjetektől remélhették, hogy megvédi őket a német revanstól (Németország kettészakadása után is élt a félelem, hogy az NSZK bosszút akar állni a kitelepítések miatt, s esetleg területi követelése is vannak).⁷ Ugyancsak élt a félelem a lengyel és magyar területi követelésektől (előbbieket az egykori tescheni hercegség cseh területen maradt részét, utóbbiak Szlovákia déli peremét követelheték volna vissza). Ugyancsak a (cseh) nacionalizmus erősödése okozta, hogy továbbra is rendezetlen maradt a cseh–szlovák viszony. Az önálló Szlovákia idején megerősödött a szlovák nemzeti érzés. A cseh pártok viszont továbbra is egy centralizált Csehszlovákiát akartak megteremteni 1945-ben. Eleinte a CSKP ugyan hajlott egy szlovák (fél)autonómia megadására, de amikor 1946-ban a választásokon a kommunisták Szlovákiában alulmaradtak, a cseh kommunistákban is felülkerekedett a központosítás igénye. Így minden reform és olvadás azzal a veszéllyel is járt, hogy a szlovák autonómia – sőt, szeparatizmus – kérdése ismét felmerülhet. Novotný különösen erős fenntartásokkal élt a szlovákokkal szemben, noha épp 1956 nyarán fogadott el a nemzetgyűlés egy alkotmánytörvényt, ami kibővítette a szlovák nemzeti szervek jogköreit. Végül, a szovjetellenesség szinte teljes hiánya és a Nyugatban való müncheni csalódás okozta azt is, hogy Csehszlovákiában volt a világon legmagasabb a párttagok aránya a lakosságon belül. Ez 1956 őszén, már a magyar forradalom kítőrése után játszott szerepet: a meggyilkolt, meglincselt ávosokról készült képek félelemmel töltötték el a csehszlovák kommunistákat, akik így a Novotný-rendszer védelmezőivé váltak.⁸

⁷ Valójában a Szudétavidék újbóli megszerzése sosem volt a nyugatnémet diplomácia, sőt még a kitelepített németek szervezeteinek célkitűzései között sem. Erről lásd AHONEN 2011. 32., 35. és 47.

⁸ A fent tárgyalt okok legalaposabb összefoglalását lásd BLAIVE 2001. 230–308. A francia szerző nézeteit érdemes összevetni azonban a kötet utószavával is, lásd PERNES 2001. 459–481. Az egész kötetet, illetve Blaive és Pernes nézeteit magyarul elemzi: Berkes 2007. A vitát cseh szempontból, de magyarul összefoglalja még TŰMA 2007. 80–82.; nyugati szemmel pedig: RUPNIK 1996. – A cseh nacionalizmus szerepéről lásd még: HEIMANN 2009. A cseh–szlovák viszonyról 1956-ban: RYCHLÍK 2012. 417–425.

Csehszlovákia és a magyar forradalom

Csehszlovákia pártállami vezetése különböző csatornákon tájékozódhatott a többi szocialista (népi demokratikus) országban zajló eseményekről. Így volt ez Magyarország esetében és 1956-ban is. A Magyar Távirati Iroda híreinél sokkal fontosabbak voltak a párt- és kormányközi információcserék, a csehszlovák diplomáciai testület (sőt, a Budapesten működő csehszlovák belügyi szervek⁹) munkatársai által küldött jelentések, illetve a cseh és szlovák sajtó helyszíni tudósításai. A forradalom napjai alatt a Magyar Dolgozók Pártja (majd az újonnan alakult Magyar Szocialista Munkáspárt) erejét a belső válság kötötte le, így november közepéig érdemben nem jutott idő és energia a testvérpártok közvetlen tájékoztatására. A második szovjet intervenció után a párt- és kormányközi információáramlás helyreállt. November 15-én csehszlovák párt- és kormánydelegáció utazott Budapestre. Október végén és november elején azonban a legfontosabb információforrás a budapesti csehszlovák nagykövetség és a Budapestre delegált újságírók voltak. A csehszlovák nagykövet posztján ekkor a szlovákiai magyar kommunista, Major István állt. Major már a két világháború között kommunista képviselő volt a prágai Nemzetgyűlésben, politikai megbízhatósága megkérdőjelezhetetlen volt. Nagy számban készült 1956-os jelentései ma is megtalálhatók a prágai külügyi levéltárban.¹⁰ A csehszlovák tudósítók közül a legfontosabb valószínűleg Zdeněk Hoření cseh újságíró volt, aki 1983–89 között a *Rudé právo*, a CSKP lapja főszerkesztőjévé is vált. Még novemberben is nagy mértékben támaszkodtak jelentéseire a CSKP KB Politikai Irodája (a Politikai Bizottságnak megfelelő szerv, csehül *Politické byro* – a továbbiakban PB-ként rövidítem) tagjai.¹¹ Ugyanilyen adatgyűjtést végeztek 1956. csehszlovákiai visszhangjáról a magyar külképviseletek munkatársai Prágában és Pozsonyban. Ennek iratanyaga azonban alig képződött, vagy pedig nagyrészt megsemmisült.¹²

A CSKP az MDP első reakcióihoz hasonló módon fogadta a forradalom hírért. Novotný már október 24-én Moszkvában tárgyalt. Az utazás oka még nem a magyar forradalom kirobbanása volt, hanem a lengyel válság tanulságainak megbeszélése. Gerőt is meghívták, de ő hosszú jugoszláviai útja és a növekvő feszültség miatt lemondta az utat. Hruscsov ellenforradalomnak tekintette az eseményeket. Magyarázata szerint: „Nem véletlen, hogy zavargásokra Magyarországon és Lengyelországban, nem pedig Csehszlovákiában került sor. Ennek az a magyarázata, hogy Csehszlovákiában összehasonlíthatatlanul magasabb az életszínvonal.”¹³ A CSKP első titkára 26-án önkéntes katonai egységek bevetését is felajánlotta Hruscsovnak, aki ezt elutasította.

A csehszlovák sajtó először 25-én tudósított a magyar forradalom eseményeiről, „Komoly események Magyarországon” címmel. Ugyanakkor már 24-én megjelent a *Rudé právo* címlapján egy állásfoglalás a magyar felkelés kapcsán. 25-én az események ismertetése mellett már jóval határozottabb állásfoglalást lehetett olvasni: „A különféle burzsoá elemek, nacionalisták,

⁹ Žáček 2016.

¹⁰ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (a továbbiakban AMZV), TO-T (Teritoriální odbory – tajné) 1955–1959 Maďarsko, karton 1, obal 6. Události v Maďarsku. A csehszlovák külképviselet negyedéves összefoglaló jelentéseket is készített, így 1956. utolsó negyedéről is, lásd AMZV, TO-T 1955–1959 Maďarsko, karton 7, obal 1. A nagykövetség politikai jelentéseit lásd még AMZV, PZ (Politické zprávy) Budapest 1956.

¹¹ Národní archiv [a továbbiakban: NA], fond 1261/0/11 (Politické Byro ÚV KSČ 1954–1962), svazek [csomó, a továbbiakban: sv.] 122, archivní jednotka [őrzési egység, a továbbiakban: aj.] 155 (1956. november 19.), napirendi pont száma: [a továbbiakban: bod] 22.

¹² A fennmaradt sóvány, illetve az események után néhány hónappal készült iratanyagot elemzi: POPÉLY 2014. 206–208.

¹³ A moszkvai tárgyalásról készült csehszlovák feljegyzést magyarul közli: Hajdu 1992. Az eredeti dokumentumot lásd: NA, fond 1261/0/44 (Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného - II. část), kartón [doboz, a továbbiakban: kr.] 192, inv. č. [leltári szám] 455.

a dolgozó nép és a szocializmus nyílt és álcázott ellenségei mint patkányok bújtak elő ott földalatti üregeikből. Megkísérelték, hogy nyílt ellenforradalmi puccsot hajtsanak végre és véres összetűzéseket okoztak. Megkísérelték a lehetetlent – a történelem kerekének visszaforgatását és végül az országnak újra kapitalista járomba való hajtását.”¹⁴ Ez az álláspont változatlanul fennmaradt a forradalom teljes tartalma, majd a kádári hatalomátvétel időszakában egyaránt. A hivatalos csehszlovák értékelés – szemben a magyarral – egy pillanatra sem ingott meg és mindvégig ellenforradalomról, sőt hamarosan sovinszta, fasiszta elemekről, a régi úri reakció hatalmi törekvéseiről beszélt.

A CSKP PB-t már október 24-én délután 2 órakor összehívták a magyar események meg tárgyalására, annak ellenére, hogy Novotný első titkár Moszkvában tartózkodott. Hiányzott azonban Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) első titkára, Karol Bacílek is, aki a pozsonyi pártvezetés egyidejű ülésén elnökölt. A prágai ülésen elsőként Rudolf Barák belügyminiszter számolt be a magyar eseményekről és a Szlovákiában bevezetett intézkedésekről. Ezután a PB tudomásul vette Jiří Hendrych beszámolóját a Titkárság azon intézkedéseiről, amellyel informálták a párt tagjait és a sajtót a magyar eseményekkel kapcsolatban. Az ülés másik napirendi pontjában határozatot hozott, hogy elhalasztja a kormány küldöttségének kínai útját (feltehetően összefüggésben a magyar forradalommal).¹⁵ Másnap, 25-én a PB ülésén Novotný, aki már haza is érkezett, beszámolt a testületnek moszkvai útjáról. Barák belügyminiszter felhatalmazást kapott a magyar–csehszlovák határon végrehajtandó „szükséges intézkedések” megtételére.¹⁶ Október 26-án a PB meghallgatta Novotný és Barák szóbeli beszámolóját a magyar helyzetről, ezt követően pedig határozott a belügyi erők készültségének 100%-osra való emeléséről (28-ától kezdve). Szükség esetén a Népi Milícia mozgósítása is elrendelhető volt a döntés értelmében.¹⁷ 29-én a CSKP PB levelet fogalmazott meg az MDP KV, illetve a magyar kormány számára. Mindkét levél reményét fejezte ki, hogy a fegyveres harc és a véröntás a magyar kormány 28-i nyilatkozata nyomán véget ér, s a népi demokrácia elleni támadást sikerül végleg visszaverni. Bár egyik levél sem használta az ellenforradalom szót, de a felkelőket ellenségeknek minősítette.¹⁸ A forradalom napjai alatt a magyar helyzetről szóló legfontosabb PB-ülés november 2-án este zajlott le, miután Novotný és Viliam Široký miniszterelnök hazaérkezett Bukarestből, ahol aznap tárgyaltak Hruscsovval. A két csehszlovák vezető a román fővárosban hozzájárult a szovjet intervencióhoz és másodszor is katonai segítséget ajánlott Hruscsovnak.¹⁹ A két vezető beszámolója után a PB határozatban rögzítette egyetértését azzal, hogy „minden szükséges intézkedést hajtsanak végre a népi demokratikus rendszer fenntartása érdekében Magyarországon” és „szükség esetén ezzel nem csak egyetértenek, hanem aktívan részt is vesznek abban”. Az ellenforradalom erősödése miatt felhatalmazták a honvédelmi és a belügyminisztert, hogy készítsék fel a fegyveres erőket a csehszlovák határok megvédésére. Megbízták Zápotocký köztársasági elnököt, hogy november 3-án a rádióban beszéljen a magyar (és az egyiptomi) helyzetről.²⁰

¹⁴ Pěvně cestou socialismu. *Rudé právo* 1956. október 24. 1.; Vážné události v Maďarsku. *Rudé právo* 1956. október 25. 1.; *Rozhodně a s jistotou*. Uo. 1–4. Magyarul: Szilárdan a szocializmus útján. *Új Szó* 1956. október 25. 1. (a cikk a *Rudé právo* előző napi írását néhány ponton kiegészítve jelent meg); Komoly események Magyarországon. *Új Szó* 1956. október 25. 3. illetve: Határozottan és biztosan. *Új Szó* 1956. október 26. 1–2.

¹⁵ NA, fond 1261/0/11, sv. 120, aj. 147. (1956. október 24.) Magyarul megjelent: BÉKÉS 2006. 299–301.

¹⁶ NA, fond 1261/0/11, sv. 120, aj. 150. (1956. október 25.), bod 1.

¹⁷ NA, fond 1261/0/11, sv. 119, aj. 146. (1956. október 26.), bod 4.

¹⁸ NA, fond 1261/0/11, sv. 120, aj. 147. (1956. október 29.), bod 22. A levelet címlapján közölte a *Rudé právo* és az *Új Szó* 1956. október 30-i száma is. (Előbbiben a magyar Hazafias Népfrontnak szóló levél is megjelent.)

¹⁹ JANEK 2007. 192.

²⁰ NA, fond 1261/0/11, sv. 120, aj. 151. (1956. november 2.), bod 1. Magyarul közli: Békés 2006. 301–302.

A csehszlovák sajtó és a CSKP a Nagy Imre-kormány intézkedéseit október 30-tól kezdte el bírálni. A többpártrendszer engedélyezését és a kormány koalíciós alapra helyezését egyöntetűen bírálták, ekkortól erősödött fel az a tendencia, hogy (ellenforradalmárok és banditák helyett) már egyértelműen horthysták és fasiszták jelenlétéről, szerveződéséről és Magyarországra való hazautazásáról tudósítottak. Zápotocký beszéde is ebben a szellemben hangzott el november 3-án; ebben az államfő természetesen már élesen elítélte a Nagy-kormány újabb bejelentését is (a semlegességről és a Varsói Szerződésből való kilépésről). Hruscovnak az életszínvonalra való október 24-i utalásával összhangban Zápotocký hangsúlyozta, hogy az ország gazdasági alapja szilárd, jellemzői közé tartozik az „életszínvonal megjavítása”, az ellátás garantált volta és az árleszállítások is. Ilyen körülmények között a politikai rendszer is szilárd marad – sugallta.²¹

A CSKP PB ezt követően december közepéig minden hétfőn tárgyalt a magyar eseményekről. Ezek már inkább a Magyarországnak nyújtott segítségről szóltak, így később fogom tárgyalni őket. Politikai szempontból fontos volt azonban még a CSKP KB ülése, amely december 5–6-án szintén megtárgyalta a magyar eseményeket. Az ülés fő előadója Novotný volt, aki *A jelenlegi nemzetközi helyzet és a pártunk munkájára vonatkozó következtetések* címmel tartott referátumot. Huszonhat további felszólaló után a KB elfogadta határozatát, amely ellenforradalmi puccskísérletnek nevezte a magyar eseményeket: „Ezt a puccskísérletet a szervezett magyar ellenforradalmi erők felforgató tevékenységükkel már régen előkészítették a tőkés országok általános segítségével, szoros kapcsolatban a kapitalista országok kémszolgálateival. A reakció az ellenforradalmi puccs kirobbantása érdekében visszaélt a magyar lakosság széles rétegeinek jogos elégedetlenségével, amelyet a Magyar Dolgozók Pártja volt vezetőségének és a magyar kormánynak tevékenységében felmerült komoly hibák okoztak.”²² Ezzel a CSKP KB lényegében ugyanarra az álláspontra helyezkedett, mint vele egyidejűleg az MSZMP IKB (december 2–5. közötti ülésén); a Kádárék által megállapított négy ok közül azonban a csehszlovák szövegből hiányzik a Nagy Imre-kör tevékenységére való utalás. A hasonlóságok nyilván nem véletlenek: a két párt közötti egyeztetés vagy akár szovjet nyomás is állhat mögöttük. Feltűnő ugyanakkor, hogy a CSKP mennyivel nyilvánosabban működött az MDP-nél, illetve az MSZMP-nél. A magyar gyakorlattal szemben a KB ülés felszólalásait (sokszor teljes szöveggel) a napilapok is közzölték.²³

Szlovákia Kommunista Pártja külön is tárgyalt a magyar eseményekről. Bár a SZLKP a CSKP alárendeltségébe tartozott, önálló szervei voltak, melyek gyakran üléseztek is. A magyar forradalom Csehszlovákián belül érthető okokból Szlovákiát érintette jobban (földrajzi és nemzetiségi szempontból egyaránt). Mivel a szlovák vezetés reakcióit alaposan feltárta már Popély Árpád, Kiss József, Jan Pešek és Juraj Marušiak,²⁴ e helyütt ezekre csak röviden utalok. A magyar (és a lengyel) helyzet, az ottani lapokban megjelenő hírek hatására még a forradalom kitörése előtt

²¹ *V pevné jednotě pújdeme dále cestou socialismu a lepšicho života*. Rudé právo, 1956. november 4. 1. Magyarul: *Szilárd egységben a szocializmus és a jobb élet útján*. Új Szó, 1956. november 5. 2.

²² NA, fond 1261/0/1 (Zasedání ÚV KSČ 1945–1962), sv. 52, aj. 55. (1956. december 5–6.) A határozatot közölte még: *Rudé právo* 1956. december 8. 1.; Új Szó 1956. december 9. 1–2. A CSKP KB üléséről lásd még Hajdu 1993.

²³ Novotný expozéját lásd Rudé právo, 1956. december 9. 3–4., magyarul: Új Szó, 1956. december 9. 1–5. [!]; a felszólalók mondanóját közölte: Rudé právo, 1956. december 11. 3–4., magyarul: Új Szó, 1956. december 11. 5–7. Nem felel meg tehát a valóságnak Hajdu Tibor azon közlése, hogy „A sajtó az ülésről csak egy kommunikét közölt és Novotný első titkár referátumának Magyarországgal foglalkozó részét. A referátum teljes szövege és a vita nem jelent meg nyomtatásban”. Lásd HAJDU 1993. 126. Ezzel szemben a pártaktívák számára a beszédet még magyarul is kiadták füzetformátumban is. Egy példánya megtalálható a SZLKP archívumában is: Slovenský národný archív [a továbbiakban: SNA], fond ÚV KSS, kr. 1836. A KB plénumának 1956. december 12–13-i ülése.

²⁴ PEŠEK 1993. 430–442.; KISS 2006. 3–20.; POPÉLY 2006. 57–74.; POPÉLY 2014. 209–223.; MARUŠIAK 2007. 58–103.

korlátozni kezdték a két szomszédos országból származó sajtóterméket terjesztését.²⁵ Október 24-én rendkívüli ülést tartott a szlovák párt Irodája,²⁶ ahol elfogadták a kerületi és járási párt-szerveket informáló távirat tartalmát (amely ellenforradalomnak minősítette az eseményeket), illetve egyelőre minden magyar sajtótermék behozatalát megtiltották.²⁷ A helyzet súlyosságát mutatja, hogy a SZLKP Irodája 29-én ismét rendkívüli ülést tartott. Itt a felvidéki magyar lakosság körében végzendő agitációról, a vidéki pártszervek részére összehívott október 31-i tanácskozás előkészítéséről és a Magyarországról érkező kommunista funkcionáriusok megsegítéséről esett szó.²⁸ November 2-án a Titkárság toborzást hirdetett az állambiztonsági szervezetbe, elsősorban olyanok jelentkezését várva, akik jól beszéltek magyarul és szlovákul is. Döntöttek arról, hogy a határ menti járásokból élelmiszer-szállítással nyújtanak segítséget Magyarországnak. Ugyanitt olvasható egy érdekes beszélgetés a Szlovákiába menekült Kossa Istvánnal is, aki Gerő október 25-i leváltását puccsnak, Nagy Imrét pedig „likvidátornak” tekintette.²⁹ Az Iroda és a Titkárság a második szovjet intervenció után már kevesebb figyelmet fordított a magyar eseményekre, elsősorban a segítségnyújtásra és a propagandára, sajtóra koncentrált. Decemberben ugyanakkor már számvetés is készült: felmérték a párt tevékenységét és vezető szerepének érvényesülést Szlovákiában a magyar, lengyel és szuezi események idején. Ennek keretén belül hosszabb elemzés készült a magyar „ellenforradalom” okairól és előzményeiről is.³⁰ A CSKP KB ülése után pár nappal a SZLKP KB plénuma is összeült. Az ülésen a magyar forradalmat érintő felszólalások az első napirendi ponthoz kapcsolódtak, amelynek tárgya Karol Bacílek első titkár beszámolója volt a CSKP KB üléséről. A beszéd és a hozzászólások is a CSKP vonalát tükrözték a kérdésben.³¹

Csehszlovákia párt- és állami vezetői közül szinte minden fontos személy megszólalt a nyilvánosság előtt is. A legkorábbi ezek közül Zápotocký köztársasági elnök már idézett november 3-i beszéde volt. A többi megnyilvánulásra azonban már a magyar forradalom leverése után került sor. A Nemzetgyűlés külügyi bizottságában Václav David külügyminiszter értékelte az őszi nemzetközi eseményeket. A magyar vezetés komoly hibákat követett el, szögezte le a tárca vezetője, de a dolgozó tömegeket „félrevezették”, s ennek következtében a fasiszták és az „ellenforradalmi bandák borzalmas őrzöngése” következett Magyarországon. Nagy Imre kormányára széthullott, csupán a „magyar népet nem képviselő maroknyi ember” volt. David ezért legitimnek tekintette a Kádár-kormányt, s így az annak kérésére bevonuló szovjet hadsereg is „mindig teljes mértékben tiszteletben tartotta a magyar kormány akaratát”.³²

A november 7-i ünnepek is alkalmat nyújtottak a pártvezetés véleményének kifejtésére. Vezérszónokként Prágában Viliam Široký miniszterelnök, Brnoban Rudolf Barák belügyminiszter, Pozsonyban pedig Karol Bacílek, a SZLKP első titkára lépett a mikrofon elé. „Ha sikerültek volna a reakció tervei, [...] Magyarországból hamarosan fasiszta állam lett volna, a nemzetközi

²⁵ SNA, fond ÚV KSS, kr. 143., a SZLKP Titkárság 1956. október 19–20-i ülése.

²⁶ Az Elnökségnek, azaz a Politikai Bizottságnak megfelelő szerv.

²⁷ SNA, fond ÚV KSS, kr. 932., a SZLKP Iroda 1956. október 24-i ülése. A magyar nyelvű sajtó ügye később is foglalkoztatta a szlovák pártvezetést. A Titkárság november 16-án korlátozta a magyarországi sajtótermékek behozatalát és terjesztését, ugyanakkor az Iroda ugyanaznap arról döntött, hogy valamelyest megemelik a Szlovákiában kiadott magyar hetilapok és folyóiratok példányszámát; emellett új hetilapot is megjelentetnek *A Hét* címmel. Uo. kr. 144. (Titkárság, november 16.) és kr. 933. (Iroda, november 16.)

²⁸ SNA, fond ÚV KSS, kr. 933., a SZLKP Iroda 1956. október 29-i ülése.

²⁹ SNA, fond ÚV KSS, kr. 143., a SZLKP Titkárság 1956. november 2-i ülése.

³⁰ SNA, fond ÚV KSS, kr. 934., a SZLKP Iroda 1956. december 7-i ülése.

³¹ SNA, fond ÚV KSS, kr. 1836., a SZLKP KB 1956. december 12–13-i ülése. Bacílek beszédének egy része megjelent: *Új Szó*, 1956. december 17. 2. és 4. Számos felszólalást is közölt vagy összefoglalt a lap. Ezeket lásd: *Új Szó* 1956. december 19. 5–6., 1956. december 20. 3., 1956. december 21. 5.

³² A beszédet közli: *Rudé právo* 1956. november 7. 5.; magyarul: *Új Szó* 1956. november 8. 2.

imperializmus háborúra uszító erőinek eszköze [...] elsősorban Csehszlovákia ellen” – riogatta hallgatóit Široký. Barák így értékelt: „A történelem kerekét nem lehet visszaforgatni”. Magyarországon a „volt fasiszták, horthysta tisztek, kitelepített grófok és kapitalisták jutottak szóhoz”, s ezek a szereplők hosszú időn át készítették elő az „ellenforradalmi puccsot”. Davidot is beleértve valamennyi szónok szájából elhangzott az alábbi jelszó: „Örök időkre a Szovjetunióval!” Szintén többen felidéztek Klement Gottwald híres jelszavát: „A köztársaságot nem engedjük felforgatni!” A beszédek hangsúlyozták, hogy a magyar vezetés által elkövetett hibák Csehszlovákiában nem fordulnak elő, a reakció mesterkedései pedig nem érhetnek célt.³³

December elején, a kádári konszolidáció még mindig nehéz időszakában újabb nyilvános értékelések hangzottak el. A Nemzetgyűlés ülésén Široký, a CSKP KB plenumán Novotný, a SZLKP KB ülésén pedig Bacílek szólt (többek között) ismét a magyar eseményekről. A beszédek hangneme nem változott. A forradalom résztvevőiről, eseményeiről terjesztett hazugságokat azonban ekkor már az anyagi segítségnyújtásról szóló hírek, illetve az érezhető megkönnyebbülés is színesítette.³⁴ A csehszlovák diplomaták is gyakran felléptek a nemzetközi fórumokon, kifejtve az ország hivatalos álláspontját. Elsősorban az ENSZ közgyűlésén, a magyar kérdés vitájában nyílt erre tér, ahol a prágai kormány delegációját Václav David külügyminiszter vezette. A csehszlovákok természetesen a szovjetekkel együtt szavaztak, sőt az ENSZ megfigyelőit még saját országukba sem engedték be. Az ENSZ-ben folyó vitáról a csehszlovák lapok is részletesen beszámoltak, de a világszervezet lépéseit a magyar belügyekbe való illetéktelen beavatkozásnak minősítették; emellett az USA-t a csehszlovák belügyekbe való beavatkozással is vádolták.³⁵

A politikai reakciók mellett nagyon fontos katonai és belügyi–állambiztonsági intézkedésekre is sor került. Ezeket a fent ismertetett politikai döntések alapozták meg. Október 24-én Barák belügyminiszter titkos parancsban – a lengyel és a magyar helyzetre hivatkozva – fokozott éberségre szólította fel a belügyi erőket, egyúttal 50%-os készültséget rendelt el a szlovák területeken és megerősítette a magyar és a lengyel határ védelmét.³⁶ A CSKP PB döntése – mint láttuk – 26-án elrendelte a készültségi szint 100%-osra emelését (október 28-i hatállyal). November 3-án újabb titkos parancsban a belügyminiszter előírta, hogy mik a BM feladatai „provokációk esetén”.³⁷ A középületek őrzését már október 25-én megerősítették, a járőrök gépfegyvert kaptak. A belügyi erők számítottak arra, hogy október 28-án, Csehszlovákia 1918-as megalakulásának évfordulóján megmozdulásokra kerülhet sor. Ennek előestéjén a Vencel téren le is tartóztattak néhány személyt, akik rendszerellenes jelszavakat skandáltak. Ugyancsak 27-én Jičín közelében 8 fő megtámadott egy lőszerraktárt. Az akciót gyorsan felszámolta a csehszlovák néphadsereg. Október 27–28. éjjelén a biztonság kedvéért a legfontosabb csomópontokra tankokat vezényeltek ki. Október 31-én a csehországi Nymburkban diákok készítettek rendszerellenes feliratokat. Az

³³ Široký beszédét lásd: *Rudé právo* 1956. november 8. 1–2., magyarul: Új Szó 1956. november 9. 2.; Barák beszéde: Archiv bezpečnostních složek [a továbbiakban: ABS], A2 1-1979.; Bacílek beszédének összefoglalója: Új Szó 1956. november 9. 2. – Gottwald jelszaváról lásd Bencsik 2016. 273. és 395.

³⁴ Široký december 1-i parlamenti expozéját lásd: *Rudé právo* 1956. december 2. 2., magyarul: Új Szó 1956. december 2. 1–3.; Novotný december 5-i referátumát lásd: NA, fond 1261/0/1, sv. 52, aj. 55. Megjelent: *Rudé právo* 1956. december 9. 3–4., magyarul: Új Szó 1956. december 9. 1–5.; Bacílek beszámolóját lásd: SNA, fond ÚV KSS, kr. 1836. Rövidítve közli: Új Szó 1956. december 17. 2–4.

³⁵ A témáról bővebben: VAJDA 2006a, főleg 35., 38–43.

³⁶ 108/1956. titkos belügyi parancs. *Tajný rozkaz Ministerstva vnitra*. 1956. évf. 105. sz. (1956. október 24.) 283–286. ABS, A 6/3-1047.; Interneten: http://www.upn.gov.sk/data/projekty/rozказы-mv/TRMV_105_56.pdf

³⁷ 118/1956. titkos belügyi parancs. *Tajný rozkaz Ministerstva vnitra*. 1956. évf. 115. sz. (1956. november 3.) 310–313. ABS, A 6/3-1057.; másik lelőhelye: ABS, H-669-3.

elkövetők kiléte hamarosan kiderült, később el is ítélték őket.³⁸ A fokozott belügyi készség november 20-ig állt fenn.³⁹

Az emelt szintű készség a hadseregre is kiterjedt már október 24-től kezdve. Később a nemzetvédelmi minisztérium kollégiumának ülésén döntöttek arról, hogy minden mobilizálható egységet a szlovák–magyar határra kell átcsoportosítani.⁴⁰ Gondot jelentett, hogy a baráti Magyarország irányába nem készült védelmi terv, így improvizálni kellett. Ráadásul a Szlovákiára kiterjedő katonai körzetben nem is voltak teljes létszámra feltöltött elsővonalbeli csapatok. Ennek során behívták a tartalékosokat, ám csak a csehek és szlovákokat – a magyar és a lengyel nemzetiségű személyeket megbízhatatlannak tartották. A Csehszlovák Néphadsereg október 31-ére befejezte a magyar határra való felvonulást, többek között 280 tankkal együtt (ezek száma november 10-ére 358-ra emelkedett). A csapatok koncentrálása a pozsonyi hídfőben volt a legnagyobb. „Minden arról tanúskodik, hogy ez volt a Varsói Szerződés keretén belül a fegyveres erők fellépésének első összehangolása” – állapította meg a Bílek – Pilát szerzőpáros 1996-ban, hiszen a román erők is így zárták le a határt, míg a szovjetek a magyar–osztrák határon tették ugyanezt. A fokozott készség november 14-től fokozatosan szűnt meg.⁴¹ S bár a visszaemlékezésekben rendre felbukkan, hogy a csehszlovák egységeket bevetettek volna a magyar forradalom leverése során (vagy legalábbis az, hogy a szovjet csapatok Csehszlovákián át is vonultak volna Magyarországra),⁴² de a levéltárak anyaga mindezt semmilyen módon nem támasztja alá. Mint ismeretes, 1945 végén a Vörös Hadsereg kivonult Csehszlovákiából, s 1968-ig nem is voltak szovjet csapatok az országban. Így akár egy átvonulásnak is komoly forrásanyagot kellett volna generálni, de ennek semmi nyoma nincs. Legfeljebb propagandisztikus megszólalásokat találhatunk, mint például Vladimír Koucký, a *Rudé právo* főszerkesztője egy 1957 márciusi beszédében: „ha a szovjet hadsereg valamely okból nem tudott volna a segítségére sietni, mi magunk nyújtottuk volna ezt a segítséget a magyar munkásosztálynak”.⁴³

A magyar forradalom kezdetétől fogva fokozott aggodalom jellemezte a párt- és a belügyi vezetés tevékenységét. A forradalom Csehszlovákiára való áttérjedését minden eszközzel meg kellett akadályozni. Az állambiztonság ezért fokozta aktivitását, a lakosság megfigyelését. Az ügynöki jelentések különösen a leginkább veszélyesnek tartott csoportokra koncentráltak. Ezek közé tartoztak az osztályellenségek, az egyházi személyek, és természetesen a Magyarországgal szomszédos határvidék, a túlnyomórészt magyarok által lakott terület lakossága. A már publikált tanulmányok, valamint a levéltári források áttekintése alapján megállapítható, hogy a cseh, szlovák és a magyar lakosság között sokkal kevésbé nemzetiségi alapon oszlottak meg a vélemények a forradalom megítélése terén, mint gondolnánk. Természetesen a magyarok között volt a legtöbb pozitív vélekedés, de köztük is voltak ortodox kommunista nézeteket valló személyek.

³⁸ PERNES 1996. 514–515.; JANEK 2007. 190–191.; BUKOVSZKY 2006.; BUKOVSZKY 2007. 82–83.; intézkedési tervek és a belügyi erők erkölcsi-politikai állapotáról szóló jelentések: ABS H-669-3.

³⁹ 31/1956. titkos belügyi parancs. *Tajný rozkaz Ministerstva vnitra*. 1956. évf. 128. sz. (1956. november 20.) 333–334. ABS, A 6/3-1070. Lásd még: Pernes 1996. 525.

⁴⁰ Vojenský historický archiv [a továbbiakban: VHA], fond MNO (Ministerstvo národní obrany), 1956, SM/KM, 1/10–2. A nemzetvédelmi minisztérium kollégiumának rendkívüli ülése, 1956. október 29. Idézi: BÍLEK 1993. 55–63. (Mivel a VHA-ban a kutatásokat nem én végeztem, ezért e tanulmányban ennek iratanyagára nem hivatkozom, a legfontosabb katonai intézkedéseket a szekunder források alapján ismertetem.)

⁴¹ Bílek–Pilát 1996. 505–509. (idézet: 508.) A rendkívüli intézkedéseket a magyar–csehszlovák államhatáron véglegesen december 20-án szüntették meg, lásd 143/1956. titkos belügyi parancs. *Tajný rozkaz Ministerstva vnitra*. 1956. évf. 140. sz. (1956. december 20.) 353. ABS, A 6/3-1082.

⁴² KMECZKÓ 1994. 12–14.; BALASSA 1994. 20.; MOLNÁR 2010. 99–100. stb.

⁴³ Idézi PEŠEK 1993. 433–434.

De a cseh, sőt, a revízió veszélyével riogatott szlovák lakosság körében is gyakoriak voltak a szovjetellenes, s így a forradalmat támogató megnyilvánulások. Kevésbé ismert például, hogy 1968-hoz hasonlóan már 1956-ban is előfordult Prágában, hogy a szovjet intervenció után egy vörös csillagra horogkeresztet festett fel valaki.⁴⁴ De Pozsonyban is elterjedt a jelszó, hogy november 7-én „fordulatot várunk”, s ennek oka nem is a „nagy októberi szocialista forradalom” ünnepe volt, hanem az amerikai elnökválasztás lezárta, ami után Washington több figyelmet fordíthat Közép-Európára. Igaz, november közepére az antikommunista hangnem jelentősen tompult.⁴⁵

A nemzetiségi kérdés fontos szerepet játszott a magyar forradalom csehszlovák kezelésében is. Nem csak kisebbségi (szlovák–magyar) problémát jelentett, hanem a cseh–szlovák viszony kérdései alapvetően befolyásolták. A csehek attól féltek, hogy az események Szlovákia elszakadási kísérletéhez is vezethetnek. Ugyanakkor a csehek és a szlovákok együttesen tartották a magyar revíziós szándékoktól is. A sajtó be is számolt a magyar irredentizmusról, ami egyébként egyáltalán nem volt jellemző a magyar forradalomra. A CSKP és a SZLKP propagandája azonban hatásosan élt a dezinformáció eszközével. Végül épp az így felkeltett és megerősített félelem járult hozzá ahhoz, hogy a szlovák társadalom kezdeti szimpátia után érzelmileg szembefordult a magyar forradalommal, ami segítette a kommunista vezetés helyzetének további stabilizálódását. A magyar újságok behozatalának megtiltása mellett a magyar határt is lezárták, Szlovákiát elzárták az idegenforgalom elől. Számos jele volt a magyarelles nacionalizmus erősödésének is.⁴⁶

A magyar kisebbség helyzetére kutatásaink nem terjednek ki, de a teljesség kedvéért röviden összefoglalom a szakirodalom eddigi megállapításait. A szlovákiai magyarokat váratlanul érte a forradalom, de kezdetben reménykedtek Csehszlovákia demokratizálódásában. Mivel a magyarság még élénken emlékezett az egy évtizeddel korábbi jogfosztottság éveire, a megfélemlítés miatt tömeges megmozdulások nem is voltak. A magyarok zöme passzív maradt. Csak elszórt, jelképes gesztusokkal fejezték ki a forradalom támogatását: a magyar himnusz eléneklésével, eleinte nemzeti színek, november 4-e után pedig fekete szalag kitűzésével, gyászszünetekkel. Kis számban, de voltak olyanok is, akik próbáltak átkelni a határon, hogy bekapcsolódjanak a forradalmárok küzdelmeibe is. A csehszlovák határőrség keményen fellépett az illegális határátlépőkkel szemben; ennek során halálos áldozatokat is eredményező fegyverhasználatra is sor került. A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületét (Csemadok) szoros pártfelügyelet alá helyezték, pontos instrukciókkal látták el. Október 29-én a Csemadok nyilatkozata el is ítélte a magyar eseményeket⁴⁷ (ennek hatására a tagság 10%-a kilépett a szervezetből, kifejezve egyet nem értését). A magyarság vezetői azzal a jelszóval hangoztatták lojalitásukat, hogy „1956 már

⁴⁴ Ez természetesen nem a náciizmus melletti kiállásként értelmezhető, hanem a náci és a kommunista diktatúra lényegi azonosságára tett utalásként.

⁴⁵ A téma legfontosabb szakirodalmi: PERNES 1996. 516–525. Bőséges tallózás olvasható a lakosság véleményéről Juraj Marušiák tanulmányában is, lásd MARUŠIAK 2007. 74–98. Ennek tanúsága szerint a szlovákok között is többségben voltak az antikommunista állásponton állók. Számos ügynöki jelentést, lehallgatott telefonbeszélgetést őriznek a prágai állambiztonsági levéltárban, lásd: ABS H-669-2. Szlovákiában pártvonalon a jelentések Pavol Davidnál, a SZLKP KB titkárnál futottak össze, lásd SNA, ÚV KSS, fond P. David, kr. 2252., aj. 39. (ebben az anyagban szlovákiai és magyarországi jelentések is találhatóak). Sok hangulatjelentést, lakossági véleményt idéz még BLAIVE 2001. 294–299.; KAPLAN 2005. 486–578.; egyházi személyek megfigyeléséről: HAĽKO 2006. 161–175.

⁴⁶ KMECZKÓ 1994. 14–15.; JANEK 2007. 188–189.; MARUŠIAK 2007. 81–82. A szlovák szerző azonban a szlovákellenes magyar megnyilvánulásokról is beszámol. Érdekes jelenség viszont, hogy november 4-e után Szlovákiában voltak olyan hangok, akik határmódosítást követeltek Csehszlovákia javára, vagy akár egész Magyarországot csatlósát északi szomszédjához. Lásd BUKOVSKÝ 2007. 342.

⁴⁷ A nyilatkozatot közli: Új Szó 1956. október 30. 2.

nem 1938”. A pártvezetés is úgy értékelte, hogy a magyarság többsége „jó csehszlovák hazafiként” viselkedett. Így a magyarságot jelentős megtorlás nem is sújtotta.⁴⁸

A magyar sajtót, elsősorban a SZLKP napilapjaként működő Új Szót szigorú irányítás alá vonták. A lapban csak olyan cikkek jelenhettek meg, amit a pártvezetés jóváhagyott. Minden cikket a nyomdába adás előtt szlovákra fordítva be kellett mutatni a SZLKP illetékes szerveinek; erőteljes előzetes cenzúra működött tehát. Gyakori volt az is, hogy a lap a CSKP napilapjának, a *Rudé právonak* az előző napi (néha akár aznapi) cikkeit is közölte fordításban. A lapban ennek megfelelően csak a CSKP hivatalos vonalának megfelelő cikkek jelenhettek meg. Kezdetről fogva ellenforradalomként ábrázolták az eseményeket. Október végétől egyre több magyar üzemi kollektíva állásfoglalását, nyílt levelét közölte az Új Szó. Ezek természetesen megrendelt írások voltak, s a hivatalos iránynak megfelelően élesen elítélték a magyarországi „népellenes, reakciós, ellenforradalmi puccskísérletet”. Az Új Szó teljes mértékben a kommunista propaganda szócsöve lett, ezzel próbálva meg befolyásolni a felvidéki magyarságot. A lappal egyébként nem csak a felvidéki magyarokat, hanem az anyaországiakat is befolyásolni próbálták. Ennek érdekében október 28-tól november 11-ig, majd 20-ától december 2-ig összesen huszonöt különszáma is megjelent a lapnak, amit Magyarországon terjesztettek.⁴⁹ Ezekben (de a rendes lapszámokban is) jelentek meg propaganda-jellegű karikatúrák, valamint írások. Ezek mind azt sugallták, hogy a régi nagybirtokosok, gyárosok visszatérnek Magyarországra, s a horthysták és az egyház (Mindszenty) által vezetett magyar reakció a fehérterrort élesíti újra az országban. Tipikus címek a november 3-i különszámból: „Szabadon garázdálkodnak az imperialista ügynökök”; „Gyülekeznek a döggesejük és a hiénák”; „»Mulat« a magyar ellenforradalom”. Utóbbi képen a visszatért urak emelik pezsgőspoharukat a rajz másik felén lincselő alakra.⁵⁰

A propaganda természetesen nem csak a magyar kisebbséget célozta meg. Hasonló írásokat közölt a *Rudé právo* és a pozsonyi *Pravda* is, amivel a cseh és szlovák lakosságot akarták megnyerni. Jórészt sikerrel. Ahogy már említettem, a párttagok magas aránya miatt sokan megrémültek azoktól a (csehszlovák sajtó által eltúlzott) hírektől, hogy Magyarországon meglincselik a kommunistákat. Három nyelven, csehül, szlovákul és magyarul készültek azok a propagandaplakátok is, amelyeket a prágai katonai levéltárban találtunk meg.⁵¹ A képi propaganda fő sajátossága, hogy igyekezett a forradalom résztvevőit reakciós, fasiszta, vagy legalább lumpen elemeknek feltüntetni. Az egyik plakáton egy sötét alak látható, aki éppen lángba borítja a Magyar Nemzeti Múzeum épületét. A plakát felirata: „Az ellenforradalmi bandák barbár módon felgyújtották a Nemzeti Múzeum épületét és géppisztolyokkal és gépfegyverekkel lőtték a tűzörség tagjaira és a katonákra, akik igyekeztek megmenteni a magyar nép tulajdonát képező értékeket.” A forradalom idején a Nemzeti Múzeum épülete tényleg kiégett, felbecsülhetetlen természettudományi értékek, köztük a világ egyik legnagyobb ásványgyűjteménye ment veszendőbe. A tüzet azonban nem szándékos gyújtogatás, hanem a Rádió épülete körüli harcok, konkrétan (feltehetően szovjet) tüzérségi belövések okozták.⁵² Az Új Szó november 27-i különszáma is igyekezett erő-

⁴⁸ A magyar kisebbség 1956-os szerepéről, tevékenységéről bővebben lásd: SZESZTAY 2003. 36–44., 66–73.; SIMON 2006. 41–55.; VAJDA 2006b 33–45.; VAJDA 2010. 85–92.; JANEK 2007. 192–195.; POPÉLY 2014. 218–223.; a megtorlásról visszaemlékezések alapján lásd még: BALASSA 1997. 25–33.

⁴⁹ E lapszámok feltehetően már csak a somorjai Fórum Intézetben találhatók meg. Az Új Szó rendes, illetve különszámainak elemzését lásd: POPÉLY 2016a, 2016b, 2016c.; visszaemlékezéséknél: ZSILKA 1994.

⁵⁰ Új Szó különszám, 1956. november 3. 2. Mindszenty csehszlovák megítéléséről lásd még VAJDA 2010. 89–91.

⁵¹ Ezeket a hamarosan megjelenő kötetünk mellékletében közzé fogjuk tenni.

⁵² NAGY 2014.

síteni a Nemzeti Múzeum reakciós, fasiszta elemek általi felgyújtásáról szóló legendát.⁵³ Számos cikk, illetve plakát éberségre szólított fel, mivel „az ellenség nem alszik”. Ezzel nyilván a magyar események kapcsán a csehszlovákiai ellenségek elleni éberségre hívták fel a társadalom figyelmét. A lapok egyébként már október 23-a előtt is bő terjedelemben számoltak be az ellenséges nyugati elemek tevékenységéről, akik (többek között) léggömbökön röplapokat juttattak csehszlovák területre Nyugatról.⁵⁴ A magyar eseményekkel kapcsolatos csehszlovák propaganda később is erős maradt.⁵⁵

Végül, de nem utolsósorban a Csehszlovákia által nyújtott segítségről szeretnék röviden szólni. Ez a segítség igen sokrétű volt, de természetesen nem a forradalmárokat, hanem az ellenük harcoló keményvonalas kommunistákat és államvédelmiseket támogatták ezzel. November 4-ig az anyagi segítség (ideértve a pénz, fegyver, élelmiszer, vér, gyógyszer, különböző árucikkek átadását) még nem volt jellemző. Ekkor a segítség inkább erkölcsi támogatás volt, illetve a menekülő kommunisták, ávosok befogadását jelentette.

Már a forradalom kezdetétől fogva a határhoz közeli szlovák helyi szervek feladata volt a magyar elvtársaknak való segítségnyújtás. A forradalmárok elől menekülő magyar pártvezetők, belügyi–államvédelmi tisztek legnagyobb része a Szovjetunióba ment, de a második legfontosabb célpont Csehszlovákia volt számukra. Ezeket a személyeket a szlovák hatóságok kihallgatták, információkat igyekeztek tőlük szerezni, nem ritkán feladatokkal is megbízták őket. Ugyanakkor a bizalmatlanság jele volt az, hogy egyidejűleg megfigyelésükről is gondoskodtak a csehszlovák állambiztonság emberei révén. Az erkölcsi támogatás legfőbb jele a CSKP és a prágai kormány már említett október 29-i levele volt, amit a lapok 30-án közöltek címlapjukon.

A forradalom leverése, pontosabban a második szovjet intervenció után azonnal megkezdődött a Kádár-kormány gazdasági megsegítése is, de komoly belügyi támogatást is nyújtottak a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának. November 5-én állították fel a Szolidaritási Alapot, aminek révén összesen hatvan millió korona lakossági felajánlás gyűlt össze, amit Prága árucikkek formájában nyújtott kormánysegéllyel egészített ki. Utóbbiról november 5-én tárgyalt, majd 12-én döntött a CSKP PB⁵⁶ és néhány nappal később, november 16-án ajánlotta fel Široký miniszterelnök a csehszlovák párt- és állami delegáció már említett budapesti látogatásán, kilencven millió koronás értékben.⁵⁷ A magyar állambiztonsági szervek a rendteremtéshez is támogatást kértek. 1957 januárjában fordult anyagi és technológiai segítségért Prágához Münnich Ferenc, aki a Kádár-kormányban a fegyveres erők minisztere posztját töltötte be. Ezt követően csehszlovák belügyi delegáció utazott Budapestre Karel Klíma miniszterhelyettes vezetésével. A magyar fél által kért műszaki cikkek, alkatrészek, fegyverek és operatív technika értéke meghaladta a három millió forintot. 1957. március 4-én indult el Prágából az a hat Tatra teherautó, ami a kért eszközöket és berendezéseket szállította. Szerepelt ezek között ötezer darab kölcsönbe kért gumibot is (amit már 1956 december közepén is kért a magyar fél), amit a csehszlovákok is csak részletekben tudtak biztosítani. Klíma és Münnich tárgyalásain (még 1957 januárjában) a

⁵³ Kinek volt haszna belőle? Új Szó különszám, 1956. november 27. 1.

⁵⁴ Ennek állambiztonsági iratanyagát és a (cseh)szlovákiai elszigetelt belső ellenállás röplapjait elemzi BUKOVSKÝ 2007. 343–346.

⁵⁵ Azonnal kiadták csehül és szlovákul is a kádárista Fehér könyveket, majd a hetvenes években Hollós Ervin, Molnár János, illetve Berecz János 56-os köteteit is. Lásd: TŰMA 2007. 84.

⁵⁶ NA, fond 1261/0/11, sv. 120., aj. 149. (1956. november 5.), bod 21., ill. uo. sv. 121., aj. 154. (1956. november 12.), bod 27.

⁵⁷ Popély 2014. 216–217. A tárgyalásokról kiadott közleményt lásd *Rudé právo* 1956. november 17. 1.; Új Szó 1956. november 18. 1.; illetve *Népszabadság* 1956. november 17. 2.

magyar miniszter közölte, hogy kiadatási kérelemmel fognak fordulni Romániához Nagy Imre esetében, abból a célból, hogy bíróság elé állítsák.⁵⁸ Ebben az időszakban egyébként a Csehszlovák Vöröskereszt is aktivizálta magát, és komoly összegű segítséget nyújtott Magyarországnak.

A közvetlen veszély elhárulása után a CSKP Nemzetközi Osztálya tovább foglalkozott a magyar forradalomhoz vezető okok feltáráásával. A vizsgálatok történelmi perspektívát kaptak, 1945-ig, sőt időnként 1918-ig visszanyúló elemzést végeztek, amelyek témái kiterjedtek az MDP helyzetének vizsgálatára, az államapparátusra (kormány, hadsereg, államvédelem sajátosságai), a káder- és ideológiai munkára, a gazdasági és társadalmi háttérre stb. A magyarországi elemzést aztán összevetették a hazai, azaz a csehszlovák állapotokkal. Az anyag összeállítóinak figyelme kiterjedt a magyar események csehszlovákiai visszhangjának társadalmi rétegek szerinti eltéréseire is.⁵⁹ A vizsgálat eredményeitől alighanem azt várták, hogy Csehszlovákia a továbbiakban is el tudja majd kerülni a magyar 1956-hoz hasonló megrázkódtatásokat.

A magyar forradalom hosszú távú következményei mégis felemásnak bizonyultak. Egyrészt kétségtelenül hozzájárultak a sztálinista rendszer már 1956 nyarán kezdődő megmerevedéséhez (s a nyert tapasztalatokat 1969 után ismét alkalmazhatták). Szigorították a büntetőjogi intézkedéseket, addig nem ismert bűncselekményeket sújtva megtorlással. Ezek közé tartozott pl. a terror, a rendzavarás és az „élősködés”. Döntöttek a tervezett amnesztia elhalasztásáról is. Az a tény, hogy a magyar hadsereg számos egysége a felkelés mellé állt, aggodalmakat keltett a CSKP-ban is a haderő politikai megbízhatósága kapcsán. Ennek következtében a fegyveres erőkre ható ideológiai (és állambiztonsági) nyomás nőtt. Egyidejűleg a CSKP párhadserege, a népi milícia technikai eszközeit jelentős mértékben modernizálták, felszerelése és kiképzése azonos lett a hadseregével. Emellett – Kádár lépéseihez hasonlóan – igyekeztek az életszínvonal növelésével megalapozni a rezsim népszerűségét. 1956 végén jelentős árleszállításokra került sor, amit masszív propaganda-kampány is kísért. A túlzott vállalások hozzájárultak a gazdaság hatvanas évek elejére kialakuló súlyos válságához, s így közvetett (egyben paradox) módon a reformfolyamat megindulásához.⁶⁰ Mindez viszont végül oda vezetett, amit a vezetés el akart kerülni: 1968-ban a reformok túlcsoordultak, s maga a politikai rendszer is veszélybe került. Ilyen értelemben igaza van Jacques Rupniknak, amikor a csehszlovák kommunizmus állandó fáziskéséséről beszél: a CSKP volt az a párt, amelyiket legkésőbb bolsevizáltak (1929), amelyik legkésőbb került hatalomra (1948) és amelyet utoljára desztálinizáltak.⁶¹

A témával foglalkozó több szerző is idézi azt a népies megfigyelést, hogy 1956-ban „a magyarok úgy viselkedtek, mint a lengyelek, a lengyelek úgy viselkedtek, mint a csehek, a csehek pedig úgy, mint a disznók”.⁶² Mint oly sok vicc, ez is túloz. Egyetértek Berkes Tamás értékelésével, amit Muriel Blaive könyve kapcsán fogalmazott meg: Csehszlovákia „nem szalasztott el semmiféle

⁵⁸ ABS H-669-1.

⁵⁹ NA, fond 1261/2/4 (Mezinárodní oddělení ÚV KSČ 1945–1962), sv. 110, aj. 371.

⁶⁰ BÍLEK–PILÁT 1996. 504–505., 509–511. A büntető törvénykönyv szigorítását lásd: 63/1956. tv. (1956. december 19.) In Sbíрка zákonů a nařízení republiky Československé, 1956/33. sz. 187–199. A törvény egyébként eltörölte az életfogytig tartó szabadságvesztést, s helyette 25 évig terjedő büntetést vezetett be.

⁶¹ RUPNIK 1996. 539.

⁶² Ezt a népies anekdotát Pavel Tigrid is említi Marx a Hradzsinban című művében. Idézi PERNES 1996. 522. De szerepel Muriel Blaive könyvében is (BLAIVE 2001. 29.), s ezt követően a kötet utószavában megismétli Jiří Pernes is (PERNES 2001. 462.). Utal a korabeli viccre Berkes Tamás is (BERKES 2007. 107.) Érdekes, hogy 1996-ban Pernes még nem tett megjegyzést erről, ám 2001-ben már (Berkes szavaival élve) fejcsóválva jegyezte meg, hogy Blaive nem tudta megtartóztatni magát a vicc idézésétől.

lehetőséget, mert ennek előfeltételeit nem lehet külföldről importálni. A csehek nem árulták el az '56-os közép-európai forradalmakat, mint ahogy a magyar társadalom 1968-as passzivitása sem értékelhető a prágai tavasz leverésének helyesléseként. [...] Az 1956-os Csehszlovákiában nem érték meg meg egy radikális változás belső feltételei.”⁶³ *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AHONEN, PERTTI (2011): Vliv vyhnanců a jejich organizací na politiku východního a západního Německa vůči Československu. In Christoph Buchheim – Edita Ivaničková – Kristina Kaiserová – Volker Zimmermann (eds.): Československo a dva německé státy. Ústí nad Labem, Albis International. 29–52.
- BALASSA ZOLTÁN (1994): Ki adjon feloldozást? *Dimenziók* 2. évf. 1. sz. 18–21.
- BALASSA ZOLTÁN (1997): Megtorlás Csehszlovákiában. In *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Szimpózium, 1997. október 11–12. Előszó: Balás Piri László. Budapest, Konrad Adenauer Alapítvány Budapesti Képviselőte. 25–33.
- BÉKÉS CSABA (2006): *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 1956-os Intézet.
- BENCsik PÉTER (2009a): Feledésre ítélt reformok? Az MDP KV 1956. júliusi ülése és a „tisztá lap” politikájának néhány történeti problémája. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* Tom. 129. 111–137.
- BENCsik PÉTER (2009b.): Az MDP értelmiségi határozata és az 1956 őszi „funkcionárius-vita”. *Aetas*. 24. évf. 2. sz. 87–103.
- BENCsik PÉTER (2016): *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Budapest, Napvilág.
- BERKES TAMÁS (2007): Az ötvenhatos cseh passzivitás okai és értelmezése. *Múltunk* 52. évf. 1. sz. 104–121.
- BÍLEK, JIŘÍ 1993: *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956*. Díl 1. Praha, Historický ústav Armády České republiky.
- BÍLEK, JIŘÍ – PILÁT, VLADIMÍR (1996): Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. *Soudobé dějiny*. 3. évf. 4. sz. 500–512.
- BLAIVE, MURIEL (2001): *Promarněná příležitost*. Československo a rok 1956. Praha, Prostor.
- BUKOVSKÝ, LÁSZLÓ (2006): Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia roku 1956. In Edita Ivaničková – Simon Attila (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja / Šamorín – Pozsony / Bratislava, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. 75–81.
- BUKOVSKÝ, LÁSZLÓ (2007): Október szlovákiai recepciójának tükröződése a (cseh)szlovák állambiztonsági iratokban. In *Évkönyv XIV. 2006–2007*. Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. Szerk. Rainer M. János – Somlai Katalin. Budapest, 1956-os Intézet. 335–347.
- HAJDU TIBOR (1992): Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet. In *Évkönyv I*. Budapest, 1956-os Intézet. 149–156.
- HAJDU TIBOR (1993): „A magyar reakció néppellenes puccsa.” A csehszlovák KB 1956. december 5–6-i ülése a magyarországi eseményekről. In *Évkönyv II*. Budapest, 1956-os Intézet. 125–131.
- Hafko, Jozef (2006): Az 1956-os magyar forradalmi események egyházi visszhangja Szlovákiában a csehszlovák állambiztonsági jelentések tükrében. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt*. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok. Budapest, Lucidus. 161–175.
- HEIMANN, MARY (2009): *Czechoslovakia. The State that Failed*. New Haven–London, Yale University Press.
- JANEK ISTVÁN (2007): Csehszlovákia. In Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció*. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban. Budapest, 1956-os Intézet–Gondolat. 178–203.
- KAPLAN, KAREL (2005): *Kronika komunistického Československa*. Doba táni 1953–1956. Brno, Barrister & Principal.
- KISS JÓZSEF (2006): 1956 ősze Szlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 8. évf. 3. sz. 3–20.
- KMECZKÓ MIHÁLY (1994): Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Visszaemlékezések színes csokra. *Dimenziók*. 2. évf. 1. sz. 10–17.
- MARUŠIAK, JURAJ (2007): Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia. *Múltunk* 52. évf. 1. sz. 58–103.
- MITROVITS MIKLÓS (2014): Együtt vagy külön utakon a szocializmushoz? A desztalinizáció első szakasza Kelet-Közép-Európában. *Századok*. 148. évf. 1. sz. 91–111.

⁶³ BERKES 2007. 121. Ezzel a véleménnyel összhangban van Jacques Rupnik fentebb idézett értékelése is a cseh kommunista mozgalom fáziskéséséről.

- MOLNÁR IMRE (2010): 1956 hatása és következményei Csehszlovákiában. In Zombori István (szerk.): *Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historica Ecclesiastica Alapítvány. 93–103.
- NAGY ENIKŐ (2014): A Magyar Természettudományi Múzeum tragédiája 1956-ban. *Újkor.hu* http://ujkor.hu/horizont/mttm_1956 Hozzáférés: 2017. 04. 23.
- PERNES, JIŘÍ (1996): Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti. Z interních hlášení krajských správ ministerstva vnitra. *Soudobé dějiny* 3. évf. 4. sz. 512–526.
- PERNES, JIŘÍ (2000): Československý rok 1956. K dějinám destalinizace v Československu. *Soudobé dějiny* 7. évf. 4. sz. 594–618.
- PERNES, JIŘÍ (2001): Rok 1956 očima československého historika. In Muriel Blaive: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor. 459–481.
- PERNES, JIŘÍ (2009): The Establishment and First Crisis of the Communist Regime, valamint: Communist Czechoslovakia on a Journey from a Consolidation of Totalitarianism Towards a Liberalization of the Regime. [Könyvfejezetek] In Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma et al.: *A History of the Czech Lands*. Prague, Karolinum. 494–520., illetve 523–535.
- PEŠEK, JAN (1993): Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. *Historický časopis*. 41. évf. 4. sz. 430–442.
- POPÉLY ÁRPÁD (2006): A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom. In Edita Ivaničková – Simon Attila (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja / Šamorín – Pozsony / Bratislava, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. 57–74.
- POPÉLY ÁRPÁD (2014): *Fél évszázad kisebbségben*. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- POPÉLY, ÁRPÁD (2016a): The Bratislava Új Szó and the Hungarian Revolution of 1956. The Anti-revolutionary Propaganda in the Hungarian-language Daily of the Communist Party of Slovakia. In Barnabás Vajda et al.: *Forms of Political and Media Propaganda in Central Europe, Czecho-Slovakia and Hungary (1938–1968)*. Komárno / Komárom, Faculty of Education of University of J. Selye. 73–96.
- POPÉLY ÁRPÁD (2016b): Az Új Szó szerepvállalása az 1956-os forradalom idején. *Eruditio – Educatio* 11. évf. 4. sz. 11–18.
- POPÉLY ÁRPÁD (2016c): A pozsonyi Új Szó és az 1956-os magyar forradalom. A forradalommal szembeni propaganda a szlovákiai magyar pártlapban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 18. évf. 4. sz. 11–31.
- RAINER M. JÁNOS (1996, 1999): *Nagy Imre*. Politikai életrajz. I–II. kötet. 1956-os Intézet, Budapest.
- RUPNIK, JACQUES (1996): Promeškané setkání. Rok 1956 v pohledu z Prahy. *Soudobé dějiny* 3. évf. 4. sz. 535–539.
- RYCHLÍK, JAN (2012): *Češi a Slováci ve 20. století*. Spolupráce a konflikty 1914–1992. Praha, Vyšehrad – Ústav pro studium totalitních režimů.
- SIMON ATTILA (2006): A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom. In Edita Ivaničková – Simon Attila (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja / Šamorín – Pozsony / Bratislava, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. 41–55.
- SZESZTAY ÁDÁM (2003): *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében, 1956–1962*. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör.
- TŰMA, OLDŘICH (2007): A magyar forradalom hatása Csehszlovákiára, 1956–1968. In *Évkönyv XIV. 2006–2007*. Budapest, 1956-os Intézet. 80–90.
- VAJDA BARNABÁS (2006a): Csehszlovákia álláspontja a magyar kérdés ENSZ-vitájában 1956–1957-ben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 8. évf. 3. sz. 33–45.
- VAJDA BARNABÁS (2006b): A pozsonyi magyar pedagógiai iskola 1956-os fekete szalagos akciói. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest, Lucidus. 177–195.
- VAJDA BARNABÁS (2010): Csehszlovákiai események az 1956-os magyar forradalom hatásai alatt. In Zombori István (szerk.): *Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historica Ecclesiastica Alapítvány. 85–92.
- ŽÁČEK, PAVEL (2016): „Napěti v Budapešti trvá”. Hlášení rezidentury Správy rozvědky ministerstva vnitra, 1956–1958. Kézirat, megjelenés alatt.
- ZSILKA LÁSZLÓ (1994): Nem kért segítség. *Dimenziók* 2. évf. 1. sz. 22–25.

FERWAGNER PÉTER ÁKOS PHD

ferwagner@hist.u-szeged.hu
egyetemi docens (SZTE BTK)

Szuez és Budapest: válságjelenségek a birodalmakban

— *Suez and Budapest: Symptomes of Crisis in Empires* —

ABSTRACT Three serious crises were going on in parallel with each other in October 1956: the revolution in Hungary, the Suez conflict and the Algerian war of independence. The events were thickening simultaneously in the second party of October on these sites and they affected each other according to many people, but it is highly probable that from each other they were going on independently. On the other hand common is in them the dash of the nationalism, his development, which dealt the realms a hard blow, in Central Europe onto the Soviets', in North Africa onto the colonists'.

KEYWORDS Hungarian revolution, crisis of Suez, Algerian war, parallel crises, nationalism, decolonization

DOI 10.14232/belv.2017.1.8

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Ferwagner Péter Ákos (2017): Szuez és Budapest: válságjelenségek a birodalmakban. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 93–101. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Mondhatjuk, hogy a második világháború utáni évtizedekből eseménygazdagságuk okán három esztendő emelkedik ki: 1956, 1968 és 1989. A bennünket érdeklő 1956 valóban rendkívül sűrű volt a nemzetközi kapcsolatok, a diplomácia, a világpolitika szempontjából. Az év elején, februárban a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) megtartotta 20. kongresszusát, amelyen Hruscsov főtitkár óriási nemzetközi visszhangot kiváltva *A személyi kultusz és következményei* című beszámolójában elítélte Sztálin bűneit.¹ Vannak, akik szerint ezzel elindította a szovjet birodalmat a szétesés felé vezető úton. Ha ez talán túlzó feltételezés is, az bizonyos, hogy új korszak vette kezdetét nemcsak a Szovjetunióban és az államszocialista keleti tömbben, hanem a nemzetközi munkásmozgalomban is. Erre utalhatott, hogy áprilisban – Fejtő Ferenc szerint Jugoszlávia és Tito „megbékítésének érdekében” – feloszlatták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját, a Kominformot.² Ugyancsak hatalmas visszhangot kiváltva júniusban a pánarab nacionalizmus prókátora, Nasszer egyiptomi elnök államosította a világ egyik legfontosabb vízi útját, a Szuezi-csatornát, s ezzel megrengette a brit és a francia gyarmatbirodalmat, felgyorsította a felbomlásuk folyamatát. Októberben, a poznaíni lengyel események után kitört Budapesten az antisztálinista felkelés, mely utóbb szovjetellenes függetlenségi mozgalommá és harccá terebélyesedett. „Párhuzamos válság” gyanánt a hónap végén az egész világ figyelmét magára vonzotta az Egyiptom ellen indított brit–francia–izraeli hármas agresszió, a szuezi háború és az abba való nagyhatalmi beavatkozás.³ Mindezek hátterében pedig mindvégig meghúzódott az algériai nemzeti felszabadító háború, amelyet az ottani nacionalista hazafiak a francia gyarmatosítók ellen 1954 novemberében robbantottak ki, s amely 1956 őszére valószínű háborúvá szélesedett (400 ezer francia katona folytatott hadműveleteket az észak-afrikai országban).⁴

1956-ot tehát két, széles körben ismertté vált város neve szimbolizálta, Szueze és Budapest, amelyek mellé harmadikként minden további nélkül odatehetjük Algírt is. Mivel e három helyszínen az események egy időben zajlottak, vagy egymáshoz nagyon közel, már a kortársak közül is sokan úgy gondolták, hatottak egymásra, és az egybeesésük sem véletlen. Adódhatott például az a vélekedés, hogy a magyar forradalom sorsát a szuezi agresszió pecsételte meg, mondván, Moszkva a nyugatiak ottani beavatkozásáról vett példát, és cselekedett hasonlóképpen Magyarországon. Ezt ugyan semmilyen forrás sem igazolja, de az bizonyos, hogy a három helyszínen egymással párhuzamosan zajló eseményekben közös pont volt a nacionalizmus meghatározó szerepe. E szuperhatalmak számára fontos régiókban a tömegek felkeltek a birodalmak ellen, hogy elnyerjék vagy megerősítsék nemzeti függetlenségüket. Joggal beszélhetünk hát a gyarmatbirodalmakban és a szovjet birodalomban egyszerre mutatkozó válságjelenségekről.

A hazai történetírásban a „párhuzamos válságok” kérdésével először Salgó László foglalkozott behatóbban,⁵ később Kecskés Gusztáv írt róla,⁶ legutóbb pedig J. Nagy László tette közzé kutatási eredményeit.⁷ Nyugati történészek is foglalkoztak a válságok egymásra hatásával, megemlíthető Daniel F. Calhoun, illetve legújabban Alex von Tunzelmann könyve.⁸ Hangsúlyozni kell, hogy egyelőre különösen a nyugati források messze nem teljesekek, mert az ottani levéltárak

¹ CARANTINO–ZARNEKAU 1956.

² FEJTŐ 2006. 12.

³ A szuezi válságról lásd KALMÁR 2009. 177–243.; LEFEBVRE 1999.

⁴ J. NAGY 2010.

⁵ SALGÓ 1980.

⁶ KECSKÉS 2001.

⁷ J. NAGY 2016.

⁸ CALHOUN 1991; Alex von Tunzelmann: *Blood and Sand. Suez, Hungary, and Sixteen Days of Crisis that Changed the World*. Simon&Schuster, London, 2016.

részben még mindig zárva vannak a kutatók elől. Lássuk, a magyarországi események szemszögéből miként alakultak az észak-afrikai folyamatok!

Miközben Magyarországon a Rákosi-rendszer sztálinista módszereivel szembeni elégedetlenség 1956 nyarán már nyíltan megmutatkozott, s ezen a Petőfi-kör június végi betiltása sem tudott változtatni, valamint hírek érkeztek az ugyancsak június végén kitört poznańi munkásfelkelés véres leveréséről, Egyiptomban is fontos változás volt érlelődőben. Az 1952-ben hatalomra került nacionalista rezsim Nasszer irányításával gyors modernizációt szeretett volna levelezni, ehhez pedig nagy ívű fejlesztésekre volt szüksége. Ennek leglátványosabb eleme a Níluson tervezett Asszuáni-gát felépítése lett volna, mely nem csupán nagymennyiségű villamos áramot termelt volna, de tekintélyes nagyságú földterületek öntözését, ezáltal pedig megművelését is lehetővé tette volna, ami a gyorsan növekvő egyiptomi lakosság élelmiszerellátása szempontjából fontosnak tűnt. A gátépítés finanszírozását azonban a Nyugat csak akkor vállalta volna, ha Egyiptom szoros kapcsolatokra lép vele, a Szovjetunióval meglévő kapcsolatait pedig visszafejleszti. Itt kell megjegyezni, hogy komoly nyugati aggodalmakat kiváltva egy évvel korábban, 1955 szeptemberében jelentették be a Kairó és Moszkva által megkötött, s Csehszlovákia által lebonyolított, mintegy 250 millió dollár értékű fegyverszállítási egyezményt,⁹ amivel a forradalmi, nacionalista Egyiptomnak az volt a célja, hogy katonai paritást érjen el Izraellel. Mivel azonban Nasszer a semleges külpolitikáját nem volt hajlandó feladni, az amerikaiak elláttak a gát finanszírozásától. Az egyiptomi elnök ekkor döntött úgy, hogy a francia–brit tulajdonban lévő Szezei Csatornatársaságot államosítja, a csatorna forgalmából származó bevételt pedig a gát megépítésére fordítja. Az államosítást Alexandriában július 26-án, nyolc nappal azután jelentette be, hogy a magyarországi helyzet elmérgesedésétől tartva a szovjetek nyomására a Magyar Dolgozók Pártja éléről leváltották Rákosi Mátyást, a helyére pedig Gerő Ernőt ültették.

Ez a csere azonban messze nem váltott ki akkora nemzetközi figyelmet, mint a Szezei-csatorna államosítása. Különösen a két érintett nagyhatalom, Franciaország és Nagy-Britannia reagált dühödten. „Nasszernek engedni annyi, mint egy új Münchent elfogadni”: így hasonlították az egyiptomi elnököt Hitlerhez.¹⁰ A felháborodás nem elsősorban az anyagi veszteség miatt volt hatalmas, hanem az elszennvedett presztízvesztés miatt: bebizonyosodott, hogy a Közel-Keleten a nyugatiak befolyása megszűnt. Jóllehet a nyilvánosság előtt diplomáciai eszközökkel próbálták meghátrálásra kényszeríteni Nasszert és visszaszerezni a vízi út fölötti ellenőrzést, valójában az első perctől kezdve katonai megoldásban gondolkodtak, s erre a célra közös tervező parancsnokságot is felállítottak, augusztus közepén pedig elfogadták a Muskétás-tervet. A terv szerint az Egyiptommal feszült viszonyt fenntartó Izrael lett volna a támadó, a két európai hatalom – a hajózás szabadságának megvédelmezésére hivatkozva – csak utólag avatkozott volna be, hogy elkerüljék az agresszió vádját. A zsidó állam beleegyezését nem volt nehéz megszerezni, mivel a hadianyagot ekkoriban legfőképpen Franciaországból szerezte be, a korszerű szovjet fegyverrel felszerelt egyiptomi hadsereg megleckéztetése és a modern szovjet nehézfegyverek elpusztítása pedig amúgy is érdekében állt Tel-Avivnak. A későbbi izraeli miniszterelnök, akkor külügyminiszter Golda Meir az emlékirataiban ekként fogalmazott: „Izraelnek 1956-ban egy, és csupán egyetlen célja volt azzal, hogy lecsapott Egyiptomra: a zsidó állam lerombolásának megelőzése.”¹¹ A tervekről pedig Móse Dajan tábornok, izraeli vezérkari főnök szeptember 1-jén ezt jegyezte föl a naplójába:

⁹ KRAJČIR 2013; KRAJCSÍR 2015. 23–33.

¹⁰ SALGÓ 1977. 236.

¹¹ MEIR 2000. 307.

„Ma reggel: a vezérkar teljes ülése David Ben Gurion miniszterelnök és hadügyminiszter részvételével. A vita kellős közepén »rendkívül sürgős« jelzéssel kézhez kaptam párizsi katonai attasénk jelentését – információ a Szezei-csatorna megszerzésének angol–francia tervéről. Tájékoztattott arról, hogy az angol–francia lépés célja a Szezei-csatorna megszállása és az államosítási rendelet hatálytalanítása.”¹²

A Rajk László posztumusz eltemetése körüli napokban az izraeliek felkészültek a támadásra és két nappal a MEFESZ szegedi megalakulása előtt, október 14-én Londonban a franciák és a britek megegyeztek a haditerv fő vonalairól. Budapesten már mindenki a 23-i nagygyűlésre készült, amikor 22-én Párizsban titkos értekezlet kezdődött a szövetségesek részvételével a részletek kidolgozása végett. Ezen a tanácskozáson a támadás napját 29-re tűzték ki.

Mielőtt azonban ezt az értekezletet közelebbről megvizsgálánánk, egy másik október 22-i eseményre is fel kell hívnunk a figyelmet. Ezen a napon ugyanis a francia légierő szó szerint légi kalózakciót végrehajtva Algéria fölött leszállásra kényszerítette a marokkói *Air Atlas* légitársaság Rabatból Tuniszba tartó repülőgépét, miután bizonyosságot szerzett arról, hogy a fedélzeten a Franciaország ellen függetlenségi háborút folytató algériai Nemzeti Felszabadítási Front prominens vezetői utaznak. A gépen tartózkodó öt vezetőt, köztük Ahmed Ben Bellát, a független Algéria későbbi első vezetőjét ugyan őrizetbe vették, de a Párizssal szembeni felháborodás az egész arab világban hatalmas volt.¹³

A szocialista vezetésű francia kormány mégis nagyon elégedett volt, azt remélte, az akcióval kihúzta az algériai felkelés méregfogát. A felkelés teljes elfojtásához azonban a válság kezdete, vagyis a Szezei-csatorna államosítása óta Egyiptom megregulázását, sőt Nasszer hatalmának megdöntését is szükségesnek gondolták, mivel azt hitték, a forradalmi Egyiptom az algériai felkelés első számú támogatója, s ha a kairói rezsim összeomlana, automatikusan véget érne az algériai felkelés is. Éppen ezért a franciák a britekkel ellentétben nem elégedtek meg a Szezei-csatorna elfoglalásával, a vízi út feletti ellenőrzés visszaszerzésével, ők Nasszer pánarab nacionalista rendszerét akarták megdönteni, ehhez pedig a fővárosba is be kellett volna vonulni. Anthony Eden brit miniszterelnök az emlékirataiban e francia törekvésekre is rámutatott, amikor az amerikaiakkal folytatott közös augusztus 1-jei megbeszélést idézte föl:

„Pineau [francia külügyminiszter] kijelentette akkor, hogy a kormány egy emberként az azonnali és döntő beavatkozás mellett van. A Szezei-csatornát a franciák építették. Nasszer cselekedetének visszahatásai igen érzékenyen érintették Franciaországot egy másik, életbe vágónan fontos területen is. Mindjárt felszólalása elején utalt Pineau arra a hatásra, amelyet Nasszer akciója Algériára és a franciák egész észak-afrikai pozíciójára gyakorolna. Ha Egyiptomnak sikerülne megkaparintania a Csatornát, akkor új erőre kaphatnának az algériai nacionalisták. Támogatást várnának Egyiptomtól, és ezt bizonyára meg is kapnák fegyverben és propagandában egyaránt. Franciaország nem engedheti meg, hogy idáig fajuljanak a dolgok.”¹⁴

A különböző brit és francia érdekek természetesen az október 22-én kezdődő sèvres-i titkos értekezleten is felszínre kerültek. A legnagyobb konspiráció mellett tartott hármastitkos értekezleten

¹² MAKAI 1968. 138.

¹³ QUEMENEUR 2016.

¹⁴ *Anthony Eden emlékiratai*. 1964. 536.

született meg az Egyiptom elleni támadás időpontjáról, október 29-ről szóló döntés. Régóta tartja magát a kutatók, sőt a közvélemény körében is az a vélekedés, hogy ezt befolyásolta a magyar forradalom kirobbanásának híre. A Salgó László által is képviselt álláspont szerint a szövetségesek úgy vélekedtek, hogy a magyar felkelés leverésével elfoglalt Szovjetunió nem lesz képest egyidejűleg a Közel-Keletre is figyelni, s ottani védencét, Nasszert megvédelmezni a nyugatiakkal szemben.¹⁵ Nagyon hasonló álláspontot foglalt el a Svájcban élő magyar történész, Molnár Miklós:

„A sèvres-i tárgyalások időpontja oly nyilvánvalóan összefügg a magyar forradalommal, hogy nem háríthatjuk el azt a gondolatot, mely szerint a „J” és a „J+2” napot [a támadás napját] azért tüzték ki és a hadműveleteket azért valószínűsítették meg éppen ekkor, hogy a váratlan alkalmat [a magyar forradalmat] kihasználják.”¹⁶

Ma már ezt a vélekedést javarészt túlhaladta a történettudomány. Jóllehet az október 22–24-i sèvres-i titkos értekezlet iratai, jegyzőkönyvei azóta sem kerültek elő, annyi tudható, hogy a támadás időpontjára vonatkozó döntést már 22-én, tehát a 23-i budapesti tüntetés előtti napon meghozták, így azt aligha befolyásolhatták a magyarországi események.

Az időpont megállapítását a brit és a francia kormány sürgette igazán, azt szerették volna, hogy az izraeli támadás minél hamarabb bekövetkezzen. Ennek az oka azonban Békés Csaba szerint nem az a feltételezés volt, hogy a Szovjetunió el lesz foglalva a magyarországi eseményekkel. Legfeljebb a néhány nappal korábban kirobbant lengyel válság befolyásolhatta bizonyos mértékig az időzítést. Meglátása szerint

„a sietség legfontosabb oka az volt, hogy a brit és francia expedíciós haderő már hosszabb ideje készültségben volt, és várta a döntést az Egyiptom elleni agresszió megkezdésére; ezt a készültséget pedig már nem lehetett hosszabb ideig fenntartani. Az is kétséges, hogy a sèvres-i értekezleten egyáltalán szóba került-e Magyarország. Ben Gurion izraeli miniszterelnök a naplója szerint csak hazaérkezése után, 25-én, a Kossuth téri sortűz napján értesült a budapesti eseményekről, s arról, hogy a felkelést a szovjet csapatok már le is verték.”¹⁷

Mások viszont arra utalnak, hogy a konferencia végén a budapesti hírek igenis eljutottak Sèvres-be, és befolyásolták a megbeszéléseket, amennyiben a franciák sürgették Ben Guriont a támadás megindítására, mondván, a Szovjetunió a közép-európai problémáival van elfoglalva, az Egyesült Államok pedig éppen elnököt választ.¹⁸

Október 28-án az Egyesült Államok kezdeményezésére és a franciák, valamint a britek vonakodó támogatása mellett – attól tartottak, hogy a magyarországi szovjet beavatkozás elítélése hasonló reakciót vált majd ki az Egyiptom ellen tervezett támadás esetében is – az ENSZ Biztonsági Tanácsa napirendjére vette a magyar kérdést. Amikor azonban másnap megindult az izraeli támadás a Sínai-félszigeten, két nappal később pedig az előre megbeszélteknek megfe-

¹⁵ SALGÓ 1980. 237.

¹⁶ Azt azonban valószínűsíti, hogy a későbbiekben a két válság külön-külön, „a maga útján haladt”. MOLNÁR 1991. 197.

¹⁷ BÉKÉS 1996. 62–63.

¹⁸ KECSKÉS 2001. Kecskés is elfogadja ugyanakkor Békés Csaba ama véleményét, hogy a 23-i budapesti események nem játszottak meghatározó szerepet az izraeli támadás napjának kitűzésében.

lelően Nagy-Britannia és Franciaország beavatkozott, a világ figyelme a Közel-Kelet felé fordult. Az amerikaiakat teljesen váratlanul érte két NATO-szövetségesük lépése, ami éles ellentétben állt az arabokkal jó kapcsolatokra törekvő Washington érdekeivel. Az Eisenhower-kormány megbélyegezte az akciót, az ENSZ-ben pedig indítványozta, hogy ítéljék el az agressziót. A javaslatot a Szovjetunió is támogatta. A francia–brit intervenció napján, 31-én Moszkvában a politikai vezetés emellett két fontos döntést hozott: katonai erővel kell leverni a magyarországi forradalmat, Egyiptomban pedig a Szovjetunió helyi érdekei védelmében erőt kell demonstrálni.¹⁹

November 4-én hajnalban megkezdődött a szovjet csapatok támadása Budapest ellen. Ekkor már brit és francia ejtőernyős alakulatok tartózkodtak a csatornaövezetben. J. Nagy László azt írja, „minden valószínűség szerint a Szovjetunió magyarországi beavatkozásának döntő oka is az volt, hogy gyorsan »rendezve« a magyar problémát, teljes erővel a Közel-Keletre koncentrálhasson”.²⁰ Ezt ugyan valóban nem zárhatjuk ki, ugyanakkor úgy tűnik, Hruscsov az intervencióra vonatkozó döntést már napokkal korábban, október 31-én, az MDP Budapesti Pártbizottságának Köztársaság téri ostroma után meghozta. Itt kell megjegyezni, hogy az arab országokat váratlanul érte a magyarországi szovjet akció. Még az izraeli–brit–francia agresszió kivédésében szovjet segítségre számító Egyiptom is méltatlankodott, amiért Moszkva egy függetlenségre vágyó ország ellen erőszakkal lépett fel. Sokkal határozottabban fogalmazott Habíb Burgiba tunéziai elnök, akinek hazája csak félévvel korábban, márciusban nyerte el a függetlenségét Franciaországtól. November 9-én kijelentette:

„A Szovjetunió a legbrutálisabb, legembertelenebb módon avatkozott be Magyarországon, hogy elnyomja a magyar nép lázadását. Mialatt egyes országok felháborodnak azon, ami Egyiptomban lezajlott, mások azon háborodnak fel, ami Magyarországon történt. Ez a felháborodás nem tűnik őszintének. A nemzetközi kapcsolatokban a kétszínűség romboló és veszélyes. Teljesen egyetérték Guy Mollet-val [a francia miniszterelnökkel], bár ez ritkán fordul elő, abban, hogy szolgátságban nincs béke. Ez egészen biztosan igaz Magyarországra. Akkor miért lenne másként Algériával kapcsolatban?”²¹

Tunézia az arab országok közül a leghatározottabban ítélte el a magyarországi szovjet beavatkozást, egyetlenként pénzzel és segélyekkel támogatta a magyar menekülteket. Sőt, az 1957-ben felállított, a magyar kérdést tanulmányozó öttagú ENSZ-bizottságnak is tagja volt. Tunézia később még beutazási vízumot sem adott a hivatalos magyar delegációknak.²²

Ha esetleg valóban voltak olyanok Nagy-Britanniában és Franciaországban, akik abban reménykedtek, hogy a magyar forradalom leverésével Moszkva majd túlságosan le lesz foglalva, s ezért nem marad ideje és energiája Egyiptomot megvédelmezni, azok keserűen csalódtak, amikor az agressziót elkövető államok miniszterelnökei november 5-én megkapták Bulgaryin szovjet miniszterelnök levelét. A tartalma viszonylag jól ismert. A Párizsnak és Londonnak szóló üzenetben nem túlzottan burkolt fenyegetést megfogalmazva felteszi a kérdést: „Milyen helyzetbe kerülnének, ha olyan államok részéről érné őket támadás, amelyek rendelkeznek a pusztítás korszerű és szörnyűséges eszközeivel?” Az Izraelnek szóló levél még ennél is keményebben fogalmaz: „Izrael kormánya bűnös és felelőtlen módon játszik a békével csakúgy, mint

¹⁹ RAINER 2007.

²⁰ J. NAGY 2016.

²¹ Uo. lásd Még J. NAGY 2006. 40.

²² KRAJCSÍR 2016.

saját népe sorsával. A Kelet népei közt olyan gyűlöletet hint el Izrael állam iránt, amely Izrael jövőjét és pusztá létét sodorja veszélybe.”²³ Gazdik Gyula azt írja, hogy „Moszkva a kemény hangú üzenetével erősíteni akarta szerepét a Közel-Keleten, s el akarta terelni a figyelmet a szovjet erők november 4-én kezdődött magyarországi katonai műveleteiről”.²⁴ Bizonyosra vehető, hogy nem önmagában a szovjet fenyegetés állította le az Egyiptom elleni agressziót, hanem inkább az Egyesült Államoknak az az egyértelmű álláspontja, melynek értelmében nem volt hajlandó védőernyőt biztosítani a Szezei-csatornánál harcoló francia és brit csapatoknak. A fegyverszünetet november 6-án megkötötték, az expedíciós erőket kivonták, s hamarosan ENSZ-békefenntartók érkeztek az izraeli határra.

A magyar forradalom „külföldi tükröződései” közül még a franciaországra térnék ki, mivel Franciaország a „párhuzamos válságokban” a legmélyebben érintett volt. Az algériai háború 1956-ra első számú belpolitikai kérdéssé vált, és minden ennek rendelődött alá. A szocialista Mollet-kormány ugyan békés megoldásról beszélt, tetteiben azonban erőszakos volt: le akarta verni a felkelést. A szezei kalandban való részvétele is ennek az algériai kérdésnek a prizmáján keresztül szemlélendő, csak így érthető meg igazán. Ugyanakkor a nyugati hatalmak közül talán Franciaország volt az, amelyik a legnagyobb vehemenciával állt ki a magyar forradalom mellett, s ítélte el a szovjet beavatkozást. Kecskés Gusztáv ezt a kitüntetett figyelmet annak tulajdonítja, hogy „a magyar forradalom a nyugati mentalitás számára legdrágább értéket, a szabadságot testesítette meg, és újjáélesztette a Köztársaság által állandó kultuszban részesített francia forradalmi hagyományokat”.²⁵ A magyar kérdést az értelmiség jellemzően még fontosabbnak is tartotta, mint a szezei háborút, amit Raymond Aron szavai támasztanak alá a legszemléletesebben: „A magyar forradalom az egyetemes történelem része, míg a Szezei-csatorna államosítása csupán az arab-izlám világ és a Nyugat közötti konfliktus egyik epizódja.”²⁶

A sajtó és a politikai szereplők mindvégig nagy figyelmet szenteltek a magyarországi eseményeknek, amelyek az észak-afrikai és a közel-keleti hírekkel együtt folyamatosan jelen voltak az újságok címlapjain.²⁷ Október 24-én ugyan az algériai gépeltérítés és az FLN-vezetők letartóztatása háttérbe szorította a kelet-európai híreket (például Gomułka hatalomra kerülését Lengyelországban), másnapról azonban a „magyarországi forradalmi zavargások és fegyveres felkelés” kötik le a figyelmet. A szovjet csapatok Budapestről való távozása után az egyik lap nyomban párhuzamot von Közép-Európa és a Közel-Kelet között, elítéli a Nyugat magatartását:

„Ami a nyugati hatalmakat illeti, egyszerűen hagytak leverni egy forradalmat, amelyet a szabadság eszményeinek nevében indítottak, miközben maguk állandóan ezekkel az eszmékkel dobálóznak. Ez az ügy [a budapesti felkelés] talán nem érdemelné meg, hogy a nemzetközi közösség elé kerüljön ugyanúgy, ahogyan a Szezei-csatorna államosítása, vagy az algériai lázadónak küldött egyiptomi fegyverszállítmányok? Igen, a demokráciák elvesztik a becsületüket és kiváltják magukkal szemben az elnyomott népek gyűlöletét, ha megelégednek annyival, hogy passzívan szemlélik, amint a magyar forradalmat az orosz zsarnokság szétzúzza!”²⁸

²³ Ny. A. Bulganyin szovjet miniszterelnök jegyzéke D. Ben Gurion izraeli miniszterelnökhöz. In LUGOSI 1989. 353.

²⁴ GAZDIK 2013. 53–71.

²⁵ KECSKÉS 2006.

²⁶ FEJTŐ–MARTINET 1996. 60.

²⁷ FERWAGNER 2007.

²⁸ *Franc-Tireur*, 1956. október 27.

A párizsi nemzetgyűlésben az októberben és novemberben folytatott viták Algéria és Magyarország körül zajlottak. A kommunistáknak arra a követelésére, hogy a kormány teremtsen békét Észak-Afrikában és hagyjon fel az erőszakkal, a jobboldali pártok azzal vágtak vissza, hogy a szovjetek éppen most teremtenek békét Budapesten véres eszközökkel... Amikor az FKP a kormány szuezi szerepvállalását támadta, a többi párt Budapesttel reagált, amelyet a szovjetek által eltaposott forradalom jelképének állítottak be. Az egyik radikális képviselő a parlamentben azt hangoztatta, hogy „büszkék lehetünk, amiért hazánk azon hősök oldalán áll, akik Budapesten és Tel-Avivban egyaránt a szabadságért harcolnak”.²⁹

November 4. után a közszereplők figyelme még inkább Magyarország felé fordult, annál is inkább, mert a szuezi háború is befejeződött. Rendkívül keményen támadták a magyar forradalom leverését támogató Francia Kommunista Pártot.³⁰ A hatalmon lévő szocialisták kijelentették: „A kommunista pártot irányító franciaországi sztálinisták minden szolgáléküségére, erélytelenségére és cinizmusára szükség volt ahhoz, hogy meg merjék tapsolni ezt a szörnyű bűnt, és megsérteni a magyar mártírokat.”³¹ Guy Mollett pedig a maga részéről analógiát vont Szuez és Budapest közé. Eszerint a szabadság hívei (az angolok, franciák, izraeliek és magyarok) a Közel-Keleten és Közép-Európában ugyanazokkal a fegyverekkel néznek szembe:

„Hallom a következő szavakat: »A magyarok Szueznél estek el.« Szégyen-gyalázat! Csak egyetlen egy párhuzamot tudok elfogadni: szabad emberek Angliában és Franciaországban, a Gestapo markából elmenekültek, akik létrehozták Izraelt, Szueznél ugyanazokkal a puskákkal, ugyanazokkal a tankokkal néztek farkasszemet, mint Budapest szabad polgárai.”³²

Úgy tűnik tehát, hogy a „párhuzamos válságok” ilyen-olyan formában hatottak egymásra, de az események jobbára mégis egymástól függetlenül zajlottak. A krízisek közötti kapcsolatokról és összefüggésekről még további kutatások szükségesek. Egy azonban biztos: a nacionalizmus előtérbe kerülése nyomán Észak-Afrikában, a Közel-Keleten és Közép-Európában a birodalmak súlyos csapást szenvedtek el. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÉKÉS CSABA (1996): *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 1956-os Intézet.
- CALHOUN, DANIEL F. (1991): *Hungary and Suez, 1956. An Exploration of Who Makes History*. Lanham, University Press of America.
- CARANTINO, BERNARD – ZARNEKAU, CONSTANTIN (1956): Le 20e congrès du Parti communiste de l’U.R.S.S. *Politique étrangère* 21. évf. 4. sz. 467–494.
- DENIS LEFEBVRE (1999): *A szuezi ügy*. Budapest, Osiris.
- FEJTŐ, FRANÇOIS – MARTINET, GILLES (szerk.) (1996): *1956: Le commencement de la fin*. Actes du colloque „Budapest 1956-1996”, Paris, le 28 et 29 octobre 1996. Paris, Association pour la Communauté Culturelle Européenne.
- FEJTŐ FERENC (2006): *A magyar tragédia 1956*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- FERWAGNER, PÉTER ÁKOS (2007): La répercussion de la révolution hongroise dans la presse et les partis non-communistes françaises. In J. Nagy, László – Ferwagner, Péter Ákos (szerk.): *La crise des*

²⁹ *Le Monde* 1956. november 1.

³⁰ Az FKP álláspontjáról lásd NAGY 2006.

³¹ *Le Monde* 1956. november 7.

³² Uo. 1956. november 9.

- Empires. Suez-Budapest 1956.* Actes du colloque international, Szeged, les 29-30 septembre 2006. Szeged, Université de Szeged, Département d'Histoire Moderne et d'Études Méditerranéennes. 43–59.
- Franc-Tireur* 1956. október 27.
- GAZDIK GYULA (2013): Nasszer politikai útkeresése és a szuezi válság. *Világtörténet* 3. (35.) évf. 1. sz. 53–71.
- J. NAGY LÁSZLÓ (2006): *Magyarország és az arab térség. Kapcsolatok, vélemények, álláspontok 1947–1975.* Szeged, JATEPress.
- J. NAGY LÁSZLÓ (2010): *Az algériai háború 1954–1962.* Szeged, Universitas Kiadó.
- J. NAGY LÁSZLÓ (2016): Szuezi válság. Budapest... és még Algír. *BBC History – A világtörténelmi magazin* 6. évf. 10. sz. 34–39.
- KALMÁR ZOLTÁN (2009): *Nincs béke a Közel-Keleten. Gamal Abdel Nasszer és David Ben Gurion párviadala.* Budapest, Áron Kiadó. 177–243.
- KECSKÉS GUSZTÁV (2001): The Suez Crisis and the 1956 Hungarian Revolution. *East European Quarterly* 35. évf. 1. sz. 47–58.
- KECSKÉS D. GUSZTÁV (2006): A francia politikai pártok állásfoglalásai az 1956-os magyar forradalom kapcsán. A magyar kérdés a francia Nemzetgyűlésben. *Aetas* 21. évf. 1. sz. 5–18.
- KRAJČIR, LUKÁCS (2013): Czechoslovak arms supplies and weapons in Arab–Israeli conflicts. *Mediterrán Tanulmányok XXIII.* Szeged. 113–120.;
- KRAJCSÍR LUKÁCS (2015): Az 1955-ös csehszlovák–egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény és következményei: Nasszer „keleti nyitása”. *Belvedere Meridionale*, 27. évf. 3. sz. 23–33.
- KRAJCSÍR LUKÁCS (2016): Fitna, tamarrud vagy szaura? Az arab világ és a magyar forradalom. *Élet és Irodalom* 60. évf. 43. sz.
- Le Monde* 1956. november 1.
- LUGOSI GYÖZÖ (szerk.) (1989): *Dokumentumok a Közel- és Közép-Kelet történetéhez (1914–1980).* Budapest, Tankönyvkiadó.
- MAKAI GYÖRGY (1968): *Izrael három háborúja.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- MEIR, GOLDA (2000): *Életem.* Budapest, Filum Kiadó.
- MOLNÁR MIKLÓS (1991): *Egy vereség diadala. A forradalom története.* Budapest, Educatio – Atlanti Kutató és Kiadó Társulat.
- NAGY, MIKLÓS (2006): Les répercussions de la révolution de 1956 dans le Parti communiste français. In J. Nagy, László – Ferwagner, Péter Ákos (szerk.): *La crise des Empires. Suez-Budapest 1956.* Actes du colloque international, Szeged, les 29-30 septembre 2006. Szeged, Université de Szeged, Département d'Histoire Moderne et d'Études Méditerranéennes. 35–42.
- RAINER M. JÁNOS (2007): A Szovjetunió. In Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban.* Budapest, 1956-os Intézet – Gondolat.
- SALGÓ LÁSZLÓ (1977): *Gyarmatpolitika Napóleontól de Gaulle-ig.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977. 236.
- SALGÓ LÁSZLÓ (1980): *A szuezi háromszög 1956. Szuezi–Algír–Budapest.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- TUNZELMANN, ALEX VON (2016): *Blood and Sand. Suez, Hungary, and Sixteen Days of Crisis that Changed the World.* London, Simon&Schuster.
- QUEMENEUR, TRAMOR (2016): Le kidnapping de Ben Bella. *Historia* 838. sz. 54–61.
- Anthony Eden emlékiratai* (1964). Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

ZALAI ANITA PHD

anitazalai@hotmail.com
főiskolai docens (SZTE JGYPK)

Franco és az 1956-os magyar forradalom

— *Franco and the Hungarian Revolution in 1956* —

ABSTRACT During the Cold War, in 1956, only Franco's Spain showed a willingness to promise military intervention to the Hungarian Revolution fighting against the Soviet occupation. The Spanish head of state considered the Hungarian insurrection as the fight against communism. Spain took action on the situation of the Hungarian insurrection with detailed informations through the Ministry of Foreign Affairs. The Spanish government took the initiative and played an active role in the United Nations in connection with the negotiation of the «Hungarian question». Furthermore, a secret plan was also drawn up in order to provide military help for the Hungarian revolution according to diplomatic documents. In order to execute the above mentioned plan the approval of the USA would have been needed. The United States refused to approve the plan.

KEYWORDS Franco, Cold War, Hungarian Revolution, USA

DOI 10.14232/belv.2017.1.9

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Zalai Anita (2017): Franco és az 1956-os magyar forradalom. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 102–111. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Előzmények: Spanyolország új pozíciója a kétpólusúvá vált világban

A második világháború után, a tengelyhatalmak vereségét, majd pedig 1946-ban az ENSZ elítélő határozatát követően Spanyolország diplomáciailag teljes mértékben elszigetelődött és kívül rekedt az újonnan formálódó világrenden.

Ennek súlyos következményei voltak a polgárháború miatt egyébként is katasztrofális gazdasági helyzetben lévő országra. A '40-es éveket az élelmiszerhiány, jegyrendszer, feketepiac és az önállító gazdaságpolitika jellemezte. 1939 után „két Spanyolországról” beszélhetünk: a győztesek és a legyőzöttek Spanyolországaról. A börtönök zsúfolásig voltak Franco vélt és valós politikai ellenfeivel. A Caudillo már a polgárháború alatt betiltotta a politikai pártokat és szakszervezeteket, egyre bővülő „feketelistájának” köszönhetően a rögtönítélő bíróságok tömegével hozták meg a halálos ítéleteket a köztársaságiak oldalán harcolókra, amit esetenként Franco kegyelméből életfogytiglan tartó börtönbüntetésre változtattak.

Az egyértelmű és általános elutasítás, sőt, megbélyegzés állapota azonban – a hidegháborús légkör kibontakozásával – lassan és fokozatosan változni kezdett. Míg az USA álláspontját Rooseveltnél idején az „elutasítás és bizalmatlanság” jellemezte, utódja Harry Truman elnöksége alatt egyfajta szemléletváltozás következett be a nemzetközi kapcsolatok vonatkozásában.

Bár a demokrata elnök szabadkőműves és baptista lévén nem szívelte Francót, a diktátor antikommunista beállítottsága annál szimpatikusabb volt számára. Éppen ezért, személyes ellenérzését félretéve végül engedett a különböző nyomásgyakorló csoportoknak, akik arról igyekeztek meggyőzni őt, hogy Spanyolország nem maradhat kívül a Nyugat formálódó védelmi rendszerén.¹

A spanyol-amerikai közeledési folyamat azonban rendkívül lassú és hosszú volt, melyet 3 nagyobb szakaszra lehet osztani: az első, 1945-1947 közötti időszakban még a bizalmatlanság, az elutasítás volt a döntő (ez egybeesett az ENSZ szankcióival). A második szakasz, az 1947-1950 közötti periódus a hatalmi blokkok és a bipoláris rendszer kialakulásának időszaka, melynek során már megfigyelhető egyfajta „enyhülés” az álláspontokban. A harmadik szakasz pedig az 1950-1953 közötti évekre tehető, ekkor történt meg a tényleges közeledés, melyben nagymértékben közrejátszott a koreai háború kirobbanása. Az elutasító magatartás ellenére már a világháború befejezését követően is voltak bizonyos tapogatózó kezdeményezések az USA részéről, melyek alapvetően 3 csoporthoz köthetők: az üzleti világhoz, a katolikus egyházhoz és a republikánus politikusokhoz. Ennek keretében került sor 1946 elején egy 12 főből álló csoport madridi látogatására, akikkel az El Pardo kastélyban tárgyalt Franco az aktuális nemzetközi folyamatokról, elsősorban a Szovjetunió európai térhódításáról. A protokoll által engedélyezett és megszokott időtartamot jóval túllépő beszélgetés alatt a diktátornak sikerült megváltoztatnia a róla kialakult képet. A beszélgetés során az aktuális nemzetközi erőviszonyokat elemezve, a Szovjetunió európai térnyerésével kialakult helyzetet az 1936-os spanyolországi eseményekkel állította párhuzamba, ezzel saját szerepét hangsúlyozva a kommunizmus megfékezésében. Bár látogatói tisztában voltak azzal, hogy Spanyolországban nem tartják tiszteletben az alapvető szabadságjogokat, a beszélgetés végére az a meggyőződés alakult ki bennük, hogy csakis Franco politikájával lehetett és lehet megakadályozni a kommunizmus térnyerését az Ibériai-félszigeten.²

Az 1947-1950 közötti periódus egybeesett a kapitalista és kommunista blokk kialakulásával és az Európa újjáépítését célzó Marshall-terv meghirdetésével. Az új, immár hidegháborús

¹ TOWNSON 2009.

² Ibidem

korszak egyik fő stratégiai eleme a katonai és politikai szövetségesek keresése volt. Sokan, akik Francót még nemrég is anakronisztikus jelenségnek tekintették a háború utáni Európában, most inkább az eltávolításával járó bonyodalmakat kezdték mérlegelni. Mások gazdasági és stratégiai érdekeik spanyolországi érvényesítését sorolták minden más szempont elé. Bár végül Spanyolországot nem vonták be a Marshall-segélybe, sőt a NATO-ba sem vették be, az események e nélkül is lassan fordulatot vettek.

A nemzetközi erőviszonyokban bekövetkezett változások egyre sürgetőbbé tették Spanyolország bevonását a nyugati védelmi rendszerbe. A nyugati demokráciák úgy vélték Spanyolország Nyugat-Európa valamennyi országa közül a legellenállóbb a kommunizmussal szemben, ráadásul geopolitikai szempontból fontos pozíciót foglal el az atlanti és a mediterrán térség közötti tengeri útvonalak mentén. „Franco és rendszerének nemzetközi státusza ily módon innentől kezdve ideológiai-politikai kérdésként stratégiai dilemmává lett.”

Végül a döntő lökést a formális bilaterális kapcsolatok kialakítása felé Dwight Eisenhower 1952-es elnökválasztási győzelme adta meg.

A kétoldalú szerződéses katonai együttműködést előkészítő tárgyalások már 1951 nyarán elkezdődtek, Forest Sherman admirális, a Földközi-tengeri kiemelt flotta parancsnoka és Franco találkozájával. Némi alkudozás után (melynek során Franco érvelése bizonyos tekintetben emlékeztetett az 1940-es Hitlerrel folytatott alkudozásra), Franco beleegyezett az USA - katonai támaszpontok átengedésére vonatkozó kérésébe - gazdasági és katonai segítségnyújtás ellenében.

Sherman látogatása egyértelműen jelezte: Franco már nem jelent veszélyt a békére, ellenkezőleg, ő jelenti a garanciát Nyugat-Európa békéje számára. Az eredetileg titkosnak szánt, de kitudódott spanyol-amerikai tárgyalások híre azonban nagy ellenérzést váltott ki a franciáknál és a briteknél, és némiképp megterhelte a szövetségesek viszonyát. Egyedül Franco volt teljes mértékben elégedett: mialatt a nyugati demokráciák miatta vitatkoztak, az ő rendszere továbbra is létezett, szinte változatlan formában. Az igazi elégtétel mégis az volt számára, amikor 1953. szeptember 26-án sikeresen lezárultak a tárgyalások, és aláírták Spanyolország és az Amerikai Egyesült Államok katonai együttműködését szabályozó szerződést. Az egyezményben az Egyesült Államok hadseregének átengedett négy támaszpont és több kiegészítő logisztikai bázis fejében Spanyolország jelentős katonai felszereléseket és a hadsereg fejlesztését szolgáló segílyt kapott.

A szerződés értelmében az USA által Spanyolorzágnak nyújtott összesen 1,5 milliárd dollár értékű katonai segítség más országokkal összehasonlítva alacsonynak mondható (11. helyen állt Törökország és Görögország mögött). Mindez azt is jelezte: Spanyolország fontos az USA geopolitikája szempontjából, de nem fontosabb, mint a többi földközi-tengeri ország. Csupán egy láncszem a nyugati védelmi rendszerben, de nem főszereplő.

Az 1953-as egyezmény jelentősen megnövelte Franco nemzetközi tekintélyét és nagyban hozzájárult Spanyolország teljeskörű „rehabilitációjához”, azaz a nemzetközi szervezetekbe való felvételéhez. E folyamat csúcspontját 1955-ben Spanyolország ENSZ-be történő felvétele jelentette.

1956-os spanyol belpolitikai események

Fontosnak megemlíteni, hogy a külpolitikai sikerek mellett éppen 1956 februárjában érte az első komoly ellenzéki kihívás Franco rendszerét, méghozzá éppen az egyetemi ifjúság részéről.

1955 őszén meghalt José Ortega y Gasset filozófus, akinek halála újfajta, belső önszerveződést indított el a madridi egyetemisták körében. Ennek eredményeként megkérdőjelezték a

diktatúra által létrehozott egyetlen egyetemi szakszervezet létjogosultságát is. 1956. február 7-én Országos Diák Kongresszus létrehozását követelve békés tüntetést szerveztek Madrid belvárosában. Ezt követően többször is összecsapásra került sor a diktatúra pártja, a Falange és a tiltakozó diákság között. Franco az eseményekre reagálva bezáratta az egyetemet és rendkívüli állapotot vezetett be és tömeges letartóztatásokra került sor.³ A legszembeütőbb vonása a tiltakozásoknak, hogy a „polgári szabadságjogokat” és „nemzeti megbékélést” követelő kiáltványt aláíró 3000 egyetemista között nem csak a legyőzöttek, hanem a győztesek fiai, a Franco-diktatúra prominens személyiségeinek gyermekei is jelen voltak.⁴

Az eseménysorozatnak politikai következményei is voltak. 1956. február 16-én Franco kormányválságot robbantott ki: több minisztert is elmozdított tisztségéből és az egyetem rektorát, mint az események legfőbb felelőseit.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy ez volt az első olyan ellenzéki megnyilvánulás Franco diktatúrájával szemben, amely magára a rendszerre is hatással volt.

Spanyol–magyar kapcsolatok

1945. április 25-én megszűnt a diplomáciai kapcsolat a két ország között. (Csak 1977-ben állt helyre.) 1949-ben viszont – Habsburg Ottó közbenjárására – helyreállították a madridi Magyar Királyi Követséget, élén Marosy Ferenc korábbi madridi magyar követ állt, mint a Magyar Királyság félhivatalos képviselője. A félhivatalos követség 1945. március 14. és 1969. október 20. között működött. Rendkívül fontos szerepe volt a spanyolországi magyar emigráció szervezésében, de legjelentősebb tevékenységét az 1956-os forradalom napjaiban fejtette ki.⁵

Habsburg Ottó kiemelten fontos szerepet játszott nem csupán a követség helyreállításában és a magyar forradalom ügyének segítésében, hanem a korabeli spanyol politikában is. A Habsburg dinasztia képviselője a '40-es évek közepén telepedett le Madridban és az ott eltöltött mintegy húsz év alatt Franco egyik legfőbb bizalmasa, barátja volt. Ottó rendkívül élénk társasági életet folytatott a spanyol fővárosban és rendszeresen megosztotta a különböző társasági rendezvényeken, üzleti fogadásokon és vacsorákon szerzett bizalmas értesüléseit Francóval, szintén rendszeres személyes találkozóikon. Matilde Eiroa spanyol történész Franco külpolitikai kapcsolatairól szóló könyvében kijelenti, Habsburg Ottó rendkívüli politikai befolyással bírt Francóra.⁶ (Kettőjük kapcsolata azután a '60-as évektől megváltozott, Habsburg Ottó a kereszténydemokrácia iránt érdeklődött, öreg diktátor barátjához már kevés kapcsolódása volt.)

Kettőjük közös erőfeszítésével hozták létre 1953-ban a CEDI-t, az Európai Dokumentációs és Információs Központot, amelynek célja a kelet-európai emigránsok koordinálása volt, egyidejűleg ideológiai szövetségeseket, támogatókat találni Spanyolország számára és növelni Spanyolország nemzetközi jelenlétét.

Az 1956-os magyar forradalom napjaiban Franco a fentebb említett két forráson keresztül szerezte értesüléseit: elsősorban Habsburg Ottó, illetve közvetítőként Marosy Ferenc madridi követen, illetve a CEDI-n keresztül.

³ DE LA CRUZ 2014.

⁴ Manifiesto a los universitarios madrileños Madrid, 1º de febrero de 1956 <http://www.filosofia.org/his/h1956b01.htm> Hozzáférés: 2016.08.30.

⁵ ANDERLE 2000; ANDERLE 2002; ANDERLE 2007.

⁶ EIROA SAN FRANCISCO 2001. 203.; ANDERLE 2006. 116.

Emellett a spanyol Külügyminisztériumba érkező diplomáciai jelentésekből, mindenekelőtt a bonni és a bécsi spanyol követek jelentéseiből értesült a magyarországi történekekről. A továbbiakban a magyar forradalom eseményeinek spanyol olvasatát szeretném bemutatni María Dolores Ferrero Blanco monográfiája alapján, melyet 2002-ben adtak ki Spanyolországban, az Huelva-i egyetem, Andalúzia kormánya és a madridi magyar nagykövetség pénzügyi támogatásával. „Az 1956-os magyar forradalom. Kelet-Európa demokratikus ébredése” című munkájáért a szerzőt 2006-ban, a forradalom 50. évfordulója alkalmából a magyar Külügyminisztérium kitüntette.⁷

A magyar forradalom eseményeinek spanyol diplomáciai recepciója

Spanyolország bonni követét, Antonio María Aguirrét a magyar forradalom spanyol krónikásának is nevezhetnénk, a novemberi és decemberi magyarországi események pontos és részletekbe menő ismertetése miatt. Jelentéseiben rámutatott a meglátása szerint „száz százalékban vörös” főváros és a vidék eltérő helyzetére. Kiemelte, hogy az ország déli és keleti felén a fővárosi ellenállás megszűnése után is folytatódott az ellenállás. Aguirre szerint a gyors szovjet siker oka a kelet-európai kommunista országokban folytatott szovjet hadseregszervezésben rejlett. Ezeknek ugyanis nem volt páncéltörő fegyverzetük, így nem tudták sikerrel felvenni a harcot a szovjet tankokkal. Jelentéseiben hangot adott személyes véleményének is, miszerint a kelet-európai országok polgárai, a világtól elszigetelten, az ENSZ főtitkár érkezésétől várták a csodát, mivel nem volt alkalmuk még megtapasztalni, úgy mint más országoknak, a nyugati szervezet relatív súlyát.

Spanyolország bécsi követe, José Sebastián de Erice jelentéseiben a Nyugat álláspontját, illetve az események többi szereplőjének, azaz a Szovjetunió, az ENSZ, valamint Tito magatartását elemzi. Utóbbit „megalomán diktátornak” nevezi, lépéseit pedig ellentmondásosnak ítélte. Az Egyesült Államok Magyarországgal kapcsolatos álláspontja kapcsán „brutális” közönyről beszél. A Szovjetunió fellépését elemezve hangsúlyozza, hogy a Vörös Hadsereg a legmodernebb fegyverzettel vonult fel a Nyugat határán, melyek létezésével a nyugati titkosszolgálatokat is meglepte. Jelentéseiben kitért a kegyetlen szovjet represszióra és a rögtönítélő bíróságok tevékenységére, említés tett Szibériába irányuló deportálásokról is.

Nagy Imrével kapcsolatban is megfogalmazta saját véleményét, amelyet más források nem erősítettek meg. Egyszerűen „hazaárulónak” nevezte a november 1-én elrendelt tüszünet miatt. Kevésbé árnyalt személyes interpretációjának magyarázatául szolgálhat az a tény, hogy a spanyol követ nem hitt a szocializmus megreformálásában, a különböző tendenciákat a kommunisták egymás közötti vitájaként fogta fel.

Maléter Pál megítélésében különös súllyal esett latba a tény, hogy Maléter Erice követ információi szerint a nemzetközi brigádokban harcolt a spanyol polgárháborúban, a köztársaságiak oldalán.

Végül „a modern történelem legnagyobb tragédiájaként és szegyeneként” definiálta azt aényt, hogy az ENSZ vizsgálóbizottsága 1956. november 4-ig sem érkezett meg Magyarországra.

A bonni és a bécsi spanyol követek mellett meg kell említeni Spanyolország ENSZ nagykövetét, José Félix de Lequericát is, aki különösen fontos és aktív szerepet játszott a magyar kérdés vitatása kapcsán a nemzetközi szervezetben.

Lequerica rendkívül büszke volt Spanyolország aktív és kezdeményező szerepvállalására a magyar szabadságharc kapcsán. Határozottan elítélte a szovjet csapatok beözönlését Magyarországra. Úgy látta, a saját hazájában 1936–39 között zajló események egyfajta főpróbája volt

⁷ FERRERO BLANCO 2002.

annak, ami 1956-ban Magyarországon történt. Meglehetősen sajátos logikával a spanyol polgárháborúval állította párhuzamba a magyar történeteket. (Szerinte a Spanyolországra támadó vörös brigádok üzték el a legális kormányt.)

Nagy Imréről alkotott véleménye valamivel árnyaltabb volt, mint a bécsi spanyol követ véleménye. Szerinte Nagy hithű marxistaként végül szakított a Szovjetunióval és a hazáját választotta, „jól vagy rosszul – mondja Lequerica – de a hazáját szolgálta”.⁸

Ennek ellenére tiltakozását fejezte ki az ENSZ-ben, amikor a Nagy Imréék kivégzése miatti elítélő dokumentumban „hazafiaknak” nevezték őket, akik – Lequerica szerint – valójában kommunisták voltak.

Meg kell említeni, hogy Lequerica, igazi reálpolitikusként sohasem tartotta kivitelezhetőnek a katonai beavatkozást vagy a fegyverszállítást. Hangsúlyozta, hogy a propaganda hírekkel ellentétben a felkelés nem fasiszta felkelés volt, hanem kommunisták, munkások, diákok, parasztok és mások részvételével zajló spontán nemzeti felkelés.

A követek jelentéseit összegezve elmondható, hogy Spanyolország a Külügyminisztériumon keresztül részletes információkkal rendelkezett a magyar felkelés legfontosabb történéseiről.

Az 1956-os magyar forradalom spanyol recepciója

1956. október 26-án, 3 nappal a budapesti felkelés kirobbanása után, Marosy Ferenc – Habsburg Ottó kérésére – arra kérte Francót, hogy tiltakozzon az ENSZ Biztonsági Tanácsában a magyarországi szovjet beavatkozás ellen, „bízva a spanyol államfő lovagiasságában, aki az elnyomott népek ügyének legfőbb képviselője Európában”.⁹ A magyar diplomaták gyakran alkalmazták ezt a jelzőt Francóra kommunizmusellenessége miatt, teljes mértékben figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy Spanyolországban is egy olyan diktatórikus rendszerről beszélhetünk, amely durva repressziót gyakorol politikai ellenfelei felé.¹⁰

A spanyol kormány ENSZ-ben mutatott kezdeményező, aktív szerepvállalása mellett, a spanyol nép is rendkívüli szolidaritással viszonyult a magyar felkelés ügyéhez. Marosy október 30-i jelentésében leírja, hogy Spanyolország összes templomában misét celebrálnak Magyarorszáért, a madridi magyar rádió adását napi 20 percről 12-szeresére emelték, az ottani magyaroknak köszönhetően 2 nap alatt 4000 dollárnyi segílyt gyűjtöttek.¹¹

A spanyol sajtó hasonló lelkesedéssel számolt be a magyar ügy melletti tüntetésekről, misékről, adományok gyűjtéséről. A humanitárius segítségnyújtás (élelmiszerszállítmányok, ruhanemű, gyógyszerek küldése) mellett menekülteket is befogadtak, bár korlátozott számban, szigorú szűrés után és anyagi garancia vállalásáról szóló spanyolországi ajánlólevél mellett. (Többnyire Marosy követ ajánlásával).¹²

Az Ausztriába érkező magyar menekültek kapcsán az volt a hivatalos spanyol álláspont, hogy igyekezni kell Ausztriában tartani őket, ezért az osztrák kormánynak kell anyagi segítséget nyújtani, hogy képesek legyenek akár tartósan is ellátni a magyar menekülteket.

A tiltakozó fellépés mellett a magyarok kérésére Spanyolország azt is felvállalta, hogy az ENSZ-ben szabad választásokat követeljenek Magyarország számára, jelezve a szabadságjogok hiányát. Ez meglehetősen furcsa követelés egy olyan diktatúrától, ahol nyoma sem volt a szabad-

⁸ FERRERO BLANCO 2002.

⁹ EIROA SAN FRANCISCO 2001. 205.

¹⁰ ANDERLE 2007. 165.

¹¹ ANDERLE 2000. 55–62.

¹² ANDERLE 2007. 165.

ságjogoknak, sem a politikai pártoknak és választásoknak. Ennek ellenére, sikerült elérni, hogy a Franco-rendszer fennállása óta először, az ENSZ nagyhatalmai értékeljék a spanyol fellépést pusztán antikommunista állásfoglalásuk miatt.¹³

Október 29-én azonban a nemzetközi helyzet drasztikusan megváltozott: izraeli csapatok hatoltak be a Szezei-csatorna térségébe, emiatt az ENSZ Biztonsági Tanácsában a magyar-kérdésről szóló vitákat felfüggesztették és csak november 1-én került újra napirendre, de akkor már a Közgyűlés előtt.

Suárez Fernández spanyol történész szavaival élve Franco úgy kezelte a magyar felkelést, mint „*a harcos antikommunizmus megjelenését, amely megadta a spanyol rendszernek, mint a szovjet típusú forradalom elleni küzdelem első győztesének azt az elismerést, amelyet mindaddig megtagadtak tőle*”.¹⁴

A katonai segítségnyújtás terve

A diplomáciai és humanitárius segítségnyújtáson túlmenően azonban másfajta, veszélyesebb és nagyobb elkötelezettséggel járó segítséget is kértek a spanyolok, nevezetesen a magyar ellenállás katonai megsegítését.¹⁵ Az első dokumentum erre vonatkozóan a madridi magyar követség kérvénye, amelyben „*másfajta, fontosabb segítséget*” kértek, amelyet „*csak Spanyolország tudott nyújtani: a szabadságért harcoló aktív erők támogatását*”.¹⁶

Marosy Ferenc a magyar felkelők megbízásából november 3-án páncéltörő fegyverek vásárlása miatt fordult Francóhoz (500 ezer dollár értékben). Ehhez az akcióhoz ismételten Habsburg Ottó közbenjárására és Franco engedélyére volt szükség.

November 4-én pedig már drámai hangvételű jelentésben tájékoztatta Francót a magyar forradalom újabb fordulatáról. Ebben a jelentésében repülőt kért a spanyoloktól, hogy elszállíthassák a páncéltörő fegyverzetet Magyarországra.

Francó oly mértékben fontolóra vette a katonai segítségnyújtás lehetőségét, hogy november 4-ről 5-re virradó éjjel összehívta a minisztertanácsot, ahol megszületett a döntés, mioszerint önkéntesekből álló katonai egységet küldenek Magyarországra. Agustín Muñoz Grandes honvédelmi miniszter (a II. világháborúban a keleti fronton harcoló Kék Hadosztály egykori parancsnoka) lemondott posztjáról azért, hogy elvállalhassa a spanyol katonai segélycsapat parancsnoki tisztjét. Franco azonban nem fogadta el a lemondását. A misszió vezetésével Czilhert Aurélt, Marosy Ferenc követ titkárát bízta meg. Az ő feladata lett volna elkísérni a három repülőgépet, amelyek fegyvereket szállítottak volna Spanyolországból Magyarországra. Czilhert – mint az események egyik tanúja – 2002-ben interjút adott María Dolores Ferrero történésznek. A volt követségi titkár visszaemlékezései szerint mintegy tízezer önkéntes jelentkezett a magyar királyi követségen, hogy részt vegyen a katonai akcióban.

A terv – Czilhert szerint – a következő volt: a három repülőgép Spanyolországból szállt volna fel, azonban ezek a gépek korlátozott hatósugaruk miatt nem tudtak egyhuzamban el-

¹³ FERRERO BLANCO 2002.

¹⁴ Idézi FERRERO BLANCO 2002. 355.

¹⁵ segítségkérésre vonatkozó információk a bécsi és bonni spanyol követektől származnak.

¹⁶ Marosy jelentését idézi FERRERO BLANCO 2003. 21.

repülni Magyarorszáig. Ezért a spanyol katonai főparancsnokság megegyezett az Egyesült Államok München melletti katonai repülőterének főparancsnokával. A megállapodás szerint a gépeknek a München melletti Neubibergben kellett volna leszállniuk, hogy feltöltsék őket üzemanyaggal, majd pedig onnan folytatni útjukat a célig, Magyarorszáig, feltehetően Szombathely térségében adták volna át a fegyvereket. Ezt követően a gépek visszatértek volna Münchenbe és ismételt üzemanyag felvétel után folytatták volna útjukat Spanyolországba. Mindent precízen megszerveztek, amikor váratlan telefonhívás érkezett a müncheni Főparancsnokságról és érvénytelenítették a megállapodást arra hivatkozva, hogy friss értesüléseik szerint, ha magyar terület fölé repülnének, lőnének rájuk. A tervezett hadműveletet az Egyesült Államok határozott parancsára félbeszakították, majd ezt követően Svájc, Ausztria és Németország is jelezték, hogy nem támogatják az akciót. Az első két ország semlegessége okán, Németország pedig a megszálló hatalmak tiltása végett.¹⁷

Így tehát nem csak a szuezi konfliktus kirobbanása befolyásolta a magyar forradalom helyzetét, hanem a spanyol katonai segítségnyújtást váratlanul megtiltó amerikai utasítás is. María Dolores Ferrero szerint az Egyesült Államok ezen lépéséről a spanyol történészek sokat vitatkoztak és a vita még nem zárult le. Egyesek osztják Suárez Fernández tézisének, miszerint a közvetlen spanyol beavatkozás legfőbb akadálya az a körülmény volt, mely szerint november 6-án már mindenki úgy vélte, hogy a magyar felkelés ügye vereséget szenvedett. Tény, hogy Szombathely térsége, ahol az ejtőernyősök földet értek volna november 5-én elesett és ezáltal lehetetlenné vált az akció sikeres kivitelezése. Mindazonáltal elfogadható egy másik álláspont is, mely szerint az Egyesült Államok azon politikai döntése, hogy nem avatkozik be a Szovjetunió befolyási övezetében zajló eseményekbe, már megszületett október 29-ét követően. És nem csupán megszületett, hanem teljesen egyértelműen ki is nyilvánították.¹⁸

Francónak pedig szüksége volt az Egyesült Államok felhatalmazására bármiféle politikai kezdeményező lépés esetén. Sőt, egyetlen nyugati ország sem avatkozhatott volna be katonailag a szovjet agresszióra hivatkozva az Egyesült Államok beleegyezése nélkül.¹⁹

Utözöngék – Zákó András tábornok látogatása Madridban

Egy 1956. november 27-én kelt irat szerint Madridban járt Zákó András tábornok, a világháború után Németországban létrehozott Magyar Harcosok Bajtársi Szövetségének parancsnoka. Látogatását Marosy szervezte, Zákó a spanyol katonai vezérkar vendége volt, tolmácsa pedig Marosy titkára volt. Madridi utazásának célja az volt, hogy a magyar ügygel leginkább szolidáris Spanyolországot tájékoztassa a magyar szabadságharc küzdelmeinek mérlegéről és a magyarországi katonai helyzetről. Beszámolójának végén közölte azt is, hogy véleménye szerint a felkelés tavasszal újraindul.

Marosy szerint Zákó később, különtárgyaláson francia nyelven vetette fel nagyszabású katonai terveit és javaslatait a spanyol katonai vezérkarnak. Ezt bizonyítja az a spanyol nyelvű irat, egyfajta terv, amelyet madridi külügyi levéltárban őriznek. A címe: „*Lo que debe hacerse en este momento*” („Amit ebben a pillanatban tennünk kell”). A terv aláírás nélküli és a CEDI-ben íródott, amely a kelet-európai emigráns szervezetek spanyolországi koordinációs központja volt. Feltételezni lehet, hogy a katonai terv Zákó koncepcióját rögzítette.

¹⁷ FERRERO BLANCO 2002. 357.

¹⁸ FERRERO BLANCO 2003. 28–29.

¹⁹ Ibidem 16.

Ez egy közös közép-kelet-európai katonai parancsnokság felállítását sürgeti: 5000-5000 fős magyar, szlovák, cseh, szudétanémet, román, bolgár és horvát egységekkel. Eszerint csehországi felkeléssel lehetne indítani a szovjetek elleni támadást. Ezt az USA finanszírozhatná, írja a terv, mivel úgy véli: *„jelenleg a világon csupán Spanyolország az egyetlen, ahol e dolgot elő lehetne kérszíteni”*. Ez Spanyolország missziója és azért is kedvező hely lenne, mert nincsenek diplomáciai kapcsolatai a kommunista országokkal.

A terv három éves felkészüléssel számolt. Az iraton olvasható spanyol megjegyzés szerint a tervet Zákóval lehetne megcsinálni. A spanyol vezérkar *„elvben benne van”* egy ilyen akcióban, ha ezt az amerikaiak is támogatják.

Egy másik, valószínűleg azokban a napokban készült és belső spanyol használatra szánt, aláírás nélküli titkos memorandumot is érdemes megemlíteni a kérdés kapcsán. A memorandumra kék ceruzával ráírták Marosy nevét, tehát a feljegyzés tőle származik. A címe: *„Ayuda española a Hungría en su lucha contra el comunismo”* („Spanyol segítség Magyarországnak a kommunizmus elleni harcában”). A memorandum a spanyolok karitatív-humanitárius tevékenységének folytatása mellett szükségesnek látná nemcsak a Spanyolországba érkező magyar menekültek szigorúbb szűrését és kiválasztását: *„Ennél fontosabb azt tudni, hogy, hogy Spanyolország, az egyetlen, amely koordinálni tudná azoknak az aktív erőknek a támogatását, amelyek a szabadságért küzdenek.”*

Ennek értelmében a memorandum készítője javasolja, hogy az összegyűjtött pénz egy részéből hozzanak létre titkos alapot *„a kommunistaellenes küzdelem jövőendő szükségleteire, mivel nincs más ország a világon, amelytől remélni lehetne segítséget (a hazafiak támogatására, a felkelés újrakezdésére, illegális segélyakciók a vasfüggönyön túl, Propaganda és politikai akciók költségei, beleértve a katonai akciókat is).”*

Végül a memorandum megállapítja: *„a felszabadítás ügyének gyakorlati segítése fontos problémájának megoldásaként egy titkos és különleges alapot kellene létrehozni, s az összegek a Kormány kezében lennének...”*

A memorandumhoz kézzel írt lapot is csatoltak, melyen a tervezett összegeket is megjelölték.

1957 elején azonban e tervek már lekerültek a napirendről. A spanyol politikai és katonai vezetés ilyen irányú szándékai és elszánásai megszűntek, a sajtóban és a politikai elemzések szintjén azonban sokáig jelen volt Magyarország és az 1956-os szabadságharc.

Végezetül ismételtelen meg kell állapítani, hogy Marosy jelentései és memoárjának feljegyzései a hatalmas spanyolországi visszhangról nem túlzóak. Mind a sajtó, mind a katolikus egyház, mind az államhoz kapcsolódó szervezetek nagy szolidaritást mutattak abban az időben és a spanyol külpolitika az ENSZ-ben is igen nagy kezdeményező erővel és határozottsággal állt a magyar ügy mellé.

Ezt akkor is meg kell állapítani, ha tudjuk, hogy az ekkor nemzetközileg még igen elszigetelt Franco-rendszer számára a magyar '56 jó lehetőséget nyújtott annak demonstrálására, hogy Spanyolország az antikommunista Nyugathoz tartozik és mindent megtesz a kelet-európai népek felszabadításáért. A Franco-diktatúra nemzetközi legitimálásáról is szó volt tehát, amikor a francóista spanyol állam 1939 óta először tudott a nemzetközi szinten erőteljesen és nagy nemzetközi visszhangot keltve megjelenni, méghozzá a nyugati demokratikus hatalmak oldalán.

Záró gondolatként meg kell említeni, hogy miközben Spanyolország arra készült, hogy aktívan, katonai erővel részt fog venni a szovjet terjeszkedés megfékezésében, nem vett tudomást vagy nem akart tudomást venni arról a körülményről, hogy a magyar ellenállás a demokrácia kivívása érdekében zajlott. Ebben az értelemben az 1956-os forradalom főszereplői által han-

goztatott jelszavak, mint „szabadság és demokrácia”, sohasem lettek volna elfogadhatóak Franco számára, ahogy más latin-amerikai diktátorok – mint Pérez Jiménez Venezuela, Rafael Trujillo a Dominikai Köztársaság vagy Fulgencio Batista Kuba diktátora – számára, akik nyilvánosan támogatták a magyar forradalmat.²⁰ *

IRODALOMJEGYZÉK

Forrás

Manifiesto a los universitarios madrileños Madrid, 1º de febrero de 1956 <http://www.filosofia.org/his/h1956b01.htm> Hozzáférés: 2016.08.30.

Felhasznált szakirodalom

- ANDERLE, ÁDÁM (2000): *1956 és a spanyol katonai beavatkozás kérdése* Kutatási Közlemények II. MTA-SZTE Hispanisztika Kutatócsoport Magyarország és a hispán világ. Hispánia Kiadó.
- ANDERLE, ÁDÁM ed. (2002): *A Marosy-iratok. A Magyar Királyi Követség Madridban 1948-1957.* Szeged, Hispánia Kiadó.
- ANDERLE, ÁDÁM (2007): *Hungria y España, relaciones milenarias,* Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged
- EIROA SAN FRANCISCO, MATILDE (2001): *Las relaciones de Franco con Europa Centro-Oriental (1939–1955).* Barcelona, Editorial Ariel
- FERRERO BLANCO, MARÍA DOLORES (2002): *La revolución húngara de 1956. El despertar democrático de Europa del Este.* Universidad de Huelva.

Internetes források

- ANDERLE, ÁDÁM (2006): *La intervención española en la revolución húngara de 1956 según las fuentes hispano-húngaras. Historia Actual Online, Núm. 10 (Primavera, 2006)* Hozzáférés: 2016.06.28.
- DE LA CRUZ, LUIS (2014): *1956: el movimiento estudiantil antifranquista nace en San Bernardo.* <http://www.somosmalasana.com/1956-el-movimiento-estudiantil-antifranquista-nace-en-san-bernardo/> Hozzáférés: 2016.09.23.
- FERRERO BLANCO, MARÍA DOLORES (2003): *Franco y la revolución húngara de 1956 Papeles del Este Núm. 7 (2 semestre 2003)* <https://revistas.ucm.es/index.php/PAPE/article/viewFile/PAPE0303330007A/25888> Hozzáférés: 2016.06.12.
- TOWNSON, NIGEL (2009): *Cuando Eisenhower visitó a Franco. EL PAÍS 21 de diciembre de 2009* http://diario/2009/12/21/opinion/1261350010_850215.html Hozzáférés: 2009.12.22.

²⁰ EIROA SAN FRANCISCO 2001. 206.

SZÉNÁSI ÉVA CSC HABIL

szenasi@philo.u-szeged.hu

történelem-politológus, habilitált főiskolai tanár, (SZTE JGYPK)

Magyar 56 – francia szemmel

The Hungarian Revolution of 1956 through French Eyes

ABSTRACT What is interesting about the French reception of the Hungarian Revolution of 1956 is that, transcending party preferences, it temporarily brought together various artists, writers, philosophers and sociologists from the left as well as from the right, who, despite their political and intellectual differences, all strongly agreed on one point: they supported the Hungarian Revolution.

The paper studies the French reception of the 1956 Hungarian Revolution and discusses theoretical works on 1956 written by the cream of the French intelligentsia, including Jean-Paul Sartre, Claude Lefort and Raymond Aron etc. The events of 1956 comprise an important segment of the life's work of these authors, out of which a number of pieces on totalitarianism have been produced. An analysis of the reasons for the Revolution as well as the course and experience of it significantly contributed to an uncovering of the true nature of Stalinism and to an academic description of the essence of totalitarianism along with its mechanisms of operation.

KEYWORDS Hungarian revolution, French reception, totalitarianism, freedom, independency, destalinization

DOI 10.14232/belv.2017.1.10

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.10>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Szénási Éva (2017): Magyar 56 – francia szemmel. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 112–121. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

„a magyar forradalom a világtörténelemhez tartozik,
a Szuezi-csatorna államosítása viszont csak egy epizódja
az arab – muzulmán világ és a nyugat konfliktusának”.
Raymond Aron

Az 1956-os forradalom egyik legsokoldalúbb megközelítésű elemzése a nyugat-európai országok közül talán Franciaországban történt meg. 56 franciaországi fogadtatásának érdekessége, hogy pártpreferenciákon felülemelkedve ideiglenesen egy táborba sodort különböző, jobb- és baloldali elkötelezettségű művészeket, írókat, filozófusokat, szociológusokat, akik a köztük lévő politikai - világnézeti különbségek és viták ellenére egy dologban határozottan egyetértettek, és ez a magyar forradalom támogatása volt. Általános szimpátia és rokonszenv övezte a forradalom ügyét, a magyar nép szabadságharcát. Ezt annál is inkább fontos hangsúlyozni, mert a Szovjetunió által támogatott Francia Kommunista Párt és lapja a *l'Humanité* az események kezdetétől fogva a szovjet álláspontot követte és minden eszközzel megpróbálta lejáratni a forradalmat.¹

Az FKP - amely tekintélyét az ellenállásban betöltött szerepével alapozta meg - , a második világháború után a munkások mellett jelentős népszerűsége és befolyásra tett szert az értelmiség körében is. Ez nem feltétlenül jelentett részükről csatlakozást a párthoz, inkább lazább kapcsolatot és ideológiai elkötelezettséget feltételezett a párt politikai irányvonala, a marxizmus és a szocializmus eszméje iránt (innen ered az ún. útitárs, „compagnon de route” kifejezés). A párt súlyát és befolyását jól mutatja, hogy az 1945-os országgyűlési választásokon 26,2%-ot ért el, ezzel a baloldal legnagyobb tömörülésévé vált, megelőzve a szocialista pártot, az SFIO-t, amely 25%-ot kapott. Az FKP 1945-1947 között több miniszterrel is részt vett a különböző kormányokban. A komoly bázissal és szakszervezeti háttérrel rendelkező párt a hidegháború idején is a francia politikai élet befolyásos tényezője maradt. Ortodox vezetése, és személy szerint Maurice Thorez főtitkár, aki jó kapcsolatokat ápolt a szovjet testvérpárttal, a XX. kongresszus után megpróbálta fékezni a desztalinizációt és feltétel nélkül támogatta a Szovjetuniókat a magyar forradalommal szembeni politikáját. A Szovjetuniókat a fasizmus elleni harcban és a második világháborúban betöltött szerepe időlegesen elfedte a rezsím diktatórikus jellegét a nemzetközi közvélemény előtt. Tevékenységét, a szocializmusba vetett hit miatt is, gyakran pozitívabbnak ítélték meg, mint amilyen az valójában volt. Bár a nagy perekről és a munkatáborokról értesült a közvélemény, de ezek nem rengették meg a kommunista baloldalt a szovjet rendszerbe vetett bizalmát. A pártból való kiábrándulás első jelei, főként az útitárs értelmiség körében, a magyar 56-hoz köthetők, még ha ez nem is indított el komoly kilépési hullámot és a párt hamar rendezte sorait, illetve stabilizálni tudta taglétszámát. Poznań és Budapest „kumulatív hatása” az 1968-as prágai események nyomán eredményezett komolyabb válságot a párt és értelmiségi holdudvara körében.²

1956-ban élénk vita bontakozott ki a francia közvélemény és az értelmiség körében a szuezi válság, a magyar forradalom és az algériai háború kapcsán. Az eseményekről pártállástól függetlenül foglaltak állást. Jól jellemzik a helyzetet Sartre következő sorai: „... a baloldal egyaránt elhatárolta magát a szuezi és a budapesti eseményektől; a jobboldal csak a budapestieket ítélte el; a *L'Humanité* csak a szuezieket”.³ A magyar 56 kapcsán olyan ismert művészek emelték fel sza-

¹ Vö. KLENJÁNSZKY 2006.

² Vö. MOLNÁR 1993. 15.

³ SARTRE 1993. 80.o.

vukat, mint Yves Montand, Simone Signoret, Gérard Philippe. A szellemi élet olyan kiválóságai vitáztak egymással és érveltek a marxizmus és a szocializmus mellett és ellen, mint Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Maurice Merleau-Ponty, Albert Camus, Claude Lefort, Cornélius Castoriadis, vagy a Párizsban élő Fejtő Ferenc és a *Le Figaro* vezércikkírója, Raymond Aron. Összességében azt mondhatjuk, hogy a francia értelmiségnek a *L'Humanité* félrevezető cikkei ellenére meglehetősen pontos információi voltak a magyarországi eseményekről, s erre alapozva valós képet festettek az 50-es évek magyar szocializmusáról, a forradalomról, a sztálinizmusról és a szovjet rendszerről. Írásom az 1956-tal foglalkozó korabeli francia nyelvű politikai és filozófiai munkák áttekintésére vállalkozik, megelőlegezve azt a következtetést, hogy a magyar forradalom tapasztalatai komoly elméleti hozadékkal gazdagították az 1956-ról szóló nemzetközi szakirodalmat.

Az egyik példaértékű kiállítás a magyar ügy mellett Albert Camus nevéhez fűződött. Camus nemzetközi tekintélyét latba vetve mozgósított, hogy ébren tartsa a magyar nép küzdelmét a nemzetközi közvélemény előtt. Számos cikket közölt, bevezetést írt, beszédeket tartott és petíciókat nyújtott be 56 kapcsán.⁴ A világhírű író volt az, aki a francia értelmiség és az íróársadalom nevében válaszolt a magyar íróknak a *Franc Tireur* c. lap 1956. november 10-i számában megjelent, és a „nyugati világ” értelmiségéhez intézett segélykérő felhívására. Ebben „a francia írók egyöntetű és mély felháborodásáról” biztosította a magyar kollégáit. Az európai írók nevében ENSZ-vizsgálatot sürgetett a szovjet katonai beavatkozásról, továbbá követelte a szovjet csapatok kivonását és nemzetközi ellenőrző csapatok küldését, a politikai foglyok és deportáltak szabadon engedését, valamint a szabad választások kiírását.⁵ Camus több nagygyűlésen is felszólalt a forradalom ügye mellett, mert mint írta „tudnunk kell, hogy mihelyst a szellemet gúzsba kötik, a munka rabszolgamunkává válik, hogy ahol a munkást elnyomják, ott az író száját is befogják, s ha a nemzet nem szabad, akkor a szocializmus senkit sem szabadít fel, sőt mindenkit rabszolgaságba dönt”.⁶ 1957. március 15-én Párizsban a Wagram teremben tartott beszédében már a terrorra, a diktatúra és a totalitárius állam veszélyeire, egy a Franco-rezsimhez hasonló rendszer kiépülésére figyelmeztetett: „a totalitárius államot, legyen az bal- vagy jobboldali, mindenekelett az egy párt jellemzi, s az egyetlen létező pártnak semmi oka nincs saját létét veszélyeztetni. Fejlődőképes liberális állam, mely rokonszenvező, mérlegelő és cselekvő figyelmünkre számot tarthat, csak az lehet, amely alapvető jognak tekinti a többpártrendszert.”⁷ Camus mindvégig kiállt az alapvető emberi jogok, a szabadság és az igazság védelme mellett, melyek erkölcsi rendjének alappillérei és írói munkásságának meghatározó értékei közé tartoztak. Ezek eltírása pedig „éppoly megvetendő Algériában, mint Budapesten” – hangsúlyozta.⁸ 1958-ban előszót írt a *La vérité sur l'affaire Nagy* (Az igazság a Nagy Imre ügyben) c. könyvhöz, amelyben felháborodásának hangot adva az ítélet kapcsán, védelmébe vette a per áldozatait és gyilkosságának nevezte Nagy Imre és társainak kivégzését.

Camus-höz hasonlóan a sokszínű baloldali értelmiségi körhöz tartozott az egzisztencialista filozófus Jean-Paul Sartre is, aki a csoport egyik meghatározó személyisége volt. Barátságuk megromlása 1951-re tehető, amikor Sartre lapja a *Temps Modernes* negatív kritikát közölt Camus *A lázadó ember* c. művéről. Bár a magyar 56 kapcsán a szovjet beavatkozás kérdésében

⁴ Vö. SZÁVAI 1996.

⁵ Vö. CAMUS 1993a. 62.

⁶ CAMUS 1993b. 66.

⁷ CAMUS 1993a. 69–70.

⁸ Uo. 70.

egyetértettek, a forradalom és a szocializmus megítélésében eltért a két gondolkodó véleménye. Sartre elítélte ugyan a szovjet beavatkozást, de a Camus által vallott morális fenntartásokkal ellentétben ettől függetlenül kezelte a szocializmus ügyét.

Sartre és Simone de Beauvoir 1956 őszen éppen Olaszországban tartózkodott, amikor a magyarországi forradalom kirobbant. Az első lapértésülések alapján a poznaí munkásfelkeléshez hasonlították az eseményeket. Mint Beauvoir *A körülmények hatalma* c. életrajzi munkájában írta: „egy népszerűtlenné vált renddel szemben, az első napok eseményei alapján rendkívül nehéz életkörülmények ellen a desztalinizálás végül is politikai jogokat követelő nacionalista fölkelésben robbant ki, akárcsak Poznańban; s éppúgy, mint Poznańban, tüzharc alakult ki”.⁹ Az újságokon és a híradásokon keresztül élénk figyelemmel követték az eseményeket, és november elején Franciaországba visszatérve, mint Beauvoir utalt rá, „Sartre az Expressnek adott interjújában fenntartás nélkül elítélte a szovjet beavatkozást, kijelentve, hogy «sajnálkozva, de végleg» szakít szovjet barátaival, és még határozottabban a francia KP felelős vezetőivel. Pedig milyen hosszú ideje, mennyi erőfeszítéssel igyekezett velük kiegyezni, és egyetértésben élni! Mindazonáltal egy pillanatig sem habozott: az orosz beavatkozást meg akarta bélyegezni, éppen a szocializmus nevében.”¹⁰

Ezzel egy időben, 1956 novembere és 1957 januárja között, Sartre a *Temps Modernes* folyóirat (amelynek főszerkesztője volt) három egymást követő számában több mint 150 oldalas tanulmányt közölt *Sztálin kísértete* (Le fantôme de Staline) címen, amelyben reflektált a magyarországi eseményekre és az FKP dogmatikus álláspontját bírálva részletesen kifejtette saját nézetét.¹¹ Ahogy fogalmazott, „a magyar események kapcsán csak egyetlen kérdést lehet feltenni: kiknek és milyen politikai perspektívából volt szükséges a szovjet beavatkozás? Erre viszont nem válaszolhatunk anélkül, hogy előbb ne próbálnánk meg – az adott keretek között – meghatározni az október 24. és november 4. reggele között lezajlott forradalmi mozgalom természetét, összetevőit és fejlődését”.¹²

Az 56-os forradalom kirobbanásának közvetlen okaként Sartre a XX. kongresszus által elindított folyamatot, a desztalinizációt jelöli meg (amit a demokratizációval azonosít), és mint az erre adott válaszreakciót definiálja. „Senki nem vonhatja kétségbe, hogy a lengyelországi és a magyarországi események közvetlen következményei annak a folyamatnak, amit nálunk desztalinizációnak neveznek”¹³ – hangsúlyozza. A problémák gyökerei a francia filozófus szerint azonban mélyebbre nyúlnak: az 50-es évek hibás gazdaságpolitikájában, elsősorban a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálásában, és az erőltetett ütemű iparosításban rejlenek, bár ez utóbbi eredményeként könnyvelte el a nagyipari munkásosztály létrejöttét Magyarországon. Az okok között szerepel a Rákosi-rendszer politikája, és az a tény, hogy a néptől elszakadt bürokratikus pártapparátus nem megfelelően mérte fel a tömegek elégedetlenségét és forradalmi erejét, nem számolt egy felkelés lehetőségével. Sartre a kommunistáknak két csoportját különbözteti meg Magyarországon, az oroszbarát sztálinista politikai vezetést (Rákosi, Gerő) és az ún. nemzeti kommunistákat. Nemzeti kommunistáknak nevezi az ország érdekeit szem előtt tartó és a

⁹ DE BEAUVOIR 1966. 312.

¹⁰ Uo. 314.

¹¹ A mű születési körülményeit is megismerhetjük Simone de Beauvoir munkájából. Érdekességként megjegyzem, hogy a *Sztálin kísértete* c. mű válaszként született a Tribuna Ludu tudósítójának kérdésre, amit éppen egy Fejtő Ferenc lakásán folytatott vita során tett fel Sartre-nak arra vonatkozóan, hogy vállalnia kellett volna-e a Szovjetuniónak a vereség kockázatát a magyar forradalom kapcsán. Vö. DE BEAUVOIR 1966. 315.

¹² SARTRE 1993. 95.

¹³ Uo. 119.

Szovjetuniótól való függés megszüntetéséért, a függetlenség elnyeréséért harcoló csoportot Nagy Imre vezetésével.

Egy nemzeti és demokratikus kommunizmus lehetőségét látta kirajzolódni a magyar eseményekben. Úgy ítélte meg, hogy a kirobbant forradalom célja egyértelműen a demokratizálás volt, és nem a szocializmus ellen irányult. Október 24-e, a szovjet csapatok Budapestre történő bevonulása új helyzetet eredményezett: nemzeti egységet teremtett és szükségképpen felszította az országban a nacionalista érzelmet, amelyek szovjetellenességgel párosultak. Ezzel együtt a vezetés fokozatosan kicsúszott a Nagy Imre - kormány kezéből, a demokratizáció követelése mellett olyan liberális célok is megfogalmazódtak, mint a választások kiírása és a parlamenti rendszerhez való visszatérés óhaja. „Az osztályharc - mint függetlenségi háborúk esetén oly gyakran - háttérbe szorult az idegenekkel folytatott harccal szemben. Minden magyar, aki fegyvert fogott, a felkelők íratlan szabályai szerint jogot formált álláspontjának érvényre juttatására akár rögtön, akár később, a győzelem után. S ezek a különböző, sőt néha ellentétes érdekű emberek, csakis úgy maradhatnak egységesek a harcok idején, ha egyetértettek a választások követelésében: egyedül a választások biztosíthatják a képviselők közötti békés versengést”.¹⁴ Sartre szerint az események alakulása szükségképpen vezetett el a szabad választások követeléséig, de a szabad választások nemcsak az egypárti szocialista rendszer végét jelentenék, hanem magában a rendszer jellegében is változást hoznának.

Végül arra a következtetésre jut, hogy maga az október 23-át követő eseménysorozat nem illeszkedett abba a forgatókönyvbe, amit a szovjet vezetés a desztalinizáció értelmében elképzelt. Egy nemzeti kormány lett volna csak képes a demokratizálást végrehajtani, de ehhez a szovjetek felhatalmazására lett volna szükség, olyan nemzeti kormányra, amelyet a szovjetek elismertek volna. E tekintetben az események lengyel típusú lezárását tartotta volna megoldásnak, ahol a Nagy Imréhez hasonlóan bebörtönzött, majd rehabilitált Gomułkát a poznaíni felkelést követően a szovjetek támogatásával a párt első titkárává választották. A legnagyobb problémát mégis abban látta, „hogy a desztalinizálók a népi demokráciákkal szemben sohasem hagytak fel a sztálini magatartással”¹⁵, ami végső fokon előrevetítette a szovjet katonai megoldást a magyar forradalommal szemben. A katonai beavatkozást azonban semmi sem igazolta Sartre szemében. Az idézett lengyel újságírói kérdésre pedig azt válaszolta, hogy „jobb lett volna megkockáztatni a választásokat, mintsem erőszakot alkalmazni”.¹⁶ A beavatkozásnak ugyanis súlyos nemzetközi következményei voltak: veszélyeztette az enyhülést, elszigetelte a nyugati kommunista pártokat és a békés egymás mellett élés folyamatának megtorpanását eredményezte.

Sartre abban tehát mindvégig következetes maradt, hogy kemény szavakkal ítélte el a forradalom eltiprását. „Ám amikor a szovjet vezetők a szocializmus megmentése érdekében a népi hadsereget vetik be egy szövetséges állam ellen, amikor valamely elvont eszme nevében harcoló katonáikkal a nyomort elviselni már nem képes munkásokra lövetnek, amikor a *másutt*, más országokban és végső soron a világban fellépő esetleges következményeket tartják csak szem előtt, tekintet nélkül a helyzet támasztotta konkrét követelményekre, akkor a szocializmusból lázalom lesz, a Szovjetunióból pedig a szocializmus és önnön szándéka ellenére rendőrállam”¹⁷ - foglalta össze véleményét. Ambivalens magatartására azonban jellemző, hogy elítélte ugyan a szovjet beavatkozást, de a Szovjetuniót és a szocializmust nem tagadta meg, mert ahogy Beauvoir

¹⁴ Uo. 108.

¹⁵ Uo. 125.

¹⁶ DE BEAUVOIR i. m. 315.

¹⁷ Sartre, J.-P.: i. m. 127.

fogalmazott: „az emberiség egyetlen reménye ma mégiscsak a szocializmus, még ha tisztátalan, eltorzult szocializmus is”.¹⁸ Ezzel az állásponttal magyarázható, hogy Sartre az FKP-től eltávolodott ugyan, de a szocializmus eszméjéhez hű maradt.

E sokszínű francia baloldal képviselője, Claude Lefort újabb elemmel gazdagította az 56-ról szóló francia szakirodalmat. A *Socialisme ou barbarie* folyóirat 1956 decemberi – 1957 februári számában megjelent *A magyar fölkelés* (L'Insurrection hongroise) c. írásában kronológiai sorrendben tekinti át a magyar forradalom eseményeit. Sartre-hoz hasonlóan kiemeli a nemzetközi környezetet, ezen belül a XX. kongresszus és a lengyel események katalizátor hatását, belpolitikai szempontból pedig a párton belül is megfogalmazódó demokratizáció iránti igényt. „Magában a pártban hónapok óta erősödött már egy határozott ellenzéki áramlat; kitaróan követelték a demokratizálást és az orosz befolyás korlátozását, nyilvánosan pellengérré állították a rendszer bűneit és fogyatékoságait”¹⁹ – írta. A forradalom jellegének meghatározásában Lefort is a nemzeti függetlenségért és a demokráciáért folytatott harc kettős célkitűzését hangsúlyozta, amely egységbe kovácsolta a különböző társadalmi csoportokat. A nemzeti összefogás véleménye szerint akkor jöhet létre, amikor „a despotizmus annyira elviselhetetlen, hogy az egész népet lázadásba kergeti”.²⁰ A nemzeti elem egyben a Szovjetuniótól való függés megszüntetésért és új, egyenlőségen alapuló kapcsolatrendszer kialakításáért folytatott küzdelmet is magában foglalta.

A forradalom legfontosabb vívmányának, és a szocializmus melletti kiállás legfőbb bizonyítékának a munkástanácsokat tartja, amely egyfajta pozitív visszaigazolás is a bürokráciaellenességet és a tanácsok kommunizmusban betöltött szerepét hangsúlyozó Lefort és a *Socialisme ou barbarie* csoport számára. A forradalom proletárjellegét is a munkástanácsokkal hozta összefüggésbe: „mindaz, amit eddig elmondottunk, eléggé megvilágítja, hogy a budapesti fölkelés másnapjától kezdve proletármozgalomnak lehetünk tanúi, amely a munkástanácsok megalakításában rögtön megtalálta a maga megfelelő formáját, és vidéken ezek a munkástanácsok képviselték az egyedüli valóságos hatalmat”.²¹ Kiemeli azt is, hogy a forradalom leverését követően a munkástanácsok ellenállása tovább folytatódott és mintegy hatalmi ellensúlyként működött Kádár bábkormányával szemben. Lefort úgy ítéli meg, hogy a forradalom mindvégig megmarad a szocializmus talaján. Ezt támasztja alá számára az is, hogy nem nyúlt a tulajdonviszonyokhoz. Demokratikus követelései, mint a szabad választások, a sajtószabadság, sztrájkjog csupán az egypártrendszerrel való szakítás igényét tükrözték számára. A munkásosztály pedig az események előrehaladtával szükségképpen eljutott volna oda, hogy megkülönböztesse egymástól a forradalmi pártok pluralizmusát a polgári (értelmezése szerint szocializmus-ellenes) pártok pluralizmusától.

A beavatkozást a szovjet rendszer jellegével és működési mechanizmusával hozta összefüggésbe. A magyar forradalomra adott reakció egyértelművé teszi számára, hogy maga a rendszer „a totális bürokrácia”, „a totalitárius apparátus” megszüntetése nélkül nem reformálható meg.²² Lefort írásában kiemeli a forradalom leverésének brutalitását. Még ha az '56-os események nem is nélkülözték az erőszak alkalmazását, a beavatkozás és az új rendszer terrorja messze nem állt arányban a forradalom kilengéseivel. Ellenforradalomnak pedig azt nevezi, amit a munkások ellen alkalmazott a kádári hatalom a szovjet csapatok segítségével, és amely szétzúzta a

¹⁸ DE BEAUVOIR i. m. 315.

¹⁹ LEFORT 1993. 156.

²⁰ Uo. 176.

²¹ Uo. 161–162.

²² A kifejezés Cornélius Castoriadistól származik. Vö. PREMÁT 2002.

munkástanácsokat és a munkások felkelését. Mindenesetre Lefort nem várt ilyen fordulatot az események menetében a sztálinizmus bűneinek elítélése, a jugoszláv vezetéssel történt szovjet kibékülés és a szocializmusba vezető utak sokféleségének deklarálása után. Sorai nemcsak a francia értelmiség, hanem az egész baloldali világ megdöbbenését fejezték ki: „bár ismertük az orosz rendszer valódi jellegét, ... mégsem gondoltuk volna, hogy a Szovjetunió – helyesebben a kormánya – a jelenlegi helyzetben a világ színe előtt, valamennyi ország dolgozóinak és kommunistáinak színe előtt magára veszi a felelősséget, hogy tankok ezreivel tiporja el a magyar nép minden rétegét mozgósító fölkelést”.²³

Hasonló konklúzióra jut Fejtő Ferencnek a forradalom tanulságait összegző cikke, amely *Esprit* folyóiratban jelent meg 1956 decemberében. Az 1917-es forradalom után, amely véleménye szerint egy blanquista szellemű szűk csoporttal végrehajtott puccs volt, 56 kapcsán újra kell definiálni magát a forradalom fogalmát. „A forradalom mindig olyan felkelés – írja – , amelyben az egész nép, az összes feltörekvő osztály részt vesz, mivel úgy érzi, hogy akár egy kiváltságos, élősödő kisebbség, akár egy idegen hatalom, akár e kettő valamilyen összefonódása elnyomja”.²⁴ A magyar forradalmat tehát nem lehet ellenforradalomnak nevezni, mert célja az ország semlegessége révén a függetlenségének visszanyerése volt. Nem kérdőjelezhető meg annak proletár jellege sem, amit a szocialisták és a demokraták túlsúlya, a szocializmus eszméje, a munkástanácsok szervezése és a munkások ellenállása is tanúsít. „A munkásellenállás ereje, a hosszan tartó, valóban általános sztrájk nem azt bizonyítja-e, hogy a magyar demokrácia – a szocialista munkásdemokrácia – igenis képes lett volna megszervezni a «társadalmi vívmányok» és a népköztársaság védelmét az esetleges fasiszta és ellenforradalmi kísérletek ellen, ha a szovjet beavatkozás nem akadályozta volna meg, nem tette volna lehetetlenné azt a politikai «játékot», amely a felkelés másnapján megindult?” – összegezte Fejtő.²⁵ Egyúttal kiemelte a magyar kísérlet újszerűségét, amit egy nem szovjet mintára szerveződő, nemzeti és demokratikus munkástanácsokra épülő modellben határozott meg.

Raymond Aron álláspontja szinte kivételnek számított a kort döntően meghatározó baloldali marxista és kommunista gondolkodóié között: egyszerre ítélte el a francia-angol agressziót Egyiptomban és a szovjet beavatkozást Magyarországon. Aron megrögzött liberális, jobboldali, a marxi elmélet heves bírálója, Sartre fiatalkori barátja, majd később ideológiai ellenfele. A Sartre és Aron közötti kapcsolatról megemlékezik Beauvoir is, aki szerint elméleti vitáik során Aron lényegre törő kérdésekkel és világos érvekkel szorította sarokba a nagyívű eszme-futtatásokat kifejtő Sartre-ot. „Aron viszont nagy élvezettel bocsátkozott kritikái elemzésekbe, s igyekezett ízekre szedni Sartre meggondolatlan és merész szintéziseit; ismerte annak művészetét, hogyan kell dilemmákba kergetni vitatársát, s amikor kezébe kaparintotta – puff! – ízzé-porrá zúzta. «A két dolog közül csak az egyik lehet igaz, kispajtás» - mondta, s nagyon kék, nagyon józan, nagyon okos szemében sápadt mosoly bújt meg. Sartre vergődött, nem akarta, hogy sarokba szorítsák, de minthogy gondolatmenete invenciózusabb volt, mint amilyen logikus, nehéz dolga akadt. Nem emlékszem, hogy egyszer is meggyőzte volna Aront, vagy hogy Aron megingatta volna őt meggyőzésében” – írta.²⁶

Aron két írásban is reflektált az 1956-os eseményekre. Az egyik, az *Egy antitotalitárius forradalom* (Une révolution antitotalitaire) című, amely 1957-ben, a forradalom egyéves évfor-

²³ Lefort: i. m. 182.

²⁴ FEJTŐ 1993. 190.

²⁵ Uo. 205.

²⁶ DE BEAUVOIR 1965. 37–38.

dulója alkalmával megjelent előszó volt Lasky és Bondy könyvéhez,²⁷ a másik elemzés pedig közel tíz évvel később, a *Preuves* folyóiratban látott napvilágot *Budapest, 1956: egy forradalom sorsa* (Budapest 1956, destin d'une Révolution) címen.

Aron sajátos forradalomként jellemezte a magyar 56-ot, amely az autoritárius rendszer ellen tört ki, és népfelkelés formáját öltötte. „Ebben a században – írja – még nem láttunk olyan népi forradalmat egy parancsuralmi állam ellen, amely felkeléssel kezdődik és az állam meghódításával ér véget. Márpedig Magyarországon pontosan a XIX. századi legenda szerinti forradalom zajlódtott le, mely az utcán kezdődik, és a kormányzati palotában végződik, és amelyet a hatóságok lassúsága és a tömegek türelmetlensége tol el olyan szélsőségek felé, melyet senki nem látott előre”.²⁸ Ezen ismérvek alapján nevezte antitotalitárius forradalomnak a magyart, magát a rendszert pedig „pseidototalitárius”-nak, utalva arra, hogy nem belülről, immanens módon alakult ki, hanem idegen hatalom „importjaként” jött létre. Ennek következtében nem rendelkezett belső népi támogatottsággal, intézményei pedig olyanok voltak, mint „az üres kagylóhéjak”.

Ebben az előszóban Aron részletes leírását adja a korabeli közép-európai rendszerekben végbemenő szovjetizálási folyamat „technikájának”: kiemeli a szovjet hadsereg szerepvállalását a kommunista hatalomátvételben, a rendőri módszerek alkalmazását a hatalom megszerzésében, a polgári pártok módszeres kiszorítását, a politikai pereket, a gazdasági rendszer működési elveit, a tervgazdálkodást, a kollektivizálást, összességében tehát a szovjet modellnek a közép-kelet-európai környezetbe való átültetését. A marxizmus-leninizmuson alapuló szovjet rendszer véleménye szerint „újratерemti a keleti despotizmus alapstruktúráit” és a hatalmat egy kisebbség (párt, vezető személy) kezébe adja. Ezzel letéríti a régiót a nyugat-európai civilizációs pályáról, ahová ezen országok eredetileg tartoztak.

Aron célkitűzéseik és eszmeiségük tekintetében párhuzamot vont az 1956-os és 1848-os magyar forradalmak között, és arra a következtetésre jutott, hogy a nemzet és szabadság, a nacionalizmus és a liberalizmus eszméje egyszerre volt jelen és fonódott össze mindkét magyar forradalomban. Más szerzőkhöz hasonlóan alapvetően a rákosista vezetést tette felelőssé az eseményekért, amely a XX. kongresszus után megpróbálta „felülről kézbe venni” a desztalinizációt. A magyar felkelést kezdetben ő is a szocializmushoz való visszatérésként értelmezte, amely a demokrácia és egyenlőség összeegyeztetésére törekedett, „olyan harmadik erőt kerestek, amely semlegesítené a sztálini zsarnokságot, anélkül, hogy vissza kellene térni a termelőeszközök magántulajdonához”.²⁹ A forradalom követeléseit a demokratikus jelszavak megjelenésével (sajtószabadság, szabad választások, függetlenség stb.) azonban túllépték a szovjet rendszer által megengedett keretet. E tekintetben a francia gondolkodó rámutat e rendszerek fő ellentmondására: „az a párt, amely azt állítja magáról, hogy a tömegek, a proletariátus, a Történelem akaratának megtestesítője, makacsul elutasítja, hogy szabad emberek döntésének vesse alá magát”.³⁰ Az emberek szabadságot követeltek, viszont a szabadság, véleménye szerint, nem létezhet versengő többpártrendszer nélkül. Az 1966-ban megjelent tanulmányában, közel 10 év távlatából pontosan azt a kérdést feszegeti, hogy a szabadságjogok magukban foglalták volna-e a többpártrendszerű szabad választásokat. Formálisan ugyanis a képviselői rendszert a Szovjetunió sem tagadta meg, csak egyetlen pártnak a választáson való részvételével képzelte el. Ennek igazolására egyfelől az egypárt élcsapat jellegére hivatkozott, másfelől a társadalmi homogenitásra, amelyet az „egész

²⁷ LASKY–BONDY 1957.

²⁸ ARON 1993a. 47.

²⁹ ARON 1993a. 52.

³⁰ ARON 1993a. 38.

nép” bevett formulája volt hivatott kifejezni, lévén hogy a szocializmusban – a kapitalizmussal ellentétben – nincsenek különböző társadalmi osztályok, és „az egész nép magára ismer az ál-lamban, valamint a pártban, amely az előbbi támasza”.³¹ „De azon a napon, amikor az ellenséges osztályok eltűnnek, azon a napon, amikor az állam az egész nép állama, miért ne lehetne rábízni a választókra képviselőik megválasztását?”³² – teszi fel a kérdést Aron. E tekintetben meggyőző-déssel vallotta, hogy a desztalinizáció önmagában nem elégséges lépés, valódi demokrácia csak a szabadságjogok tényleges visszaállítása révén érhető el.

Aron szinte az egyetlen szerző, aki tágabb nemzetközi összefüggéseiben is vizsgálta a magyar forradalom ügyét. Előszavában a nyugati kormányok „primitív machiavellizmusát” ostorozta, és kifejezte rosszállását, hogy egy Európán kívüli regionális konfliktust és nem a magyar forradalom ügyét helyezték előtérbe. De azt is látta, hogy a Nyugat önmagában nem lett volna elég a forradalom megmentéséhez. A reálpolitikus Aron véleménye szerint „ha nem lett volna a szuezi konfliktus, az oroszok akkor is eltiporták volna a magyar forradalmat, a nyugat lábhoz tett fegyverrel nézte volna ezt végig őszinte felháborodást tükröző tüntetésekkel leplezte volna cselekvésképtelenségét. Akik elítélik a nyugat passzivitását, mondják meg végre, mit lehetett volna tenni.”³³ Majd később így folytatja: „Magyarországot csak az menthette volna meg, ha a Szovjetunió belátva azt, hogy ez politikai vereséggel ér fel, nem lett volna hajlandó belemenni egy katonai akcióba”.³⁴

1966-ban született írásában arra a következtetésre jut, hogy a be nem avatkozás mögött egy amerikai-orsz megállapodás, „egy titkos minden egyébnél erősebb *háborúellenes orosz-amerikai egyezmény*” rejlik.³⁵ Úgy véli, a magyar forradalom a szovjet-amerikai kapcsolatok íratlan szabályai szerint rendeződött el, vagyis a befolyási övezetek tiszteletben tartásával, amely beleillett a világháború után kialakult bipoláris rend egyensúlyi politikájába. A cél ugyanis a status quo fenntartása és a katonai konfliktusok Európán belüli esélyének minimalizálása volt. A magyar 56 pedig jelentőségét tekintve nem hasonlítható össze a stratégiaileg nagyobb horderejű, és az Egyesült Államokat közvetlenül fenyegető kubai válsággal. Aron is felveti a más írásokban is felbukkanó Gomułka – Nagy Imre párhuzamot annak kapcsán, hogy lehetett volna-e kompromisszumot kötni Moszkvával. Az események menetében véleménye szerint Magyarországon már nem lehetett a szovjetek számára elfogadható mederben tartani a forradalmat.

Összességében, mint utaltunk rá, az 56-os események nem idéztek elő lavinaszerű kilépést a nyugat-európai kommunista pártokból, mégis egy lassú elhatárolódási folyamatot indítottak el a baloldali értelmiségben. Elméletileg viszont a forradalom okainak, menetének és tapasztalatainak analízise hozzájárult a sztálinizmus valódi jellegének lelepleződéséhez, tágabb értelemben pedig a totalitarizmus lényegének és működési mechanizmusának tudományos igényű leírásához. A magyar forradalom rávilágított a szovjet rendszer brutalitására, az elmélet és a gyakorlat között fennálló kiáltó ellentmondásra, de a bipoláris világtrend működési elvei adta manőverezési lehetőségek korlátaira is.

Úgy gondoljuk, a vizsgált szerzők életművének fontos részét alkották az 56-os eseményekre adott reflexiók, amelyekből több totalitarizmust feldolgozó alkotás is született. A kommunizmus-tól éppen 56 kapcsán eltávolodó Claude Lefort totalitarizmus elméletének kidolgozásához fontos

³¹ ARON 1993b. 243.

³² ARON i. m. 244.

³³ ARON 1993b. 58.

³⁴ Uo. 58.; A magyar forradalom és a francia külpolitika kapcsolatáról lásd KECSKÉS 2006.

³⁵ ARON 1993b. 234.

adalekul szolgált a magyar forradalom, felhasználta azt a szovjet rendszer jellegének elemzéséhez, a totalitarizmus ismérveinek leírásához.³⁶ Bár Raymond Aron a szovjet rendszer elemzésére vonatkozóan nem tartotta alapvetőnek a magyar 56-ot, totalitarizmus koncepciójának kidolgozásába azonban minden bizonnyal beépültek a forradalom tapasztalatai.³⁷ Rendszerelméleti szempontból Aron számára 56 legfőbb tanulsága, hogy az ismert európai példákkal ellentétben (amelyekben a rendszer katonai vereség révén omlott össze) a totalitarizmus népfelkeléssel belülről is megdönthető.

A szovjet- és kommunistabarát értelmiség nézeteit még a következő évtizedben is az „inkább tévedjek Sartre-tal, minthogy igazam legyen Aronnal” álláspont határozta meg.³⁸ A prágai tavasz, majd a 70-es években Szolzsenyicinnel *A Gulag szigetvilág* c. leleplező munkája nyomán azonban egyértelművé vált, hogy – legalább is – a szocializmus ügyének és a Szovjetunió megítélésének kérdésében a két gondolkodó közül a történelem Aront igazolta. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARON, RAYMOND (1993a): Egy antitotalitárius forradalom. In *Cappelaere* 1993. 29–60.
- ARON, RAYMOND (1993b): Budapest, 1956: egy forradalom sorsa. In *Cappelaere* 1993. 231–247.
- ARON, RAYMOND (2005): *Demokrácia és totalitarizmus*. Budapest, 2005, L'Harmattan Kiadó.
- CAPPELAERE, PHILIPPE (1993): *56 és a franciák*. Budapest, Font Kiadó.
- KLENJÁNSZKY SAROLTA (2006): Az 1956-os magyar forradalom és leverésének visszhangja a francia kommunista mozgalomban. *Aetas* 21. évf. 1. sz. 19–37.
- CAMUS, ALBERT (1993a): Válasz egy felhívásra. In *Cappelaere* 1993. 61–63.
- CAMUS, ALBERT (1993b): Közbenjárás Magyarország érdekében egy francia diákgyűlésen. In *Cappelaere* 1993. 65–67.
- CAMUS, ALBERT (1993c): A Wagram termi beszéd. In *Cappelaere* 1993. 69–71.
- DE BEAUVOIR, SIMONE (1966): *A körülmények hatalma*. Budapest, Magvető.
- DE BEAUVOIR, SIMONE (1965): *A kor hatalma*. Budapest, Magvető.
- FEJTŐ, FERENC (1993): A forradalom első tanulságai. In *Cappelaere* 1993. 189–209.
- KECKSÉS, GUSTÁV D. (2006): La politique étrangère française et la révolution hongroise de 1956. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 3. N° 83. 40–49. <http://www.cairn.info/revue-materiaux-pour-l-histoire-de-notre-temps-2006-3-page-40.htm>. Hozzáférés: 2017.01. 13.
- LASKY, MELVIN J. – BONDY, FRANÇOIS (éd.) (1957): *La Révolution hongroise, histoire du soulèvement d'octobre*. Précédée d' Une révolution antitotalitaire, par Raymond Aron. Paris, Plon.
- LEFORT, CLAUDE (1976): *Un homme en trop: réflexions sur l'Archipel du Goulag*. Paris, Éditions du Seuil.
- LEFORT, CLAUDE (1981): *L'Invention démocratique*. Paris, Fayard.
- LEFORT, C. (1993): A magyar fölkelés. In *Cappelaere* 1993. 155–188.
- MOLNÁR MIKLÓS (1993): Bevezetés. In *Cappelaere* 1993. 9–28.
- PREMAT, CHRISTOPHE (2002): L'analyse du phénomène bureaucratique chez Castoriadis. *Tracés. Revue de Sciences humaines* no. 1. <https://traces.revues.org/4131>. Hozzáférés: 2017.03.03.
- SARTRE, JEAN-PAUL (1993): Sztálin kísértete. In *Cappelaere* 1993.
- SZÁVAI, JÁNOS (1996): Albert Camus és Magyarország. *Magyar Szemle* XXVI. évf. 10. sz. http://www.magyar szemle.hu/cikk/albert_camus_es_magyarorszag. Hozzáférés: 2017. 01. 18.

³⁶ Vö. LEFORT 1976. és LEFORT 1981.

³⁷ Aronnak 1957–1958 között a Sorbonne-on tartott előadásasorozata, amely később könyv formájában is megjelent, a demokrácia és a totalitarizmus témakörét dolgozta fel. Vö. ARON 2005. Kende Péter előszavával.

³⁸ A mondást Jean Danielnek, a *Nouvel Observateur* lap alapítójának és vezércikkírójának tulajdonítják.

LEJTENYI, CATHERINE

catherinelej@gmail.com
kutató, Berlin

*The Private and the Political: Moments in the Endless Struggle for Freedom**

DOI 10.14232/belv.2017.1.11
<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.11>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:
Catherine Lejtenyi (2017): The Private and the Political: Moments in the Endless Struggle for Freedom.
Belvedere Meridionale 29. évf. 1. sz. 122–126. pp

ISSN 1419-0222 (print)
ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

* Elhangzott 2016. október 15-én a Belvedere Meridionale és az MTA-SZTE Elbeszélt Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoport által rendezett *1956 tudományos kutatása valamint helye az oktatásban* című konferencián.

The first thing I would like to say is that it was a great honour for me when Kiss Tamás asked me this summer to give a talk today on my father, my life with him and beyond, and I would like to thank you all for being here.

It is a very strange, moving and redemptive activity to reconsider my father's life six years after his death, which came as an unexpectedly gentle end to five years of drastic physical decline following the last and largest in a series of heart-attacks and twenty years of depression. And it is an especially welcome opportunity to dwell on his heroism and the heroism he and Kiss Tamás and all the students of the University of Szeged inspired in their countrymen and countrywomen 60 years ago, and to be able to speculate aloud with you if heroism is still possible in our times, and if so, how we can embody it. For the way things are going, in Europe or America, it may well soon be necessary, as Hannah Arendt writes, to risk security for freedom, life for the world.

I would like to begin not with the chronology of my father's life, but with the chronology of how I knew him.

My father, Lejtényi András Gábor, a name he anglicised to Andrew Gordon Lejtenyi, was a fat, jovial, intense and temperamental man who loved food, beer, money, freedom and his family. He fought in a revolution, passed a few months in a refugee camp, got on a boat to Canada and started life in the West, as the saying goes, with nothing but the shirt on his back. Having arrived in Montreal as a refugee, he worked a variety of odd jobs before getting his license as a chartered accountant. After a few years, he met my mother, fell "ass over tea-kettle in love", to use his expression, and – well – here I am.

We were great friends, a couple of hams trying to out-charm each other, proud to be in the other's company. In the summers he took me swimming and was a joker in the public pool near our house. On our walks home, he would impart his life's wisdom to me, with

such pearls as, "Money is the only freedom; and gold is the only real money." The word freedom stuck; money, however, took on a poisonous flavour in our family history that made me wary of pinning many of my hopes to it.

Embittered by the outcome of the revolution in Hungary and the world's inaction and broken promises, in Canada my father became a stock-broker and a die-hard Reaganite, following the logic that if communism was the worst of all possible systems, free-market capitalism must ipso facto be the best. He was a man of passionate, extreme convictions, inwardly compelled to challenge all boundaries, including, finally, those of the stock-market. In the late 1980's, he once again risked everything: this time it was all of his money and all of his clients' money on a deal that pushed and even crossed the edge of legality. If it had worked, he would have made millions and lived on the crest of what he thought was freedom: beyond the Law, thanks to his wits, his courage and his sheer force of will. And the money.

It didn't work. At the critical moment, the authorities got wind of the deal and shut it down; he lost all his money and all his clients' money. He was left with nothing. We were lucky he didn't go to jail. This was a great reversal less financially for my family – for my mother was earning well with her medical practice – than emotionally and psychologically. Forgive the cliché but: he was never the same again.

At the time, he was in his early 50's and as the economy almost simultaneously took a dive into recession, he had no choice but to go into early retirement. In a sense, it was then that he began to retire from life. He was still my beloved Dad, who would occasionally pick me up from school when I was feeling ill, and we would watch movies after he made me a beautiful lunch, by which time I was feeling perfectly healthy again. But as the years passed the happy moments became fewer and fewer. He was by turns remote or too close, shaking

with rage and a bundle of intense emotions I could not fathom. My mother worked long hours to ensure our financial security, while I dreamed of escape.

At 19 I made my first journey to Europe, and when I came home, I moved out, with a vague but fixed goal in mind: I must live in Europe. I didn't know how I was going to manage it, so I concentrated on my studies. At university I majored in Religious Studies and continental European philosophy. Reading continental philosophy means reading the Germans, and to understand their philosophy you should also understand their literature, so it was then that I took my first German literature class – on the communist Bertolt Brecht.

My father may not have known it, but it was at that time that I defected. Religious Studies had in a sense been a way for me to think about the universe and our place in it while avoiding political issues altogether. This ended with Brecht, and my political – that is, leftist – education began. After writing my Master's thesis on the German-language Jewish poet Paul Celan, who was a Holocaust survivor, I decided to switch faculties and do my PhD in Germanistics. I had only been learning German for two years at that point, so full of confidence and high zest, I went to Berlin to take a one-month intensive language course that would prepare me for my readings of Hegel, Kant, Goethe, et al. Of course. One month.

There's a Jewish joke that goes, "If you want to make God laugh, tell him your plans." After a few weeks I met the boy who was to become my German boy-friend, and it changed my life. Unable to endure a long-distance relationship, a year later I moved to Berlin, where I have had a lot of adventures, including Big Love and Big Sorrow.

After my German boy-friend and I parted ways, I was still determined to stay in Europe, and that meant, for the time being at least, Berlin. Which meant periodic visits to the Ausländerbehörde. It occurred to me about 3

years ago that life would be much simpler if I were a European citizen. But of what country? Did I really want to be German? The answer presented itself: Why be German if I could be Hungarian?

It was then that I started thinking about my father's stories again. I was perhaps about 8 years old the first time he told me about the revolution. One morning, he came into my room, his hair still damp from the shower and smelling of after-shave, and told me there had once been a revolution in Hungary, he had fought in it, and he had killed 88 communists, and his only regret was that he'd been found out and had had to flee before he could reach his goal of 100. But his mother had alerted him that the secret police knew his identity and were after him. So he left, almost on the spur of the moment, and, like hundreds of thousands of other Hungarians, he walked to Austria.

Sitting in a bedroom painted pink in a house in an idyllic Canadian suburb, I was, to put it mildly, somewhat overwhelmed by the tale. I processed the events he described as I would a cowboys and Indians movie and went on, somewhat disturbed, playing with my dolls. Over the years, I heard this story told with minor variations dozens of times. My father was a great raconteur and the revolution became in our Canadian life one among many adventures he loved to entertain a room with. On the other hand, when I asked him if I could go to Saturday school to learn Hungarian, he refused. Eventually, then, cut off from this most essential contact, his stories became equivalent to his silence. It was part of his obscure past, not our bright future. Hungary and the revolution, I think, looking back, belonged to the wound we should not touch.

In 2007 my father and Kiss Tamás were reunited, if only virtually, and while he was too ill to travel, my mother, my brother Kenneth and I came to Szeged to see the statue that had been erected in his and the other freedom fighters' honour and receive a medal in his

name. It was then that I learned about MEF-ESZ, that my father had not only participated in the revolution; with his demand for a free student union independent of Soviet control, he had put the wheels of revolution in motion. I was amazed and proud. I learned that it had all started with a proposal to strike compulsory Russian language courses from the curriculum, that this led to the proposal that the Soviets should be expelled from Hungary and finally with the demand for participatory democracy in lieu of totalitarian dictatorship.

This had all begun here, at this university. I am in awe of the courage Kiss Tamás and my father – and finally all the students – displayed in those days. It wasn't long before the movement went to Budapest and became national and international history.

I have tried again and again to imagine what it would be like, knowing that at any moment you could get arrested, detained and tortured for speaking out against power, not knowing who was with you, who against. 2007 was the first time I saw the pictures of my father – a handsome, thin young man – at the podium, transmitting through his words the seeds of freedom, making it appear possible for the first time in over a decade of oppression. This is what he said 60 years ago:

The aim of the union is to ensure that the young people leaving the universities and colleges, dedicated to represent the mind of the nation, should not be an indifferent, passive mass, a group of cowardly, pliable and mean people, but an army fighting bravely and soulfully for the nation, the country and for a happier future. These people should not fear speaking the truth, they should serve the nation and the country with their talents, knowledge and ability. The Stalin and Rákosi system brought up intellectual cripples and sycophants. They used merciless and inhuman means against anyone who dared raise their voice in the name of reason and humanity against their brutality and failures. They tried with some success

to teach us selfishness, unprincipledness, repression and how to prostrate ourselves. They wanted to crush the desire for freedom coming from our souls, they wanted to turn us into slaves accepting their perfidies obediently. The spirit of the 20th Congress swept these intentions away. A free, productive atmosphere is unfolding. The aim of our youth organization is to sweep these remains away from our consciousness to the perfection of our nation, country and ourselves.

These words made a space where a new reality was possible. It was a courageous act, an act of freedom, that made the revolution possible. And so, set ablaze with this hope, the students took the movement to the capital to challenge the structures of domination and be free human beings in the world. We know what happened then.

But in a sense, I don't. It is at this moment, after the move to Budapest, that my father's role in the revolution becomes obscure. What remains is the story he told me when I was a child, his rages, his silences. He was later in life obsessed by Stalinism, the gulag and all the other perfidies committed in the name of communism. As much as I learned from his outbursts, we did not talk in the sense having of an open dialogue about any of these things. Traumatized by the re-establishment of Soviet control and the betrayal of politicians at home and abroad, he turned his back on his home and his face to the future. It was almost as if his arrival in Canada had been a point nil and all his life and actions in Hungary were effectively banished to a distant past, devoid of validity for his present and our future.

My father threw in his lot with the capitalists and if Hungary was not economically viable, there was no point in talking about it. His expectations of his Canadian children were that we all become very successful, very rich captains of industry, overcoming any obstacle

that got in the way of our fortunes and defying every authority in our pursuit of personal freedom, the vehicle of which was money.

Under glasnost, my father returned to Hungary once to visit his aging mother, with whom he had an acrimonious relationship. He came back after one week, and again, it was something we did not talk about. He simply said how glad he was to live in Canada. Of course back then, materially speaking, Canada was – and is – the land of milk and honey. Yet I wonder.

My father's life seems marked by a tendency to go over the edge, to challenge fate and the given reality in a way reserved only for the gods. One of the albeit American myths he identified with was that of the self-made man, the individualist able to conquer the world by willing it so. I don't believe he stopped loving Hungary, but he thought he could and should live without it. This was, in my opinion, an understandable mistake, one born of great pain and the conviction that his will was stronger than any sorrow.

Although historically not comparable, I know what it is like to live in a faraway country, to be always a stranger and a little bit strange. Unlike me, my father had no possibility of going back home. Part of his courage was to risk "making it" absolutely on his own. For a long time he did, for a long time he was successful. My suspicion is that success was the compensation for his loneliness.

It is therefore no coincidence that his best-friends in Montreal were Hungarians. Yet a few friends do not constitute a homeland. If I consider my own emotional reaction to being here, to being "back" in Hungary, it is like a piece of a puzzle that had unbeknownst to me long been ajar finally falling into place. I can only assume then that he was immensely homesick without knowing it. This unknown, unspoken homesickness may even be worse than the ones we acknowledge.

Of course, there is a good chance that unless heavily sedated, he would hate me saying all this, and I can imagine him now in Heaven with a lightning bolt in his hand preparing to strike me down if I say one more mushy word about homesickness or sorrow.

So ok ok, I'll stop. What I would like to do now is impart a final honour. If you will, allow me to return to my training in Religious Studies. As you may know, the Gospel of Mark has a very ambiguous ending. Jesus is resurrected but the Apostles fail to grasp the significance, they do not take up the task their Messiah has presented them. A theological interpretation of this ending is that the failure of the apostles requires the reader to act in their place. He or she must assume the evangelical responsibility of carrying on the holy word into the world.

I am of course not making any direct comparisons. But the inability of the interim government to complete the mission begun by the spirit of freedom that had appeared in '56 is not a cause for defeat or despair on our part. Rather, it is a call for us to carry on what those courageous students began and try to complete their vision. For every act in the cause of freedom is a free act, and every free act in the world is a manifestation – however brief – of the spirit of freedom itself.

I was taught to challenge every authority, and so I do, including his. As you can see, I did not become a millionaire designing software. I have returned to Hungary, despite all its political and economic turmoil, with gladness in my heart. At times, I am overwhelmed by the strong sensation of homecoming that I feel when I am here. I am still learning about the relevance of the revolution, what it means for this nation, for its history and its present. It is my belief that honouring the revolution also honours the spirit of courage, integrity and freedom that dwells in all of us. *

HAÁG ZALÁN ISTVÁN

haagzalan@yahoo.de

PhD-hallgató (PTE BTK), egyetemi oktató (SZTE)

„Magam előtt látom a rémült arcokat”

1956. október 26., Szeged – A Takaréktár utcai sortűz
egy egykori gimnazista szemével

— “I see the scared faces before me”
26 October 1956, Szeged – The Salvo in the Takaréktár Street
in the Eyes of a Student —

DOI 10.14232/belv.2017.1.12

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.12>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Haág Zalán István (2017): „Magam előtt látom a rémült arcokat”. 1956. október 26., Szeged – A Takaréktár utcai sortűz egy egykori gimnazista szemével. Belvedere Meridionale 29. évf. 1. sz. 127–130. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Kerecsi István, a Takaréktár utcai sortűz szemtanúja

1956. október 26-án 30-40.000 ember tüntetett Szegeden. A Széchenyi teret katonaság zárta le a demonstráló tömeg előtt. A katonai erőt a kiskunmajsai 31. lövészezred adta. A tüntető tömeg a Széchenyi tér felé haladt. Több egyetemi professzor megkísérelte egyetemisták segítségével a tömeget az Ady térre vezetni, de a tömeg befordult a Takaréktár utcára és a városháza felé indult. A tűzparancssal bíró katonaság – hogy megakadályozza a tömeg Széchenyi térre jutását – a Takaréktár utcai torkolatnál a levegőbe adott le sortüzet. A lövedékek egy része a Takaréktár utcai épületeken – elsősorban a bank épületén – gellert kapott és a tömegbe csapódott. Schwarcz Lajos kendergyári munkás meghalt, a lövedékektől a források szerint 7-16 ember szenvedett sérüléseket, mások pedig a kitört pánik során sérültek meg. A sebesültek száma kéttucatnyi lehetett, közülük többek állapota volt igen súlyos. Olyan is akadt közülük, akinek a lábát végül amputálni kellett.

A kommunista hatalom azonban hiába alkalmazott erőszakot, a forradalom hamarosan Szegeden is győzött. Bár a szovjet bevonulást követően évtizedeken át hallgatni kellett erről a szomorú eseményről is, mindazoknak, akik átélték, életre szóló, megrázó élményt jelentett. A rendszerváltás óta szabadon lehetne beszélni a drámai történetről, mégis kevesen vállalták, hogy szélesebb körben mesélik el, mit éltek át akkor. Az egykori szemtanú, az események idején első osztályos gimnazista, Kerezsi István is most első ízben idézi fel a történetet nagyobb nyilvánosság előtt – a Belvedere Meridionale kérésére.

BELVEDERE MERIDIONALE: – Tizenéves fiúként milyenek látta az ötvenes évek Magyarországot? Mi érett meg az akkori gazdasági, politikai helyzetből?

KEREZSI ISTVÁN: – 1942 májusában születtem, tehát 14 éves múltam az ötvenhatos forradalom idején. A szüleim munkások – azaz hivatalosan a kommunista rendszer vezető osztályának a tagjai – voltak, az Újszegedi Kendergyárban dolgoztak. Ma már felfoghatatlan szegénységben élünk. Négyünkre

jutott naponta egy kilónyi kenyérjegy, és jó, ha nem kis sorbanállás után – hús címén – hetente egyszer csonthoz juthattunk „élelemként”. Gyakorlatilag éhezünk, miközben tapsoltunk Rákosi pajtásnak. Még egy tizenéves gyerek számára is ordító ellentmondás volt a rendszer propagandája és a nap mint nap megtapasztalt valóság között.

B. M.: – 56 őszén valami felbolydult a városban, legelőször az egyetemen. Középiskolás diákként érzékeltek ebből valamit?

K. I.: – A Bölcsészkar Auditorium Maximában tartott diákgyűlésekről, a MEFESZ megalakulásáról csak a forradalom napjaiban szereztünk tudomást, korábban ezek a hírek még nem jutottak el hozzánk. Az október 23-ai fővárosi eseményekről a rádióból értesültünk. Aznap este már Szegeden is volt tüntetés, amelyen apám is részt vett. Másnap hajnalban ért haza a Szőregi úti házunkba, és elmesélte, mi történt a városban. Akkor még elmentünk iskolába, ahol éreztük a forradalmi hangulatot. A Radnóti Gimnázium első osztályába jártam. Ekkor már olyan volt a légkör, hogy nem vettük komolyan a tanórákat. Az iskolába is érkeztek forradalmi tettekre buzdító, azt is mondhatnám, hogy lázító, munkás külsejű emberek, máig nem tudom, mennyire volt spontán az érkezésük, illetve kinek a biztatására jöttek. A városban járva azonban már ezekben a napokban találkoztunk ki tudja, honnan idevezényelt tankokkal, például az Oskola utcában is. Mivel orosz tagozatra jártunk, beszédbe tudtunk elegyedni a szovjet katonákkal. Nem csupán legenda, mert én is megtapasztaltam, hogy többen azt hitték közülük, Egyiptomba érkeztek a „szuezi válság” megoldása érdekében. Ők is teljesen félre voltak vezetve. Mi azért elmondtuk nekik, hogy ez Szeged és nem Szuezi.

B. M.: – Hamarosan érkezett október 26-a, a Takaréktár utcai sortűz napja. Ön is ott volt az események sűrűjében. Hogyan emlékszik vissza arra a napra?

K. I.: – Aznap is iskolába mentünk, de sokan csatlakozni akartunk a tüntetőkhöz. Kati néni, az osztályfőnökünk minden gyerektől,

aki csatlakozni akart a tüntetéshez, egyenként kérte, hogy mondja a szemébe: saját felelősségére megy demonstrálni. Ezután mehettünk. 10 óra után – nem csapatba rendeződve, hanem csak úgy, egyénileg – csatlakoztunk az utcán hömpölygő tömeghez, szinte egyesével feloldódtunk abban. A Radnótiból a Lenin körúton át a Takaréktár utcába jutottam az ekkora már tízezres nagyságrendűre duzzadt, örült nagy tömeggel, a cél a Széchenyi tér volt. Azonban kisvártatva megláttuk, hogy az utcát sisakos katonák vagy ávosok sorfala zárja le. Egyméteres távolságra álltak egymástól, kezükben az emberek felé tartott géppisztollyal. Máig emlékszem a szigorú nézésükre, a fenyegető tekintetre. A megfélemlítést célzó pszichikai hatást fokozta a fegyveresek mögött elhelyezkedő, a villamos sínekkel párhuzamosan álló, nyitott platós teherautó, rajta a tömeg felé irányított géppuskával.

Én az utca közepén álltam, az utca addigra zsúfolásig volt telve emberekkel. Az OTP előtt egy srác magyar zászlóval állt, később tudtam meg, hogy Schwarcz Lajos volt, aki korábban szintén a Radnótiba járt. Azt, hogy pontosan mi történt legelől, nem láttam.

B. M.: – Milyen volt a tömeg hangulata? Jelszavak, éneklés, vagy tanácstalan, esetleg feszült várakozás jellemezte?

K. I.: – Nem emlékszem pontosan, mennyi idő telt el a Takaréktár utcában, talán egy órát is eltölthettünk ott. Jelszavak skandálása vagy éneklés nem volt, az emberek beszélgettek, és általánosan nyugtalan légkörre emlékszem. Majd, számomra hirtelenül, kattogni kezdtek a géppisztolyok. Akkor úgy tűnt, a környező házak tetejéről lőnek ránk. A körülöttem lévőekkel egyetemben én is ösztönösen hasra vettem magam, volt, hogy 6-8 ember feküdt egymás hegyén-hátán. Lement egy géppisztolysorozat, ezt követően elkezdtünk felállni, amikor újabb sorozatlövés következett. Újra a földre vetettük magunkat. Magam előtt látom most is a rémült arcokat, érzem a szörnyű nyugtalanságot, halom a félelem szülte sikítást. A kavargásban és a menekülésben hátrahagyva rengeteg sapka,

szatyor, ridikül, táska, cipő hevert szanaszét. A zászlót, amelyet Schwarcz Lajos tartott, szintén eldőlve láttam. Az OTP melletti, első emeleti orvosi rendelőből hoztak le egy ágyat, erre fektették Schwarczot, akinek golyó oltotta ki az életét. Ekkor a tömeg sokkolva volt, négy férfi azonban odavitte Schwarcz holttestét az egyenruhások elé, és ordították: „Nézzétek, mit csináltatok!” A tehetetlen düh, az elkésredés nagyobb volt bennük, mint a félelem. Később mentőautó érkezett, elvitték a sérülteket, merthogy azok is szép számmal voltak. Apám egyik munkatársa, Pajkó nevezetű, is köztük volt. Háromszor mütöttek meg, később rendbe jött és munkába is tudott állni.

Amikor felocsúdtam a történetek hatása alól, hazamentem. Otthon tudtam meg, hogy a szüleim is ott voltak a Takaréktár utca elején, de a tömegben és a kavargásban nem találkoztunk.

B. M.: – Hogyan emlékszik a következő hetekre: a forradalom győzelmére, illetve a szovjet bevonulásra és a megtorlásra?

K. I.: – Kikerültem az események „sűrűjéből”, mivel két nappal ezt követően skarlatot állapítottak meg nálam, a fertőző kórházba kerültem a Pulz utcába, hat hétig itt is voltam. A nővérektől értesültem a szovjet bevonulásról, a kijárási tilalomról, mely alól még a munkájukat végző orvosok is speciális szabályok betartásával (lámpa, igazolás) kaphattak felmentést. Utólag szüleim is meséltek az eseményekről, például arról, hogy a szovjet tankok a Szőregi úton négyes oszlopban haladva hogyan tarolták le, ami az útjukba került, beleértve a két oldalt elhelyezkedő eperfákat is.

B. M.: – A Radnóti Gimnáziumba járt, ahol 56 végén zászlót bontott a forradalom eszmeiségét képviselő Diákszövetség. Mire emlékszik a szervezet működéséről?

K. I.: – Én nem vettem benne részt, emlékeim szerint inkább a felsőbb évfolyamosok voltak aktívak. Újévkor szénszünet következett, majd a tanítás megindulása után még az iskolarádióból értesültünk a Diákszövetséggel kapcsolatos hírekről is. Ez nem sokáig tartott,

az új hatalom felszámolt mindenfajta ellenál-lási kísérletet.

B. M.: – Hogyan élték át a megtorlás időszakát, illetve a kádári vezetés hatalmának megszilárdulását?

K. I.: – Januárban elkezdtek lefogni a munkástanácsok vezetőit. Szüleim is félték, ezért egy-két hétig barátoknál aludtunk abban bízva, hogy akkor őket nem érheti baj. Január végén aztán csak hazamentünk. Persze apámat is, mint munkástanács-tagot, elvették a többiekkel együtt. A Csillag börtönbe került, de két nap elteltével, mivel nem tudtak semmi terhelőt rábizonyítani, elengedték.

Nekünk, középiskolásoknak ez idő tájt lapokat osztottak ki az iskolában a tanárok, az azon lévő kérdésekre kellett válaszolni a megelőző hónapokkal, hetekkel kapcsolatos tevékenységünket illetően. Például, hogy részt vettünk-e bármilyen „ellenforradalmi” cselekményben, tüntetésen stb. Persze ekkor már mindenki tudta, mi az a válasz, amivel elkerülheti a későbbi kellemetlenséget: „nem, nem vettünk részt semmiben, nem is tudtuk, hogy hol mi történt”...

Így is volt azonban, akit még a hatvanas évek elején is utolért a bosszú: barátom, Majzik Mátyás – tudomásom szerint a Radnóti igazgatójának feljelentése miatt – már mint tanító szakos főiskolai hallgató a hatvanas évek elején kényszerült több hónapos bujkálásra. Később is kalandosan alakult az élete, hiszen nevelőtiszt lett a börtönben, végül börtönlelkészként teljesített sokoldalú szolgálatot.

B. M.: – Ön később a JATE-n helyezkedett el, ahonnan évekkor korábban kipattant a forradalom szikrája. Ezért is érdekes lehet, hogy a hatvanas-hetvenes években szóba került-e az egyetemen legalább egymás között a forradalom, vagy teljes volt a hallgatás a témában?

K. I.: – Valóban, 1966-tól dolgoztam a JATE-n irodagép-műszerészként. A mindennapi megélhetési gondok közepette abban a politikai légkörben kevésbé volt szó ötvenhat-ról. De egymás közötti beszélgetésekben azért előkerült.

Az egyetemen sokféle embert összehozott a sors. Két-három évig például munkatársam volt elektroműszerészként Tóth István, akinek öccse egyik felelőse és részese volt a Takaréktár utcai sortűznek. De – ahogy István fogalmazott – megtagadta, kitagadta öccsét ötvenhatos szerepe miatt. Egyébként is hangoztatta rendszerellenes véleményét. Később a vendéglátóiparban helyezkedett el hűtőgépszerelőként.

Emlékszem egy másik esetre is: egy barátom a jogra felvételizett a hatvanas évek közepén. A felvételi beszélgetésen – nem tudatos rendszerellenes megszólalásként, hanem csak úgy kicsúszott a száján – forradalomnak nevezte az ötvenhatos eseményeket. Amit a felvételi bizottságtól kapott, nem tette zsebre. Világossá tették számára, hogy olyan tájékozatlan vagy reakciós elemre, aki nem azt mondja, hogy itt ellenforradalom volt, nincs szükség a jogi karon.

B. M.: – Ön kisiparosként is dolgozni kezdett, amit – bár engedéllyel végzett tevékenység volt – a rendszer működtetői közül sokan mégsem néztek jó szemmel, hiszen úgy gondolták, bomlasztja a szocialista rendet. Érte-e emiatt bármiféle kellemetlenség, vagy a kádári konszolidációhoz hozzátartozott, hogy nyugodtan végezhetette munkáját?

K. I.: – Lényegében ismeretség, úgy is mondhatnám, protekció révén sikerült engedélyt kapnom a kisiparos tevékenységre 1967-ben, vagyis a főállásom mellett is végezhettem az irodagép-műszerész tevékenységemet hivatalosan négy órában A maszekokra, ahogyan akkor neveztek minket, valóban sokan gyanakodva tekintettek. Ebben az ideológia mellett az irigység is szerepet játszott. Az egyetem és általában a társadalom is tele volt besúgókkal vagy önkéntes jelentgetőkkel. Engem is folyton feljelentettek. Emiatt a hatóságok sokszor ellenőriztek, tudni akarták, ugyan miből tudtam lakást, Trabantot venni, hétvégi házat építeni. Ezek a – nem kifejezetten politikai alapú, de a rendszer lényegéből következő – vegzálások a hatvanas-hetvenes években időről időre előke-rültek. *

ZEMAN FERENC

zeman.ferenc@gmail.com
 történész, Emlékpont (Hódmezővásárhely)

A forradalom mindennapjai Csongrád megyében

— *The Everyday of Revolution in
County of Csongrád* —

DOI 10.14232/belv.2017.1.13

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.13>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this
 article: Zeman Ferenc (2017): A forradalom min-
 dennapjai Csongrád megyében. *Belvedere Meridio-
 nale* 29. évf. 1. sz. 131–132. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add
 tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike
 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

MIKLÓS PÉTER (2016): *Szikra, láng, hamu. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc Csongrád megyei emlékezete*. Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged, 2016, 100 oldal.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján jelent meg Miklós Péter történész gazdagon illusztrált ismeretterjesztő könyve, amely Csongrád megye településeinek forradalmi napjait mutatja be. A száz oldalas kötet – mint ahogy Kakas Béla a Csongrád Megyei Közgyűlés elnöke fogalmaz ajánlásában – az események ismertetése mellett egy-

ben tiszteletadás is a forradalom hősei, és a kommunista terror áldozatai előtt. Miklós Péter összefoglaló munkáját korabeli fényképek és Gémes Sándor fotóművész Csongrád megyei 1956-os emlékhelyekről készült felvételei színesítik. Olyan levéltári dokumentumok és korabeli újságcikkek is helyet kaptak benne, amelyeket eddig még a szélesebb körű nyilvánosság nem láthatott.

A szerző előszavában felvázolja a kötet ívét, amely a Szegeden kipattant forradalmi szikrától, a budapesti harcok hírére fellángoló megyei történéseken át, a szovjet beavatkozás által elhozott végkifejletig követi nyomon e sorsfordító napok eseményeit. A kötet egyik fő erénye, hogy az országos kitekintésű szintézisek mellett bátran merített a helytörténeti szakmunkákból is.

A könyv első felében egy összefoglaló tanulmányt találunk. Ebben a szerző röviden ismerteti a forradalomhoz vezető utat. Az 1956-os év folyamán egyre erősödő rendszerkritikus megnyilvánulásokat, amelyek először még nagyrészt a hatalom sáncain belülről bírál(gat)ták a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) minden érdekképviselői szervre kiterjedő hegemoniáját. Az egypárti diktatúra ugyanis saját érdekeinek megfelelően mindent uralt, befolyásolt, és ellenőrizni akart. Ezt a kommunisták által évek alatt kiépített kényszerű rendet törte meg a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének (MEFESZ) szegedi megalakulása, amely október közepén hosszú idő után ez első valóban független diákszervezetként bontott zászlót, és a diákságot érintő követelések mellett, már a demokratikus átalakulás irányába mutató követeléseket is megfogalmazott.

Ezt követően a szerző ismerteti a főbb megyei forradalmi eseményeket, amelyek középpontjában Szegedet, illetve Hódmezővásárhelyt, a megye két legnagyobb városát találjuk. Kiderül, hogy a forradalom első napjaiban még igen képlékeny volt a helyzet. A felvonulások és tüntetések általában a

szovjet emlékművek ledöntésével és a kommunista jelképek eltávolításával, valamint gondosan pontokba szedett követelések megfogalmazásával kezdődtek. A hatalmunkhoz ragaszkodó helyi kommunisták viszont szinte mindenhol megkísérelték befolyásolni a történéseket, sőt, mint értesülünk erőszakos fellépésüknek Szegeden és Mórahalmon halálos áldozatai is voltak. Ugyanakkor október végére már a fegyverrel rendelkező, vért ontani kész csoportjaik és vezetőik is teret vesztek, elszigetelődtek, és kénytelenek voltak szinte valamennyi városban, faluban, sőt megyei szinten is átengedni a hatalmat a többségében koalíciós, illetve demokratikus alapokon szerveződő nemzeti vagy forradalmi bizottságoknak, a forradalom új irányító, a közigazgatást is kézben tartó szerveinek. A gyárak irányítását a gyorsan megszerveződő munkástanácsok vették át. A közbiztonságra ekkor már legtöbb helyen az új, forradalmi szervezetekhez hű nemzetőrség vigyázott.

Ezután Miklós Péter bemutatja a különböző szintű tanácsokat kiváltó forradalmi szervek működését, és a forradalmi sajtó kiépülését, valamint az MDP Magyar Szocialista Munkáspárttá (MSZMP) történő átnevezését, amely azonban belső tartalmát tekintve lényegileg változatlan maradt. A demokratikus irányú forradalmi átalakulás kiteljesedését a szovjet csapatok november eleji intervenciója akadályozta meg. A Kádár János vezetésével visszatérő és újra kiépülő párt-diktatúra megerősödését követően – kezdeti színlelt együttműködési készségét feladva – a társadalom minden rétegét érintő, széles körű megtorlásba kezdett, ami a Csongrád megyei forradalmi szervezetek tagjait sem kímélte.

Hamvas Endre csanádi püspök és Bibó István szegedi jogászprofesszor egyéni sorsának bemutatásával Miklós Péter több új elemmel gazdagítja a megyei forradalmi kitekintés horizontját. Bemutatja a kommunisták által megtört főpap tétova lépéseit és a velük való kényszerű együttműködési készségét, majd

ennek ellenpontjaként felidézi Bibó István börtönt is vállaló, bátor kiállítását a forradalom értékei mellett.

Az összefoglaló tanulmány után a szerző részletesebb formában, településenként is végigköveti a Csongrád megyében végbement forradalmi eseményeket. Az áttekintés a legnagyobb megyében található várossal, Szegeddel kezdődik, amit a hódmezővásárhelyi események ismertetése követ. A sorrendiség indokolt, hiszen Szegeden zajlottak a legjelentősebb forradalmi események, míg Hódmezővásárhely ekkor, mint megyeszékhely került az események középpontjába. A többi Csongrád megyében található város Makó, Szentes és Csongrád forradalmi eseményeinek ismertetése után a szerző immár abc sorrendben haladva tárgyalja a községekben történteket, melyeket számos 56-os emlékhelyről készült felvétel tesz teljessé. A „falvak forradalmának” feldolgozása történetírói körökben méltatlanul háttérbe szorult, így Miklós Péter a Kádári megtorlást is ismertető kitekintése mindenképpen árnyalja és új elemekkel gazdagítja 1956 vidéki történetét.

A csaknem valamennyi Csongrád megyei településen valamilyen formában lezajlott forradalmi megmozdulások bizonyítják, hogy 1956 egy, az egész ország lakosságát, a nemzetet megmozdító és cselekvésre késztető, igaz ügyért fellépő, sokszor spontán tömegmozgalom, valódi forradalom és szabadságharc volt egy elnyomó önkényuralmi rendszer és a szovjet világbirodalom ellen, egy jobb, igazságosabb világ eljövetele reményben. Így bukása néplélektani szempontból is különösen tragikus, és máig ható károkat okoz.

Összességében elmondhatjuk, hogy Miklós Péternek sikerült egy szerkezetileg arányos, jól felépített, a szemnek is tetszetős művet alkotni, amely méltán tarthat számot a huszadik század egyik legjelentősebb magyarországi eseménysorának Csongrád megyei vonatkozásai iránt érdeklődő olvasóközönség figyelmére.

*

ERDŐS ISTVÁN

stephanus1965@gmail.com

tanár (Svetits Katolikus Gimnázium, Debrecen)

„...nem volt internet-re szükség, hogy megértsük egymást”¹

— „... we didn't have to use internet to understand each other” —

JANCSÁK CSABA *Az 1956-os forradalom indítósíkrája a szegedi MEFESZ; A Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (1956) életútinterjúk tükrében* című könyveiről

DOI 10.14232/belv.2017.1.14

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.1.14>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Erdős István (2017): „...nem volt internet-re szükség, hogy megértsük egymást”. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 1. sz. 133–142. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A téma és a módszer

Az elsősorban ifjúságszociológusként számon tartott szerző tudományos munkásságát végigkíséri a hallgatói és ifjúsági mozgalmak iránti érdeklődés, a XX-XXI. század különböző

¹ Ambrus János interjúalanytól származó megfogalmazás (JANCSÁK 2016b. 20.).

diákszervezeteinek, hallgatói önkormányzatainak kutatása. E témán belül már másfél évtizede² kitüntetetten foglalkozik a szegedi MEFESZ történetével, az 1956-os forradalomban játszott szerepével. E kutatássorozat eredménye a most bemutatásra kerülő két, szoros egységet alkotó mű, melyek egyike tíz életútinterjút tartalmaz, másika a történetudományhoz ifjúság- és értékszociológiai szemléletet társító, monografikus jellegű alkotás.

A forradalom 60. évfordulóját követően megállapíthatjuk, hogy a Kádár-korszak ideologikus megközelítésű, az eseményeket meghamisító, s azokat a diktatúra érdekeinek megfelelően értékelő hazai munkái után a rendszerváltozás óta a téma szakirodalmában mennyiségben és minőségben egyaránt örvendatosan gazdagodik. Az általános összegzéseken túl az egyes személyekre, csoportokra, a forradalom különböző aspektusaira és a lokális történésekre is egyre több fény vetül.

A forradalom megkerülhetetlen szereplői a fiatalok, s ezen belül az egyetemi ifjúság, melynek –eredeti szándékában hallgatói érdekvédelmi– szervezete volt az 1956. október 16-án Szegeden megalakuló, de csakhamar országos politikai jelentőségűvé –a szerző szavaival a forradalom indítósíkrájává– váló MEFESZ. A fővárosi és vidéki felsőoktatási intézmények forradalmi eseményeiről külön-külön számos dokumentumközlés és feldolgozás látott napvilágot, több szerző vállalkozott már az egyes karok vagy intézmények történetén túlmutató, az egyetemisták 1956-os szerepét áttekintő kép alkotására, foglalkoztak már a MEFESZ és –e könyvek lapjain is feltűnő– más diák- és értelmiségi mozgalmak, szervezetek történetével, mely műveket a szerző gondosan összegyűjt bibliográfiájában. Az eddigi eredmények értékét nem kétségbe vonva mégis azt állapítja meg, hogy „árnyalt és tudományosan hiteles elemző-összegző monográfia (...)

² Első idevonatkozó publikációja 2002-es, a téma feldolgozását a *Belvedere Meridionale* és az SZTE Oral History kutatócsoportjának keretében végzi.

nem született a témában” (JANCSÁK 2016a. 12.), illetve véleménye szerint elsősorban az események rekonstrukciója történt meg; a szereplők motivációi, értékorientációi, az őket körülvevő egyetemi mikroklíma – mely szegedi oktatóként a szerzőt nyilván személyesen is érinti – kevésbé ismert. Ilyen értelemben hiánypótlásra vállalkozik e két kötetével, mely szavai szerint egyszerre „tisztelgés és ismeretnyújtás” (JANCSÁK 2016a. 12.).

Deklarált célja azonban nemcsak a történettudományi ismeretekhez való hozzájárulás: ifjúságszociológiai kutatásainak³ tapasztalataira hivatkozva arra a következtetésre jut, hogy a mai fiatalok általában nem hallanak élettörténet-elbeszélést a családban, egyre halványul ötvenhat a kollektív emlékezetben, s mivel nincs áthagyományozás, értékátadás, a történelmen kívüliség állapotába kerülnek, amely erősíti körükben az individualizációt és az izoláltságot. A szerző munkásságának harmadik vonulataként itt hivatkozhatunk a történelemtanítás módszertanával és az állampolgári neveléssel foglalkozó tevékenységére⁴, ezért tartja jelentősnek, hogy interjúkötete oral history forrásként nemcsak a további tudományos kutatások, hanem az oktatás számára is⁵ felhasználható legyen. Interjúi során rákérdez az egykori egyetemisták mai fiatalokhoz szóló üzeneteire, a fiatalok jelenbeli helyzetéről alkotott véleményükre, mintegy szembesíti a két generációt egymással.

A könyvek alapját (a levéltári források és a szakirodalom mellett) a szerző által – illetve

két esetben Kiss Gábor Ferenccel közösen – 2012–2016. között felvett tíz interjú szerkesztett változata képezi. Az interjúalanyok közül egy egykori soproni hallgató, egy műegyetemista, egy szegedi középiskolás (később ugyanott joghallgató) található, a többiek szegedi egyetemi hallgatók voltak az események idején. A szövegek először kerülnek közlésre, bár különleges a Kiss Tamással készült – a többenél terjedelmesebb – interjú esete, vele ugyanis először 2001-ben készült interjú, mely meg is jelent⁶, majd 2014-ben született az itt olvasható verzió, mely az előbbi „kiegészítése és árnyalása” (JANCSÁK 2016b. 149.). Itt kell kitérnünk az oral history módszer alkalmazhatóságának, értékelésének kérdéseire. „Vitatott és vitathatatlan érdemei és előnyei az oral historyt a történetírás egyik leginnovatívabb irányzatává formálták” – állapítja meg VÉRTESI (2004. 171.). A hazai történettudomány éppen az ötvenhatos forradalom témájának kutatásában⁷ használta fel először széleskörűen (Károly 2007), s ennek kapcsán bontakozott ki módszertani vita⁸ az így szerzett eredmények

⁶ Kiss 2002.

⁷ A teljesség igénye nélkül BÖGRE Zsuzsanna (2004, 2006) a vallásukért kiállókat és a női sorsokat, KÖRÖSI Zsuzsanna és MOLNÁR Adrienn (2000) az ötvenhatosok gyermekeinek életútját dolgozta fel ezzel a módszerrel, KANYÓ Tamás (2003) Svájcba emigrált magyarokkal készítette interjúit. BINDORFFER Györgyi, GYENES Pál és KOZÁK Gyula (1994) a „pesti utca” felkelőinek élettörténeteit, KOZÁK Gyula, MOLNÁR Adrienne és KÖRÖSI Zsuzsanna (1993) munkatárs-nács-vezetők visszaemlékezéseit vizsgálta. A forradalom emlékezete című kötet (MOLNÁR Adrienne, KÖRÖSI Zsuzsanna és KELLER Márkus szerkesztésében, 2006) teljes egészében interjúrészeket alapján követi végig az eseményeket. (Természetesen más korszakok kutatása is alkalmazza e módszert, a magyar szakirodalomban elsősorban a második világháború, a Gulág, a kádárizmus és a rendszerváltás történetének megismerésében használatos.)

⁸ Emlékek, emlékezők, felejtők – 1956 négy és fél évtized távlatából. Az 1956-os Intézet és az MTA Történettudományi Intézetének konferenciája 2001. október 15-16., melynek válogatott anyaga az Intézet 1956. Évkönyvében jelent meg.

³ *Emlékezetünk 2015-2016.* EIKKA, 2016.

⁴ JANCSÁK-KISS 2016., illetve megemlíthetjük, hogy a szerző a Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete Állampolgári nevelés és oktatási jogok szakosztály vezetője.

⁵ A szerző fontos oktatási feladatnak tekinti ún. „screenager”-ek (screen és teenager szavakból), a középiskolás generáció számára készült tananyagok kidolgozását, amelyekkel közelebb lehet hozni a diákokhoz a huszadik századi történelmet. http://mta.hu/mta_hirei/nemzeti-mult-es-kollektiv-emlekezet-konferencia-a-tortenelem-tanitasarol-106983

használhatósága tekintetében. A kérdés pszichológiai és filozófiai megközelítésben az átélt élmény, emlékezés és felejtés háromszögében, illetve a múlt, emlékezés, történelem viszonyában értelmezhető (GYÁNI 2002).

E recenzióknak nem feladata az oral history elméleti hátterének, módszertanának, a különböző tudományterületekre való adaptálásának tárgyalása⁹, kétségtelen azonban, hogy az „élmény alapú tudás” (GYÁNI 2002. 198.), „az emberi élet autentikus tanúságtételeinek felhasználása” (VÉRTESI 2004. 172.), jelentősen gazdagította a tudományt. Jancsák interdiszciplináris jellegű munkájához jól illeszkedik e kutatási módszer, amely „a történelem és a társtudományok egyes területeinek összefüggéseire (...) hívja fel a figyelmet” (Vértesi 2004:164). Ha az oral history módszert használó művek értékelésében alapvetőnek számító „Ki beszél? Miről beszél? Mikor beszél?” (MOLNÁR – KÖRÖSI – KELLER 2006. 17.) kérdések szerint haladunk, elmondható, hogy a MEFESZ megalakításában, programalkotásában, annak terjesztésében tevékeny szerepet játszó interjúalanyok értékes adatközlők. Az életutak áttekintésén túl a fő témák azonosak, jól lehatárolhatók¹⁰ (a szereplők egyetemi évei, baráti és oktatói kapcsolataik, 1956 őszi, főképpen az október 23-ig zajló tevékenységük); az interjúk viszonylag rövid időn belül kerültek felvételre, így a beszélők nagyjából azonos perspektívából tekinthetnek vissza az eseményekre. Mindezek alapján a szövegek a téma hiánypótló forrás-kiegészítéseinek tekinthetők.

Az oral history értékelői többnyire egyetértenek abban, hogy a „mi történt?” kérdésében az egykori szereplők egyébként autentikus tanúságtételeire nem lehet kizárólagosan támaszkodni¹¹, mivel mindenkinél megfigyel-

hető egyrészt a felejtés¹², másrészt a –múlt tudatos vagy öntudatlan– újrakonstruálása¹³, „a múlt újrakomponálásra kerül a jelen szemüvegén keresztül” (JANCSÁK 2016a. 199). A szerző ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy az írott források is torzíthatnak, hiszen például a megtorlások idején keletkezett nyomozati jegyzőkönyvekben, periratokban a vádlottak leginkább csak azt vallották be, ami már úgymint nyilvános volt, illetve úgy interpretálták tetteiket, hogy kevésbé legyen terhelő rájuk¹⁴. Monográfiájában ezért összeveti az oral history, az egykori dokumentumok (plakát, sajtó, hangfelvétel), a forradalom leverése után keletkezett iratok és a téma szakirodalmának feldolgozása útján nyert ismereteket, így növeli megállapításai megbízhatóságát.

Mint már kiemeltük, a szerző nem csupán az események rekonstrukciójára törekszik, legalább annyira fontos számára a szereplők motivációinak, értékvilágának, egyetemi kapcsolatrendszerének, s az őket körülvevő intézmény klímájának feltárása. Éppen ez az, amiben az életút-interjú megkerülhetetlen forráscsoportot alkot: teljes személyiséget jelenít meg (VÉRTESI 2004), képes érzékeltetni egy

«Azt mutatjuk be, amit az interjúalany a beszélgetéseink során felidézett. Nem vizsgáljuk az elhangzottak tény- és igazságértékét, más szóval hitelességüket. Nincs jogunk és nem feladatunk felülbírálni őket. Mindent el kell fogadnunk, nincs mivel kontrollálni a felidézett egyéni történeteket, érzéseket.» (KÖRÖSI – MOLNÁR 2000. 27.). Velük szemben az írott források elsődlegességét és a visszaemlékezésekhez való óvatosságot vallja EÖRSI (2001).

¹² Néhány erre vonatkozó idézet az interjúkötetből: «próbálom rekonstruálni a dolgot» (44.), «mindenki picit mást emel ki, másra emlékezik» (105.), «kicsit bajban vagyok az emlékekkel» (117.), «a legjobb emlékezetem szerint» (164.), illetve lásd a 19. jegyzetpontot.

¹³ Tanulságos lenne ebből a szempontból összevetni pl. a Kiss Tamással készült 2001-es és 2014-es interjúk szövegét.

¹⁴ A forradalomról szóló munkák jelentős része a résztvevők reformkommunista dominanciáját emeli ki, amit magyarázhat az is, hogy a vádlottak többsége tagadta azt, hogy „ellenforradalmár” lenne, s a szocializmust kívánta volna megdönteni.

⁹ A téma népszerűségét, egyúttal problematikussá voltát bizonyítja, hogy Gerhard Péter és Udvarnok Virág, a téma magyar nyelvű bibliográfiájának összeállításakor már tíz évvel ezelőtt több mint 160 tételt gyűjtöttek össze. (GERHARD – UDVARNOKI 2007).

¹⁰ Ebben a tekintetben témainterjúknak is felfoghatók.

¹¹ Körösi és Molnár más felfogást képvisel könyvében:

kor légkörét; a történelmi korszak eseményeit az egyén életére gyakorolt hatás szempontjából világítja meg (VARGÁNÉ 2010). Gyáni szerint „a történész a múlt megjelenítése és magyarázata (vagy inkább megértése) során immár nagyobb jelentőséget tulajdonít annak, hogy az emberek hogyan fogták fel a maguk világát” (GYÁNI 2000. 14.), a szövegek „együttal felmutatják az emlékező közösségek belsőleg módfelett tagolt világát” (GYÁNI 2002. 200.). Az általa választott módszer – miszerint monografikus feldolgozásában többféle forrástípus összevetésével dolgozva, történészi felkészültséggel írja meg és értékeli választott témáját; de külön kötetben, a feltett kérdéseket sem kihagyva közli interjúit, tiszteletben tartva a megszólalók meggyőződését, interpretációit – kielégítheti az oral history módszertan mindkét felfogásának híveit.

A könyv felépítése és főbb megállapításai

A monográfia három nagy fejezetből áll. Az első a szegedi egyetemen a harmincas évek és 1956. között működő azon hallgatói szervezeteket, ifjúsági mozgalmakat tekinti át, melyek a szerző véleménye szerint meghatározták az egyetem sajátos intézményi mikroklímáját, kialakították éthoszá, így informális módon hatással voltak a MEFESZ-t alapító diákok értékvilágára. A második az ezeket az értékeket hordozó, a hallgatók számára közvetítő, így egyfajta értékkontinuitást biztosító oktatókkal foglalkozik, míg a harmadik fejezetből ismerhetjük meg a MEFESZ létrejöttét, tevékenységét, hatását. A szerző, Rezsőházy Rudolf értéktipológiáját követve leginkább a történelmi korszakokon áthagyományozódó, a szerző kifejezésével élve transztörténelmi jellegű központi értékek és a hagyományos értékek meghatározó voltát emeli ki az ötvenhatos fiatalok értékrendszerében, melyet a kommunista diktatúra szándékai ellenére – a családi szocializáció mellett – elsősorban „az ifjúság és az egyetemek életvilágában rögzült

értékek” (JANCSÁK 2016a. 65.) közvetítettek a szegedi egyetemi mikroklímában. PARSONS (2000) nyomán szocietális közösségként értelmezi azt az oktatói és diákcsoportot, amely az értékelkötelezettségeken keresztül képes volt tagjainak integrációjára, egységes normarendszer kialakítására, erős lojalitást és szolidaritást tudott teremteni köztük. A MEFESZ születését és tevékenységét a mertoni értelemben használt ribillió (MERTON 1980) fogalmával írja le, hiszen e fiatalok a diktatúra által szorgalmazott célokkal és eszközökkel szemben normaszegőkként léptek fel saját referenciacsoportjuk által kidolgozott és megerősített új célokért, új eszközökkel.

A kortárs felsőoktatás-kutatásban speciálisan a nevelésszociológiai szakirodalom vizsgálja a hallgatói kapcsolathálókat, a hallgatók intézményen belüli és kívüli beágyazottságát és ezek hatását valóságértelmezésükre, értékviláguk megkonstruálására (PUSZTAI 2011). Az egyes kampuszokon kialakuló értelmező közösségek több elméletalkotó szerint is szocializációs szereppel bírnak az új belépők számára, egyrészt az intézményi kultúra, másrészt a felnőttkori értelmiségi, állampolgári szerep elsajátításában. A hallgatókat körülvevő intézményi környezetnek egyaránt fontos elemei a különböző ifjúsági szervezetek, a személyes oktató-hallgató és a kortárs hallgatói kapcsolatok. A szerző újszerű vállalkozása, hogy mindezeket egy múltbeli kampuszon kísérli meg azonosítani.

A szerző az értékkontinuitást hordozó szervezetek között a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát, a Szegedi Egyetemi Ifjúságot, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséget, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségét¹⁵, a Szegedi Egyetemi és Főiskolai

¹⁵ Az 1945–49. között működő szervezet rövidítése szintén MEFESZ volt, bár a mozaikszó 1948-tól más nevet (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete) rövidített. Mindez nem kevés zavart okoz a szakirodalomban, az ötvenhatos MEFESZ neve nem ugyanez, s mint arra a szerző is kitér, ez nemcsak filológiai kérdés, hanem lényeges szervezeti különbséget takar: az előbbi ernyőszervezetként működött (JANCSÁK 2016a. 33).

Hallgatók Szabad Szervezetét valamint a Szegedi Egyetemi és Főiskolai Ifjúságot sorolja fel. Megfontolandó kérdés, hogy vajon mennyiben járultak hozzá az intézményi mikroklimához, és gyakorolhattak-e bármilyen hatást az 1945 előtt az egyetemen működő jobboldali illetve vallásos hallgatói szervezetek, mozgalmak, csak a legjelentősebbeket említve közülük a Szegeden igen aktív Turul Szövetség¹⁶, az itt korporációt fenntartó katolikus Foederatio Emericana¹⁷, vagy az 1948-ig fennmaradó református Soli Deo Gloria, mely a Bethlen Gábor Körrel összefogva szervezett itt konferenciát (HAVAS–KULIFAY 1992). A felvetést indokoltta teszi, hogy a soproni egyetemista interjúalany utalást tesz az ottani „nagyon jobboldali” diákkörré (JANCSÁK 2016b. 60), egy másikuk elmondása szerint¹⁸ titkos szervezetként az ötvenes években is működött a Turul, melynek ő is tagja volt, s a tizből heten beszélnek – gyermekkori vagy egyetem alatt – aktív vallásosságukról. Ugyanebben a fejezetben tárgyal a szerző két olyan, 1956-ban működő budapesti ifjúsági szerveződést (DISZ Petőfi Köre, Kolhoz Kör), amely rendszerkorrekciós követeléseivel hatott a szegedi MEFESZ-re. Ez utóbbi kettővel való kapcsolatot a visszaemlékezések alapján a szerző egyértelműen, személyekre és napokra pontosan dokumentálja ebben és a későbbi eseménytörténeti fejezetben is.

Annál izgalmasabb (és problematikusabb) kérdés az ekkor már nem működő szervezetek hatásának vizsgálata¹⁹, mely szorosan

kapcsolódik a második fejezet témájához is, amelyben a „generációkon átívelő értékorientációk” (JANCSÁK 2016a. 43.) aktorait, az interjúalanyok szerint a rájuk pozitív példaként ható oktatókat mutatja be. Itt vethető fel, hogy hogyan kapcsolható össze (vagy különíthető el) az egyes oktatók személyes hatása e szervezetekével²⁰.

A szerző által tárgyalt hallgatói szervezetek története mintegy negyedszázadot ölel fel, s ez alatt –részben a diákszervezetek tipikusan rövid életciklusa²¹, de a vizsgált időszakban leginkább politikai kényszerek²² hatására – gyorsan váltották egymást a felsorolt mozgalmak²³. Hogyan hathattak ezek 1956-ban? Tagságukban természetesen nincs (életkori okokból nem is lehet) átfedés, személyében leginkább Baróti Dezső irodalomtörténész kapcsolja össze a múltbelieket a MEFESZ-szel, aki hallgatóként tagja volt a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának, fiatal oktatóként többször elfogadta a Szegedi Egyetemi Ifjúság meghívásait rendezvényeikre, professzorként, rektorként pedig aktívan támogatta a MEFESZ-t. Rajta kívül három olyan oktató tűnik fel a visszaemlékezésekben, akik átadhatták a korábbi diákszervezetekben magukba szívott értékeket (az egykor ugyancsak az SZFMK-hoz majd a SZEI-hez és a SZEFI-hez is közel álló Bálint Sándor, a Szegedi Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szabad Szervezetének

ugyanerre a kérdésre ellenkező módon válaszol, sőt a névválasztást is ezzel magyarázta (JANCSÁK 2016b. 209).

¹⁶ A szerzőt a „hallgatók demokratikus cselekvésmintái” (JANCSÁK 2016a. 12.) érdeklik, de az újabb szakirodalomban olvashatunk arról, hogy főleg a harmincas években nemcsak jobboldali radikális, hanem baloldali és demokrata gondolkodású egyetemisták is tömörültek e szervezetben. (Kerepeszki 2012)

¹⁷ Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/F/Foederatio%20Emericana.html>

¹⁸ Tóth Imre (JANCSÁK 2016b. 210.).

¹⁹ Az egyik interjúban hangzik el kérdés egy korábbi szegedi diákszervezetről (a koalíciós idők MEFESZ-éről). Az interjúalany közlése szerint senki sem tudott erről vagy törődött ezzel akkoriban (JANCSÁK 2016b. 166.). Vele ellentétben egy másik interjúalany

²⁰ A szerző Kamarás Istvánt idézve teszi fel a kérdést, hogy a „személyeket vagy a csoportokat tekinthetjük az alanyi értékhorozóknak?” (JANCSÁK 2016a. 45.).

²¹ Jancsák főképpen a SZFMK példájával illusztrálja, hogy a szervezet életciklusa szinte az alapító tagok felsőoktatásban töltött életciklusa szerint alakult.

²² A SZEI szellemiségének radikális változására az antiszemitizmus és az ország politikai jobbratolódása, a MEFESZ, SZEFESZ, SZEFI sorsára a kommunista hatalomátvétel ad magyarázatot.

²³ Közülük az MKP szellemi befolyását magán viselő MADISZ és a vele időben párhuzamosan működő, egyházas SZEFESZ, MEFESZ és SZEFI inkább rivális szervezetek voltak.

megszervezői közé tartozó Szentpéteri István valamint a SZEI és SZEFI tag, illetve vezető Péter László óráit és személyes példaadó hatását emelik ki az interjúalanyok). A többi 14, itt bemutatott oktatóról elmondhatjuk, hogy vagy biztosan nem voltak részesei e korábbi szervezeteknek (Perbíró József és Schulteisz Emil csak 1949-től oktattak Szegeden), vagy egykor támogatóik voltak, de az ötvenhatos MEFESZ-esek már nem találkozhattak velük (Sík Sándor 1945-ben, Szent-Györgyi Albert 1947-ben hagyta el Szegedet, utóbbi az országot is), vagy az itt közölt életrajzukban nem találunk utalást szervezeti tagságukra vagy akár lazább kapcsolódásukra. Ez utóbbi tíz oktató a forradalmat megelőző negyedszázadban hosszabb-rövidebb ideig hallgatóként és/vagy oktatóként a szegedi egyetemhez kötődött, így elvileg ismerhették e mozgalmakat, látogathatták rendezvényeiket, vagy akár valamilyen spillover hatást feltételezve gondolhatjuk, hogy ezek befolyásolták szemléletüket, az ötvenhatos forradalomhoz való későbbi viszonyukat, azonban ennek pontosítása még további vizsgálódást igényel, melyet egyébként a szerző is szükségesnek nevez. Mindezek alapján a recensens arra következtet, hogy a személyes értékátadás ereje tűnik bizonyíthatóbbnak.

A hallgatói szocializáció és értelmező közösség másik alapvető, személyes viszonyrendszerét a hallgatók egymás közötti valamint korábbi, intézményen kívüli (családi, iskolai, szervezeti) kapcsolatai adják (PUSZTAI 2011). Az interjúkból jól kirajzolódnak a MEFESZ-es fiatalok értékorientációit meghatározó, innen érkező hatások. Származási családjairól megállapíthatjuk, hogy többségükben értelmiségiek²⁴, négyen is orvosgyerekek, egyikük édesapja éppen Szegeden diplomázott²⁵. Visszatérő

²⁴ „... ezt akkor nem mértem fel, (...) a legaktívabbak, a legnyüzsgőbbek, akik később aztán a teremben is szerepeltek, és így tovább, kivétel nélkül mindenki értelmiségi gyerek volt” – idézi fel Kiss Tamás (JANCSÁK 2016b. 158).

²⁵ Természetes módon adódik a kérdés, ő vajon tagja volt-e itt (illetve a többiek saját egyetemükön) va-

elem, hogy társadalmilag kilógtak a Rákosi-rendszer által kívánatosnak tekintett munkás, paraszt, haladó értelmiség kategóriáiból, egyéb vagy osztályellenség besorolásúak. Családjukat többnyire „polgári értékrendűnek”, „vallásosnak”, „hazafinak”, „antikommunistának” vagy az előző rendszerben „feltörekvőnek” jellemezték, amelyek a kommunista hatalomátvétel után sérelmeket szenvedtek, emiatt többen közülük csak nehezen jutottak be a gimnázium és az egyetem falai közé. Hallgatóként szövődő barátságaik egyik alapját éppen a hasonló családi milió, neveltetés és kultúra képezte, úgy érezték, hogy ők „jó családból valók”²⁶. Négyőjükről derül ki korábbi egyházi iskolás²⁷ háttér, s többen rokoni, ismeretségi kapcsolatban álltak politikai okokból meghurcolt emberekkel²⁸. Részben személyes habitusukból, részben korábbi szocializációjukból következhet erős hajlamuk a közösségi életre²⁹, szoros baráti körre, melyet aztán a szegedi egyetemen egymással alakítottak ki. E barátságok kezdetben csak rokonszenven, valamilyen közös érdeklődési területen (pl. zene) alapultak, tanulásra, szabadidő-eltöltésre, politikamentes beszélgetésekre korlátozódtak, de 1956 őszen együtt lettek MEFESZ tagok, politikai

lamilyen diákszervezetnek, egyesületnek, s milyen transztörténelmi értékátadók voltak ők gyermekeik számára.

²⁶ Jellemző interjúrészlet erről a besúgókkal kapcsolatban feltett kérdésre adott válasz: „A Csete Ivánért tűzbe tenném a kezem. Iván maga volt az egyenesség. Azt hiszem, az apja Kolozsváron volt orvosprofesszor. Szóval tudtuk, hogy kiben bízhatunk.” (JANCSÁK 2016b. 123).

²⁷ Közülük hárman erős szerzetesi iskolákat látogattak (pannonhalmi bencés, ciszter, orsolyita), ahol komoly szocializációs hatások érték őket.

²⁸ Egyikük magas rangú horthysta katonatiszti, másikuk Magyar Közösség-peres rokonnal rendelkezik, egy harmadik interjúalanyt kitelepített egykori diplomata készített fel a gimnáziumi felvételtre.

²⁹ Egyikük számol be cserkészmultról, másikuk megfogalmazása szerint „ellen-úttörő” csoport tagja volt gimnazista korában, találunk köztük sportegyesületi tagot, többen kiemelik baráti körük fontosságát.

szereplők³⁰. Valószínűleg általánosíthatjuk rájuk a Kiss Tamással való interjúból olvasható önjellemzést: „Az én egyéniségem kialakulása annak volt köszönhető, hogy volt egy jó családi nevelésem, a környezetem is ugyanolyan volt, és ráadásul még az iskolában is egészen 1948-ig ezt kaptam. (...) ami utána következett, az nem tudott lényegesen megváltoztatni.” (JANCSÁK 2016b. 151.). Összességében tehát az – akár a korábbi, demokratikus értékeket hordozó diákszervezetek, akár az ilyen gondolkodású oktatók által közvetített– egyetemi mikroklíma, értékorientáció elsősorban azoknak a hallgatónak volt könnyebben értelmezhető és befogadható, akiktől eleve nem állt távol ez a szellemiség³¹. A szerző is megállapítja, hogy az egyetem által közvetítettek mellett a „családi körből származó értékek” (JANCSÁK 2016a. 14.), melyek másik megfogalmazása szerint a „családi körben születnek és a kortárs csoportban (...) sűrűsödnek” (JANCSÁK 2016b. 9.), alkotják a fiatalok értékvilágának alapját, de ezek részletesebb feltárása háttérbe szorul az egyetem „életvilágának” (JANCSÁK 2016b. 9.) bemutatása mögött.

A transztörténelmi értékátadás még nehezebben megragadható eleme a magyar történelem nemzeti emlékezetben megőrzött értékvilágának hagyományozódása, hatása³².

³⁰ Itt elsősorban COLEMAN (1998) társadalmi tőke elméletét tartjuk indokoltnak bevonni az elemzésbe, aki a szoros és zárt funkcionális közösségekben a sokoldalú együttműködés nyomán létrejövő kölcsönös bizalom, az egymás iránti elkötelezettség, a közösség tagjait megerősítő normák és értékek áramlásának pozitív hatásait emeli ki.

³¹ Bourdieu nyomán feltételezhetjük, hogy e hallgatók kulturális tőkéje közelebb állt oktatóikéhoz, gazdagabb „nyelvi tőkéjükkel” könnyebben tudták dekódolni azok – a diktatúra keretei közt valószínűleg nagyon óvatos – értékbeli, netán ideológiai, politikai jelzéseit, s így az ő oktatói habitusuk közvetített számukra egyfajta intézményi habitust (BOURDIEU 1978).

³² Gyáni Gábor véleménye szerint «az 1956-os magyar forradalom is felfogható egy ilyesfajta [Paul Riceur-i értelemben vett – beszűrés tőlem, E. I.] ismétlés-

Gyakori az ötvenhatos fiatalok és a márciusi ifjak közötti párhuzam, mely már a forradalom első napjaiban is felbukkant³³, a szerző a szakirodalom alapján is felidézi, s az interjúalanyok visszaemlékezésében³⁴ is megjelenik. Figyelemre méltó azonban egy másik – az interjúkban a MEFESZ-szel szembenálló erők részéről vádként felvetett – történelmi analógia is: „elhallgattam a két, hosszú propagandadumát ellenünk, (...) hogy ez a második szegedi gondolat³⁵”, – mondja Ambrus János (JANCSÁK 2016b. 22.) az október 22-i debreceni nagygyűlés szegedi küldöttje. A visszaemlékező szerint a hallgatóság erre nem rezonált, s ő maga is nyilvánvalóan elutasította ezt a megfogalmazást. Egy másik interjúalany a Pesten történelekről referáló küldött gondolatait idézi fel: „Volt valaki, aki beszámolt a pesti eseményekről, és az egyik legfontosabb dolognak azt tartotta, hogy semmilyen antiszemita megnyilvánulást nem tapasztalt Pesten.” (JANCSÁK 2016b. 216.), vagyis mintha ki nem mondván a második világháború előtti korszak eszméi is (negatív) viszonyítási pontot alkotnának 1848 mellett. A Horthy-korszak 1927-ben nemzeti ünnepé tette március 15-ét, annak hazafias, a magyar szabadságot védő jellegét domborítva ki, sőt párhuzamot vont Kossuth és Horthy között (GYARMATI 2013), ugyanakkor a korabeli ellenzék demokratikus, népi és kommunista csoportjai számára is hivatkozási pont volt, melyet például a Márciusi Front 1937-es alapítása fémjelzett. Az akkor aktualizált 12 pontban

kényszernek, mivel az esemény bizonyosan meg sem történt volna (és semmiképp sem így történt volna) a sikertelen függetlenségi küzdelmek hosszú sorának a nemzet tudatalattijába kódolt emléke nélkül.” (GYÁNI 2000).

³³ „Ha mi, Petőfi körösök vagyunk a mai márciusi ifjak, (...) akkor Nagy Imre a mi új Kossuth Lajosunk” – idézi GYARMATI GYÖRGY (2006).

³⁴ Ambrus János (JANCSÁK 2016b. 29–30.).

³⁵ A „Horthy-fasiszta ellenforradalom” eszméivel való azonosítás később bekerült az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának a forradalomról szóló 1956. december 5-i határozatába is.

egyaránt helyet kaptak liberális, baloldali és nemzeti követelések, sőt konkrétan a felsőoktatást érintő követelése is volt (ROMSICS 2000). A harmincas évek (kormányparti és különféle színezetű ellenzéki) ünnepi megemlékezéseiben fontos szerepet töltöttek be az akkori diákszervezetek, fiatal értelmiségiekből álló mozgalmak, éppen az ötvenhatos MEFESZ-esek apáinak és oktatóinak nemzedéke. 1848 és a Horthy-korszak eszméinek, értékeinek megítélésében, transztörténelmi átadásában – a recenzens véleménye szerint – nem feltétlenül egy általános nemzeti emlékezet játszott szerepet, az ötvenhatos fiatalok különböző értelmező közösségek részéről eltérő interpretációkat kaphattak e korokról, melyek azonosítása még pontosabbá tehetné a mű értékszociológiai elemzését.

A monográfia harmadik, legterjedelmesebb fejezete zömmel eseménytörténeti jellegű. A szerző az interjúk, a levéltári források és a szakirodalom összevetése alapján pontosan végigköveti az október elejétől induló történéseket az október 6-i budapesti tüntetés hírének megérkezésétől a MEFESZ szervezés fázisain át a színrelépésig. Érdeklődésének fókuszában az október 23-ig tartó időszak áll, a mű címe szerint főképpen az indítószikra szerepet vizsgálja, meggyőzően különítve el a szervezet életciklusait (október 10–16., 16–20., 20–23., 23. november 4. valamint a forradalom bukása után). Bemutatja a MEFESZ vezetőit, aktivistáit, a szervezet céljait, működését, tárgyalásaikat az egyetemi és az intézményen kívüli, más szervezeteket képviselő (DISZ, pártközpont) aktorokkal. Nagyon tanulságos a szegedi követelések összevetése a többi felsőoktatási intézmény pontjaival, melyeket táblázatba foglalva is összesít, tipizál. Megállapításait bőséges forrásközléssel illusztrálja, melyet a Mellékletben közölt további harmincoldalas anyag egészít ki, s ezek a szerző deklarált célja szerint akár a téma további kutatói, akár az oktatás számára hasznos segédletet alkotnak. E fejezet tartalmazza a szervezet és a szereplők

további sorsának alakulását is a forradalom napjaiban majd a vereség után, mely a MEFESZ számára a tagság és a program erőszakos lecserélését követően a KISZ-be való beolvasztáshoz, a tárgyalt személyek esetében pedig zömmel a megtorlásokhoz vagy az emigrációhoz vezetett.

Összegzés

Összességében elmondhatjuk, hogy a szerző két könyvével hasznos módon járult hozzá az ötvenhatos forradalom szellemi előkészítésének és kitörésének megkerülhetetlen egyetemi szervezete, a szegedi MEFESZ történetének rekonstruálásához. Kiinduló állításai világosak: a szervezet a hallgatók által, külső befolyástól mentesen jött létre, demokratikusan épült fel, céljaiban a hallgatói érdekvédelem témáitól jutott el a szélesebb politikai követelések megfogalmazásáig, melyeket leginkább személyes küldöttek révén ismertettek meg a többi felsőoktatási intézménnyel, ahol mintaadóként szolgáltak a helyi (a szegeditől árnyalatokban eltérő) programpontok elfogadásához. Állításait meggyőzően adatozza, az események szinte óráról órára követhetők, a program értékelése során leszögezi, hogy a szegedi MEFESZ nem rendszerkorrekcióban, hanem rendszerváltozásban gondolkozott, hiszen (a szereplők családjában és az egyetemi világban áthagyományozódott) demokrata, hazafias értékvilága alapjaiban állt szemben a korabeli hivatalos ideológiai és politikai értékekkel.

Az interjúalanyok releváns tudással rendelkeznek a szerzőt érdeklő témával kapcsolatban, s szövegeik további fontos kutatási kérdések bázisául is szolgálhatnak. Élettörténeteik értékes dokumentumok, illeszkednek a mások által az ötvenhatos forradalom egyetemista szereplőivel felvett anyagokhoz, de árnyalják is a témával kapcsolatban eddig kialakított képet. Leginkább azzal, hogy a köztudatban inkább meglévő, elsőgeneráci-

ós, népi, reformkommunista illetve baloldali értékrendű egyetemista forradalmártípus mellett egy polgárabb, értelmiségi háttérű csoportot azonosít. Szakmai disputák alapját képezheti, hogy a hasonló (intézményi) környezet hatása vagy a hasonló egyéni jellemzők nyomán alakult-e szerepvállalásuk, honnan hozták illetve kapták azokat az értékorientációkat, melyek cselekvésre készítettek őket. Az olvasót segíti, hogy az interjúkban és a monográfiában említett szinte minden szereplőről olvashat rövid életrajzot, bőséges a lábjegyzet és a szakirodalom-apparátus, informatívak a mellékelt képek, a kötetben való eligazodást névmutató könnyíti meg. Újszerű a könyv interdiszciplináris jellege, hiszen a köztörténet mellett társadalomtörténeti, intézmény- és szervezettörténeti, ifjúság- és értékcsociológiai megközelítésű, értékes felvetéseinek kibontásában újabb lehetőségek rejlenek. A szerző mindezeket túl aktuális üzenetet fogalmaz meg a mai – jobbára csak virtuális hálózatokban létező – fiatal generáció számára is: az erős családi, iskolai és felsőoktatási oktató-hallgatói és kortárs kapcsolatok, a szoros értékközösségek tették képessé a könyvben felbukkanó egykori egyetemistákat arra, hogy egyik napról a másikra történelemformáló hősökké váljanak 1956 sorsdöntő napjaiban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BINDORFFER GYÖRGYI–GYENES PÁL–KOZÁK GYULA (szerk.) (1994): *Pesti utca – 1956*. Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből. Budapest, Századvég – 1956-os Intézet.
- BOURDIEU, PIERRE (1978): *A társadalmi egyenlőtlenség újratermelődése*. Budapest, Gondolat.
- BÖGRE ZSUZSANNA (2006): *Asszonyorsók*. Ötvenhatos élettörténetek elemzése. Budapest, Ráció Kiadó.
- BÖGRE ZSUZSANNA (2004): *Vallásosság és identitás – Élettörténetek a diktatúrában /1948–1964/* Studia Sociologia. Dialóg Campus.
- COLEMAN, S. JAMES (1998): *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*. In Lengyel György – Szántó Zoltán (1988) (szerk.): *Tőkefajták*. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, Aula Kiadó. 11–43.
- FOEDERATIO AMERICANA. Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/F/Foederatio%20Americana.html>
- EÖRSI LÁSZLÓ (2001): *Corvinisták 1956*. Budapest, 1956-os Intézet. 9–15.
- GERHARD PÉTER – UDVARNOKY VIRÁG (2007): *Oral history bibliográfia*. Replika 16. évf. 58. sz. 121–126.
- GYÁNI GÁBOR (2000): Előszó. In Körösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne: *Titkokkal a lelkemben éltem*. Ötvenhatos éliteltek gyermekeinek sorsa. Budapest, 1956-os Intézet. 7–17.
- GYÁNI GÁBOR (2002) Emlékezeti kánonok– emlékező közösségek. In Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.) *1956. Évkönyv*, X. Budapest, 1956-os Intézet. 195–201.
- GYARMATI GYÖRGY (2006): Kossuth címeres forradalom 1956-ban. *2000*. Irodalmi és Társadalmi havi lap 18. évf. 10. sz. 13–25.
- GYARMATI GYÖRGY (2013): A mitologizált, a nemkívánatos és a (mindig) újrashasznosított Március 15. *Múlt-kor* 2013 tavasz. http://mult-kor.hu/20130207_a_mitologizalt_a_nemkivanatos_es_a_mindig_ujrahasznosított_marcius_15
- HAVAS GÁBOR – KULIFAY ALBERT (1992): *A Soli Deo Gloria szövetség története*. http://csecsy.hu/files/konyvek/Havas_Gabor-Kulifay_Albert-A_Soli_Deo_Gloria_szovetsseg_tortenete.pdf
- JANCSÁK CSABA (2016a): *Az 1956-os forradalom indítószikrája a szegedi MEFESZ*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- JANCSÁK CSABA (szerk.) (2016b): *A Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (1956) életútinterjúk tükrében*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- JANCSÁK CSABA – KISS GÁBOR FERENC (2016): Videointerjúk bevonásának lehetőségei a történelemtanításban. In Kiss Gábor Ferenc – Jancsák Csaba (szerk.): *Az 1956-os forradalom és szabadságharc tudományos kutatása valamint helye az oktatásban: absztraktkötet*. 44 p., (Konferencia helye, ideje: Szeged, Magyarország, 2016.10.14. – 2016.10.16.) Szeged, Belvedere Meridionale. 18.
- KISS TAMÁS (2002): Soha, sosem az Én került előtérbe, hanem mindig a Mi. In Kiss Tamás: *Magyar*

- Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége 1956.* Szeged, Belvedere Meridionale. 133–159.
- KANYÓ TAMÁS (szerk.) (2003): *Emigráció és identitás. 56-os magyar menekültek Svájcban.* Budapest, L'Harmattan – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- KÁROLY ANNA (2007): Az oral history mint kutatási módszer. *Magiszter* 5. évf. 2. sz.
- KEREPESZKI RÓBERT (2012): „Informátorunk is a Turul Szövetségnek volt tagja...” Egykori Turul-tagok a politikai rendőrség látóterében 1945 után. *Betekintő* 6. évf. 1. sz.
- KOZÁK GYULA – MOLNÁR ADRIENNE – KÖRÖSI ZSUZSANNA (szerk.) (1993): „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni” – *Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből.* Budapest, Századvég-1956-os Intézet.
- KÖRÖSI ZSUZSÁNNA – MOLNÁR ADRIENNE (2000): Titokkal a lelkemben éltem. Budapest: 1956-os Intézet.
- MERTON, ROBERT (1980): Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- MOLNÁR ADRIENNE – KÖRÖSI ZSUZSANNA – KELLER MÁRKUS (szerk.) (2006): A forradalom emlékezete. Budapest, 1956-os Intézet.
- PARSONS, TALCOTT (2000): A modern társadalmak rendszere. In Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez. II. Szociológiai irányzatok a XX. században.* Budapest: ÚjMandátum Kiadó, 40–62.
- PUSZTAI GABRIELLA (2011): *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban.* Budapest, ÚjMandátum Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC (2000): *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914–1999. I-II.* Budapest, Osiris.
- VARGÁNÉ NAGY ANIKÓ (2010): Az oral history-források jelentősége. In Juhász Erika (szerk.): *Harmadfokú képzés, felnőttképzés és regionalizmus.* Debrecen, Center for Higher Education Research and Development Hungary. 292–297.
- VÉRTESI LÁZÁR (2004): *Oral history.* A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. *Aetas*, 19. évf. 1. sz. 158–172.

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL!

JANCSÁK CSABA

AZ 1956-OS FORRADALOM
INDÍTÓSZIKRÁJA
A SZEGEDI MEFESZ

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL!

ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR

A magyar királyi honvédség részvétele
a Szovjetunió elleni támadásban

1941. június - december